

Др. Матвій Стахів

Україна
в годі

Директорії УНФ

Том 3

Україна між двома силами

УКРАЇНА
В ДОБІ ДИРЕКТОРІЇ УНР

Дир. Леонідові Романюковцю,
москові до Світової Карпатської
України і його співробітств,
визвольної і збройової
боротьби за суверенну соціалістичну
державу Українців з права
власності і націоналістичної сваволі
в роки, якого прозвучало
Намисто Свободи.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Бібліотека Українознавства, том 10.

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
UKRAINIAN STUDIES

SOCIETE SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
BIBLIOTHEQUE D'ETUDES UKRAINIENNES

Vol. X

PUBLISHED IN THE USA

KIEV PRINTERS LTD., 686 Richmond St. W., Toronto, Ont.

Др. Марвій Станів

*Україна
в годі
Директорії УНР*

*Том 3
Україна між двома тиллами*

UKRAINE

DURING THE DIRECTORATE
OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC
Nov. 1918 — Nov. 1920

Volume III

by

Matthew Stachiw, LL.D.

Ukrainian Free University

diasporiana.org.ua

Copyright 1963 by Matthew Stachiw

Технічний редактор, директор видавництва і коректор:
Василь Модрич-Верган

ЧАСТИНА ПЕРША

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПАРЛЯМЕНТ

Видавництво:

Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрентоні, Па., ЗДА.

Published in the United States of America

Publisher:

Ukrainian Scientific-Historical Library in Scranton, Penna, USA.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

КОНГРЕС ТРУДОВОГО НАРОДУ УКРАЇНИ

ХВИЛЮЮЧІ ПЕРЕДКОНГРЕСОВІ НАСТРОЇ

Основні засади виборів до Конгресу Трудового Народу України були встановлені в Деклярації Директорії з 26 грудня 1918 р. і в виборчій інструкції, виданій зараз після того на внесення Ради Народних Міністрів. Але вибори, то не сама техніка голосування і приписи про те, хто має голос і хто може бути кандидатом. Вибори відбувалися до політичного представницького законодавчого органу держави, отже вони були політичним актом. Державна влада мала їх приготувати лише формально й технічно. Надати політичний зміст цим виборам, тобто постаратися про обрання відповідних кандидатів, мали обов'язок існуючі тоді політичні партії. Тягар відповідальности лежав на провідних українських партіях, які мали своїх представників і в Директорії і в Раді Народних Міністрів УНРеспубліки. З огляду на короткий час легального існування українських політичних партій від 1917 року і з причини панівної революційної атмосфери в цілій Середущій і Східній Європі, всі тодішні партії в Україні, в центрі і на місцях, були поколені на різні фракції і течії, хоч і не завжди виразно й окреслено зформовані. Ті моменти, які їх відрізняли, були в багатьох пунктах неясні, і тому становище течій було хитке. Ті самі провідні і рядові члени одного

дня рахували себе до одної течії даної партії, а другого дня — до іншої. В тій ситуації вибори до Трудового Конгресу не були відповідно приготовані і проведені центральними партій. З другого боку, самі партійні центральні не були певні, які фракційні погляди заступає той, чи інший делегат. Це тим більше, що барабанний вогонь большевицької і большевикофільської пропаганди так сильно обробляв окремих делегатів, що безпосередньо ніхто в центральній партійній проводі не був певний, скільки делегатів буде за тою чи іншою течією.

У виборах брали участь усі українські партії та партії національних меншин — жидівської, московської і польської. Всі сили напружували також большевики, щоб провести своїх делегатів, хоч би під якоюсь фірмою “робітничо-селянського делегата”.^{108*}) Проте, серед московської меншини мали тоді більші впливи московські ес-ери й меншевики, а серед Жидів мали ще перевагу жидівські протибольшевицькі партії (Бунд, Поалей-Ціон, Фолькспартай і інші). Большевики мали тоді добре організовану й дисципліновану партію для ударних акцій, але не для маси виборчих голосів. Аж ніяк вони не могли досягнути вище 10 відсотків голосів, подібно, як це було при виборах до Всеукраїнських Установчих Зборів у січні 1918 р. Цілком зрозуміло, що большевики у виборчій кампанії провалювалися і не могли здобути мандатів. Щоб закрити свою виборчу поразку, вони зараз таки по-фарисейськи проголосили, що вони ніби то бойкотували вибори до Трудового Конгресу.¹⁰⁹) Це фарисейство підтримує також офіційна советська історіографія. Пізніше советофільські автори твердили, що нібито не було волі виборчої агітації для “революційних партій.”¹¹⁰) Це повна неправда. Виборча агітація була цілком вільна, як свідчать вірогідні автори, свідки цих подій, а також факт, що ці “революційні партії” мали можливість провести своїх кандидатів при виборах і вислати їх на Трудовий Конгрес. Інша справа, що влада не дозволяла провадити

агітацію за насильний переворот проти існуючого ладу, який мав бути конституційно оформлений демокритичним шляхом на самім Конгресі.

Згідно з пляном Директорії, Конгрес мав зійтись в Києві для 19 січня 1919 р., тобто на свято Йорданське, що тоді припадало на неділю.”¹¹¹) Вже раніше хви-

Семен Вітик

лювався політичний Київ питанням: Який буде склад Трудового Конгресу? Про це ходили по Києві “татарські вістки”. Одні казали, що склад буде реакційний і тому він не заслуговує на довіря селянства й робітництва, що, мовляв, мусять покласти свої надії на свої “ради”.¹¹²) Знову ж інші вістки були такі, що склад Конгресу буде в своїй більшості советофільським і що він має вибрану таку більшість делегатів, яка проголосить приєднання України до Росії. Коли першу вістку в Києві не дуже то брали серйозно, а вірили їй деякі наївні кола на провінції, то друга вістка

занепокоїла дуже Стрілецьку Раду, яку заалармував був військовий старшина*) Юліян Чайківський тією вісткою.⁴¹³) Проте, всі ті вістки були тільки чутками, бо політичні інформації в тодішніх відносинах були дуже пізні і непевні. Вони все ж таки сильно хвилювали тодішню громадськість Києва. На кілька днів перед самим відкриттям Конгресу Київ, просто, жив у політичній гарячці. Ходили постійно всякі фангастичні чутки, одна другій суперечні. Окремі політичні угруповання більш були зайняті устроєвими питаннями, які ухвалить, чи повинен ухвалити, Конгрес ніж будьякими питаннями актуальної дійсності, якою була наявна війна Советської Росії проти України та інтервенція антанти в чорноморських портах.⁴¹⁴)

Проте, відкриття Конгресу пересунуено з 19 січня на 22 січня 1919 р., з огляду на те, що на день 19 січня з причини транспортних труднощів була ще не приїхала на Конгрес більшість делегатів. Все ж таки вже 18 і 19 січня було багато делегатів у Києві. Дня 19 січня вони брали участь в урочистих похоронах стрілецьких героїв з-під Мотовилівки. Потім відбувалися різні наради в своїх партійних групах. На них була направлена скажена агітація московських агентів та агітаторів різних українських «революційних фракцій» — «боротьбистів» і «незалежних с. д.»⁴¹⁵) Ця агентурна ворожа і внутрішня українська революційна підризна робота була спеціально видна для новоприїжджих членів Української Національної Ради 30 УНРеспубліки, які приїхали як делегація на свято об'єднання України, визначене на 22 січня 1919 р. згідно з пляном, щоб затримати історичну традицію: день законного відкриття Всеукраїнських Установчих Зборів 22 січня 1918 і день проголошення Четвертого Універсалу 22 січня 1918. Тепер на цей самий день мав припасти останній акт будови всеукраїнської дер-

*) Військовий старшина — це майор.

жави. Отож делегатів 30 УНРеспубліки просто розривали різні угруповання, щоб скорим темпом переконати їх на свою партійну плятформу.⁴¹⁶)

ДЕЛЕГАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В КИЄВІ

Українська Національна Рада обрала окрему делегацію в числі 36 членів, що мала взяти участь в урочистім проголошенні Акту Соборности 22 січня 1919 у Києві. Президія делегації і члени Державного Секретаріату мали при тім ще завдання уложити на спільній нараді з Директорією та Урядом УНР норми співпраці між обидвома частинами державного твору на переходовий час до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів. Делегація не була обрана для участі в засіданні Трудового Конгресу з рішальним голосом.⁴¹⁷) Такий вибір могли зробити лише виборці, а вибори в короткім часі не могли відбутися в Західній Україні з огляду на затяжну війну з польською агресією.

Делегація складалася: голова делегації — Д-р Лев Бачинський, що був заступником Президента Української Національної Ради Західної Области УНР; секретарем делегації був секретар УНРади Д-р С. Витвицький. З видніших членів УНРади входили до делегації: Василь Стефаник (радикал), Іван Сандуляк (селянин, радикал), Григорій Дувірак (селянин, радикал), Петро Шекерик (селянин, радикал), Андрій Шмігельський (селянин, радик.), Тимотей Старух (селянин, нац. демократ), Семен Вітик (соціал-демократ) Д-р Роман Перфецький (націонал-демократ), Д-р Я. Олесницький (нац. дем.).⁴¹⁸) Окрім того треба згадати членів Державного Секретаріату в делегації: полк. Д. Вітовського (радик.), Д-р Л. Цегельського (нац. дем.), Осипа Бурачинського (нац. дем.), І. Мирона (нац. дем.).⁴¹⁹)

Делегація виїхала зі Станиславова через Ходорів 16 січня 1919 р. З огляду на пинявість потягів, делегація переночувала в Тернополі і щойно рано, 17 січ-

ня 1919, поїхала до Києва⁴²⁹) спеціальним вагоном, доставленим до Волочиск, на наказ Директорії. Через легкодушну незручність Л. Цегельського делегація мала прикру пригоду в дорозі. Цегельський вийшов із потягу на станції в Хвастові і пішов за чимсь до почекальні. Там засидівся і не зауважив, що потяг у міжчасі поїхав. Він через команду станції в Хвастові зателефонував на станцію в Мотовилівці, щоб там при переїзді цього потягу його затримано до дальшого розпорядження. Він же сів на службову машину і поїхав доганяти свій потяг. Начальник мотовилівської станції зрозумів дослівно доручення команди, чи Цегельського, і наказав завести потяг на бічні рейки і тут обставити його військовим відділом з скорострілами і нікого не випускати з вагонів. Командир зрозумів справу дослівно і, обсадивши вагони, дав наказ: “оцепить і вистрілять, якби хто виступив”.⁴³⁰) Полк. Вітовський і Д-р Я. Олесницький, що були у військових уніформах, силою пробили собі дорогу до начальника станції і там вияснилося все непорозуміння, яке завинив легкодушно Д-р Л. Цегельський. Після того інциденту потяг заїхав на ранок 18 січня до Києва.⁴³¹)

На другий день, після прийняття і врочистого похорону героїв з-під Мотовилівки у Києві, тобто вже дня 19 січня, відбулася нарада президії делегації з Директорією УНР в справі постанови УНР-ради з 3 січня 1919 та про переведення в життя тієї ухвали згідно з договором у Хвастові з 1 грудня 1918 р.⁴³²)

При цій нагоді Директорія висунула до президії делегації УНР-ради прохання, щоб уся делегація взяла участь у Трудовому Конгресі з повним голосом, на рівні з іншими депутатами на Конгрес.⁴³³) Президія делегації відповіла Директорії, що вона не має такого мандату від УНР-ради і тому це питання може вирішувати лише ціла делегація, яка могла б взяти на себе відповідальність за такий крок. На пленарнім засіданні делегації, яке відбулося цього дня в пополудневих

годинах, Д-р Лев Бачинський зreferував прохання Директорії, яка підкресляла, що їй залежить дуже на участі делегації в Конгресі. Головною причиною цього прохання Директорії було те, що згідно з її інформаціями багато депутатів є дуже “революційно” настроєні і не мають конгресового вироблення. З цього можуть скористати невідповідальні советофільські елементи та спонукати Конгрес до невідповідальних постанов на шкоду Україні. Делегація УНР-ради, казала Директорія, має вироблених і національно свідомих діячів, отже вона зміцнить хребет Конгресу. Бачинський, як голова, подав ці аргументи, які промовляли за участю і він сам до них прилучився. Проти цього кроку промовляв факт, що делегація не має такого мандату від УНР-ради і тому ціла делегація мусіла взяти перед УНР-радою відповідальність за це рішення. Тоді в дискусії долучилися до становища голови Бачинського Д-р С. Витвицький, Гр. Дувірак і Т. Старух. Тоді делегація рішила однодушно взяти на свою відповідальність мандат, як депутати до Конгресу.⁴³⁴)

На постанову делегації УНР-ради чекали члени Директорії з нетерпеливістю й неспокоєм. Тим то про цю постанову делегація повідомила негайно Директорію, посилаючи до С. Петлюри одного зі службовців Секретаріату Освіти, М. Чубатого, щоб він повідомив про це позитивне рішення делегації. Постанова делегації піднесла помітно настрої в Директорії, яка була дуже занепокоєна вислідом виборів депутатів до Конгресу.⁴³⁵)

Інформації з окремих губерній про вислід виборів до того часу були такі: депутати, що були членами партії соціалістів-революціонерів і Селянської Спільки, яка була під їхнім впливом, було до 150, що вже приїхали до Києва. Ес-деків було до 40 депутатів, а до 50 депутатів було докупити з різних інших українських партій (самостійників-соціалістів, соціалістів-федералістів, народних республіканців і інших).

Група ес-ерів і Селянської Спільки була дуже неоднородна і всередині розсварена на тлі різних плят-

форм і становища до “радянської влади” в самостійній Україні.⁴²⁷⁾

В цих обставинах усі відповідальні державні чинники в Києві головну свою надію покладали на галичан. Не тільки для того, щоб мати на Трудовім Конгресі сконсолідовану і певну під державно-національним оглядом делегацію УНРади в числі 36 депутатів, але також бажали мати від них силу в загальній обороні держави. Про це згадує виразно пізніший прем'єр І. Мазепа так:

«Надія на придніпрянські [військові] частини була дуже мала, тому очі всіх оберталися на Галичину, сподіваючися допомоги від українського галицького уряду...»⁴²⁸⁾

Про це згадують також всі інші мемуаристи з Придніпрянщини.⁴²⁹⁾ Тим то всі державні й політично-партійні кола національного напрямку бачили в делегації УНРади велику допомогу для державної справи на Трудовім Конгресі.

В делегації Західньої України була більшість селян, що були виробленими діячами в національній боротьбі. Згідно з пляном Директорії вони повинні були своєю поставою вплинути на депутатів зі Селянської Спілки і на селян ес-ерів. І так воно й сталося. Вони ходили на збори різних фракцій УПСР і там вони робили своє діло. Очевидно, що на них звернули були свою увагу також “революційні боротьбисти” й “незалежні с. д.”, а тим більше більшовики. Проте, ця “революційна” пропаганда, не мала на членів делегації Західньої України абсолютно ніякого впливу. Вони ніяк не бажали “революції” проти власної держави.⁴³⁰⁾ Ця непохитність галицьких депутатів була навіть для деяких поміркованих придніпрянських соціалістів-революціонерів центральної течії не лише до деякої міри загадкою, але й трохи іритууючою, як нібито «реакцією». Те саме треба сказати про настрої деяких тодішніх урядових соціал-демократів.⁴³¹⁾

ВІДКРИТТЯ І ХІД КОНГРЕСУ ТРУДОВОГО НАРОДУ УКРАЇНИ

Конгрес відкрила Директорія дня 22 січня 1919 р. о годині 5 пополудні, в будинку міської опери в Києві.⁴³²⁾ Хоча відкриття Конгресу було пляноване на 19 січня, то з тим розрахунком, щоб дня 22 січня Конгрес прийняв постанову про ратифікацію Хвастівського Договору з 1 грудня 1918 р. та постанови УНРади з 3 січня 1919 р., а також схвалення Універсалу про Соборність. Ішлося про затримання традиційного національно-державного дня — 22 січня. З причини спізнення депутатів на Конгрес мусіло наступити проголошення Універсалу Соборности ще перед ратифікацією, а сама ратифікація була відложена на вечір 22 січня, щоб дати можливість більшості депутатів прибути на Конгрес.

В імені Директорії відкрив Конгрес її Голова Винниченко.⁴³³⁾ При відкритті були присутні в окремій льожі всі інші члени Директорії та члени Ради Народних Міністрів УНР. Закон передбачав 523 депутатів від Придніпрянщини та 65 депутатів від Західньої України. З причини транспортних труднощів до моменту відкриття прибуло на залю лише кругло 400 депутатів уже разом з 36 депутатами УНРади.⁴³⁴⁾ Отож була вимагана абсолютна більшість депутатів.⁴³⁵⁾ В ході Конгресу прибуло ще більше депутатів.⁴³⁶⁾

Голова Директорії Винниченко у своїй урочистій промові подав коротко історію повстання проти гетьманського режиму, а потім переповів історію заходів до соборного об'єднання двох українських державних творів.⁴³⁷⁾ Після того приступлено до вибору проводу Конгресу.⁴³⁸⁾ Про кандидатів на голову і заступників голови Конгресу були довгі дебати між проводами окремих фракцій ще перед відкриттям Конгресу кілька днів. Проте, коли інші фракції скоро узгіднили свої кандидатури, то всередині найбільшої фракції — соціалістів-революціонерів і Селянської Спілки не могло прийти до згоди щодо кандидата на голову Кон-

гресу, який їм належав з огляду на їх більшість. Всі фракції були згідні в тім, що кандидата на голову має дати ця фракція, але аж до відкриття до такої згоди всередині цієї фракції не дійшло. Був проєкт, щоб обрати головою колишнього голову Української Центральної Ради і першого Президента УНРеспубліки, Михайла Грушевського; він мав за собою поважну кількість голосів. Проте, на цю кандидатуру не хотіли погодитися в більшості урядові кола (головно Швець і Шаповал), які впливали на інші фракції, щоб вони також не годилися на цю кандидатуру.⁴³⁸) Якщо йдеться про становище Шевця та Шаповала до особи М. Грушевського в тім часі, то тут не було мови про різницю політично-тактичних поглядів у даній ситуації. Рішальним моментом була визначна індивідуальність Грушевського, якої не терпіли тодішні урядові кола.⁴³⁹) Тим то фракція соціалістів-революціонерів і Селянської Спілки погодилася на те, щоб пост голови Конгресу обсадити остаточно на однім з пізніших засідань пленуму, а покищо обрати для провладу Конгресу тільки заступників голови і секретарів.⁴⁴⁰) Рішено, що президія Конгресу має складатися з 5 членів: голова, 4 заступники голови й 5 секретарів. Голова мав бути кандидатом найбільшої фракції — ес-ерів. Заступники голови були узгоджені між фракціями й обрані так: від соціал-демократів — посол Семен Вітик; від бльоку радикалів і націонал-демократів — Т. Старух; від Селянської Спілки — Д-р Д. Одрина; один пост заступника голови лишено для бльоку “лівих партій”, але вони до кінця сесії цього посту не обсадили.⁴⁴¹) Секретарями були обрані: С. Бачинський — український с. р.; В. Злотчанський — український с. д.; Л. Гаврилюк — московський с. р.; Вороний — український самостійник-соціаліст; І. Біск — московський с. д.⁴⁴²)

На першій засіданні проводив Конгресом Вітик. Малося на увазі, що на дальших засіданнях, аж до вибору голови, будуть проводити інші заступники голови. Однак, з огляду на найбільшу рутину Вітика,

інші члени погодилися, щоб покищо він проводив засіданнями далі. Тому, що Конгрес скінчив свою сесію властиво передчасно з огляду на небезпеку для Києва від ворожого фронту, то Конгрес не перевів вибору голови, а залишив у президії лише заступників голови.⁴⁴³) Дехто з того приводу пізніше робив звенюючі замітки на адресу Конгресу, як цілості, що він, мовляв, вогтузився три дні, поки президію вибрав і т. п.⁴⁴⁴) Спори за обсаду провідних місць є звичайним явищем у всіх парламентах і з цього приводу не можна видавати присуду на цілий парламент.

Окрім українських депутатів, як згадано, були обрані також депутати з-поміж національних меншин: Жидів і Москалів. Польська меншина мала лише пару своїх депутатів. Як Жиди, так і Москалі провели своїх депутатів лише з робітничої курії. З жидівських партій були депутатами члени соціал-демократичної партії “Бунд” і “Поалей-Ціон”. З московських депутатів були тільки соціал-демократи і соціалісти-революціонери.⁴⁴⁵) З визначних жидівських депутатів брав участь у Конгресі М. Рафес, провідник “Бунду”. Тоді “Бунд” був уже в різкій опозиції до Директорії, але ще не перейшов у більшості на комуністичну позицію.⁴⁴⁶) Інші жидівські партії тоді були слабші від “Бунду”. Вони ще тоді підтримували політику Директорії.

До того, що вже сказано про розподіл мандатів у Конгресі, треба тут підкреслити, що з українських партій, поза УПСР (центральна течія) і УСДРП, мали ще депутатів з урядового табору Українська Партія Соціалістів-Самостійників та Українська Партія Соціалістів-Федералістів.⁴⁴⁷) Самостійники-соціалісти були численнішою фракцією. Вони мали багато прихильників серед старшинського складу армії. Ес-ефів було дуже мало, бо вони майже не мали нікого з депутатів селянської і робітничої курії, а мінімальне число з курії інтелігенції. Тим то вони не увійшли в провід Конгресу.⁴⁴⁸) Інші українські партії мали по одному-двох депутатів. Значну групу під оглядом галасливості, хоч малочисленну, творили “ліві” фракції: “бороть-

бистів” і “незалежних соціал-демократів”.^{149*}) Вони кооперували з опозиційним “Бундом”. З огляду на розбіжність думок і персональні анимозії всередині фракції українських соціалістів-революціонерів, припадала на Конгресі велика роль для соціал-демократів під проводом Ісаака Мазепи та фракції депутатів Західної України під проводом Д-ра Лева Бачинського. За посередництвом селянських депутатів Західної України можна було сконсолідувати разом групу депутатів Селянської Спілки і частини фракції українських ес-ерів.^{150*}) Блок соціал-демократів, фракції депутатів Західної України (майже рівні числом) і депутати Селянської Спілки та частини фракції соціалістів-революціонерів, мав за собою компактну більшість Конгресу і він остаточно вирішив постанови Конгресу.^{151*})

Відкриття Конгресу було дуже врочисте. В нім взяло участь також багато громадян з Києва й з-поза Києва, які хотіли бути присутніми при цім історичнім акті, коли вперше в історії представництво цілого українського народу радило над добром своєї вільної держави. Як у всіх парламентах, так і тут вступ для публіки був за картками, що їх діставав кожний провід фракції у відповіднім числі для розподілу.^{152*}) Безпеку Конгресу зі-зовні будинку опери беріг окремий відділ Січових Стрільців. Безпеска була конечна, щоб якась організована група не робила бешкету в парламенті, чи перед ним та не перешкодила в нарадах.^{153*}) Зрештою, довкола будинку і так було зібралося багато людей, які вже не могли дістати карток вступу з огляду на переповнення всіх галерій. Більшість із них — були українські патріоти, які бажали скоро довідатися від виходячих відвідувачів або депутатів, про даний момент нарад Конгресу. Але тут діяла також пропагандивна й агітаційна машина ворогів УНРеспубліки, зокрема московські большевицькі агенти та противники Директорії з-поміж українських лівих партій (“боротьбистів” і “незалежних с. д.”). Вони проводили свою підривну роботу серед людей, що збирали-

ся під будинком опери.^{154*}) Цими лівими українськими агітаторами були майже виключно молоді студенти. Вони з щирим запалом переконували кожного, хто тільки хотів їх слухати, що “революційна демократія”,

Тимотеї Старух

тобто увесь табір, який стоїть за “диктатуру пролетаріату”, то щойно дійсні демократи. Все інше — реакція. Большевики в цій пропаганді виглядали як «демократи». Ударним гаслом цієї агітації було твердження, що Советська Росія не воює проти України, але що це буцім то Директорія воює проти “українського трудового народу”.^{155*}) Пізніше ці зелені молодики, не розуміючи, що собою представляє «советська влада», залишилися в Україні по відступі Армії УНР, і були винищені до тла большевицькою московською окупацією.^{156*})

Окремі фракції зайняли місця на залі відповідно до того, чи вони підтримують урядову політику в за-

гальному, чи є в опозиції до уряду. Тим то на право й у центрі (рахуючи від президії Конгресу) засіла наперед група депутатів УНРади Західньої України, далі до середини — фракція УСДРП й соціялісти-самостійники, соціялісти-федералісти і окремі депутати інших партій, в середині депутати Селянської Спідки і УПСР центральної течії, а далі московські й жидівські соціялісти, а на крайній лівіці “Бунд”, “боротьбисти” і “незалежні с. д.”¹⁵⁷) Цей поділ залі йшов за прикладом усіх парламентів. Центр і права сторона залі відносилися до лівої сторони з явним недовір’ям і неохотою та навпаки. Поза залею засідань відбувалися між окремими депутатами обидвох таборів — державнотворчого й опозиційного — завязті суперечки і це причинилося до загострення взаємин на пленарних засіданнях.¹⁵⁸)

СХВАЛЕННЯ АКТИВ СУВЕРЕННОЇ СОБОРНОСТІ

Після того, як обрано власний провід Конгресу і перебрано провід держави від Директорії, поставлено на першу точку парад справу ратифікації Актів Соборности. Депутат Семен Вітик, який у порозумінні з іншими заступниками голови перебрав перший провід засідання, промовив зі запалом про значіння Актів Соборности. Він підкреслив конечність солідарности і єдиного фронту робітного народу усіх земель України в боротьбі за повне національне й соціяльне визволення.¹⁵⁹) Секретар делегації УНРади, Д-р Степан Витвицький, відчитав урочисто договір у Хвастові з 1 грудня 1918 та постанову УНРади з 3 січня 1919 р. Секретар Конгресу В. Злотчанський відчитав з емпазою Універсал Соборности з 22 січня 1919 р., виданий Директорією і вже проголошений того дня на Софійській Площі.¹⁶⁰) Конгрес вислухав відчитання Актів Соборности стоячи.¹⁶¹) Після відчитання Актів Соборности були вже тільки дві промови: голови делегації УНРади Д-ра Л. Бачинського і члена делегації Т. Старуха.

Промова Д-ра Л. Бачинського починалася так:

«Ми, Українці Галичини, Буковини й Угорської Руси, вітаємо щиро парламент Соборної України. Здійснення нашої мрії стало можливим лише з упадком тих держав, що були тюрмами народів. Тепер, коли на чолі Української Народної Республіки стоїть Директорія, яка дає запоруку, що Соборна Україна буде державою і що в ній буде заведений такий лад, при яким буде добре трудовому народові, то ми прийшли просити Трудовий Конгрес прийняти нас до єдиної Соборної України»¹⁶².

Дальша частина промови Д-ра Л. Бачинського була мистецьким твором красномовства і глибини політичної думки.¹⁶³) Він говорив, що Соборна Україна знаходиться у тяжкій положенні, бо на неї йде важкий військовий напад зі Заходу — від Польщі, на Півночі від червоної Росії, а на Півдні білої Росії. У цій війні може Соборна Україна витримати й оборонити свою державну волю лише тоді, коли в нас буде незломна солідарність і тверда воля до перемоги. Соборна Україна, не бажає від Росії, ні одного метра території. Вона не прагне також найменшого кусня польської землі. Але Соборна Україна, не може зректися також ніякої частини своєї землі, бо це було б народним самогубством. Державність України може справді існувати тільки тоді, коли буде Соборною і Самостійною.¹⁶⁴) Україна — то одна родина. Всі землі, то рідні сестри. Вони всі мусять стояти спільно і ділити спільно щастя й нещастя. Тільки так можлива перемога.¹⁶⁵)

У відповідь на промову Д-ра Л. Бачинського виголосив гарну промову колишній міністер зовнішніх справ М. Любинський від фракції соціялістів-революціонерів. Зміст його промови такий:

Ішли сторіччя, але наш нарід, розділений чужими, залишився один. Ми всі чекали хвилини об’єднання. Але й наші вороги передчували цю пору. Проте й наш нарід пізнав свої шляхи до волі. Нас-

тупила революція. Провідники народу відчули вагу часу й нагоду, пам'ятаючи заповіт: Чи чуєш ти, старший брате, як стогне менший брат? І тому на нашій прапорі написано: Соборна Самостійна Україна. Ми розвернемо наш прапор і піднесемо його, щоб показати нашу волю до об'єднання. Наш прапор не прийме ніякого чужого — ні одноголового ні двоголового орла, а тільки свій золотий тризуб.⁴⁶⁶)

Після того ще промовив Т. Старух, який говорив від президії Конгресу. Він підкреслив, що Україна має бути одним соборним тілом, якого ніхто розривати не сміє. Ми, Західня Україна, хочемо ділити однакову долю з цілим українським народом. Будемо боронитися спільно на життя і смерть проти всіх тих чужих сил, що на нас наступають. Закінчив він свою промову питанням про згоду на Акти Соборности:

“Чи члени Трудового Конгресу згодні з Актами Об'єднання України”?

Ціла зала на знак одобрення піднеслася з місць й підняла оклик: “Слава”.⁴⁶⁷)

Не обійшлося й без демонстрації скрайніх “революційних радянфілів”. В їх очах Західня Україна була підвалиною того порядку, якого вони не бажали в Соборній Україні. Вони ненавиділи галичан за те, що вони підтримували Директорію і Уряд УНР. Тим то кількох із них залишилися на місцях сидючи, на знак, що вони голосують проти. Ця демонстрація викликала обурення близьких до них депутатів центру і деякі з “лівих” після вагання, піднялися з місць на знак, що голосують за Акти Соборности. Тільки двох не дало себе переконати. Тоді головуючий Т. Старух ствердив із президії Конгресу, що Акти Злуки ухвалені всіма голосами проти двох.⁴⁶⁸)

ФРАКЦІЙНІ НАРАДИ І ПОЧЕСНИЙ БЕНКЕТ ДЛЯ ДЕЛЕГАЦІЇ УНРАДИ

Проголосивши вислід голосування під вияви ентузіазму депутатів з приводу великого історичного моменту в житті української нації, Т. Старух заклав це

врочисте засідання Конгресу. Продовження нарад пленуму мало відбутися за окремим повідомленням. Були зложені наради конвенту сеніорів, тобто голов усіх фракцій, щоб порозумітися про технічний хід дальших нарад і щодо деяких проблем до вирішення. Також відбувалися наради тимчасових комісій, зложених із представників окремих фракцій. Відбувалися також наради самих фракцій, де йшла гаряча дискусія над тим, як ставитися до влади Директорії і яку ухвалити конституцію для держави.⁴⁶⁹)

У такій роботі й атмосфері минали дні 23 і 24 січня 1919 р.⁴⁷⁰) Нема сумніву, що це відложення нарад пленуму лежало також у тодішніх замірах Директорії, яка сама ще радила, як і з якою фракцією чи фракціями проводити дальший хід Конгресу. Як виявилось пізніше сама Директорія й Уряд не приготували, окрім свого звіту, ніяких оформлених внесень законопроектів на пленум Конгресу.

Увечорі, дня 22 січня 1919, після засідання Конгресу Трудового Народу України, відбувся в “Українськiм Клубі” бенкет у честь делегації УНРади. Це прийняття улаштувала, очевидно, Директорія, бо вона явилася в комплеті разом з усіма міністрами, а також представники начальних військових і цивільних установ і влад міста Києва та всі члени президії Трудового Конгресу і президія Українського Національного Союзу. Головну привітальну промову виголосила письменниця Людмила Старицька-Черняхівська, що була депутаткою Трудового Конгресу від партії с. ф. Після того посипалися промови Винниченка, Саліковського, Петлюри, Шаповала, Безпалка, Шмігельського, Шекерика і інших.⁴⁷¹) Як свідчить голова делегації, Д-р Л. Бачинський, найбільше захоплення викликали промови Шмігельського й Шекерика. Присутні дивувалися, як ці селяни так серйозно ставляться до державних проблем і так глибоко підходять до питань державного будівництва.⁴⁷²)

Дня 25 січня 1919 р., після дводенної перерви, відкрито дальше пленарне засідання Трудового Конгресу. На порядку нарад стояла, як перша точка, справа зві-

тів Директорії й Уряду. Це було, до певної міри, послання Директорії й Уряду про стан держави. Від Директорії промовляв першим її Голова, Винниченко.

П. Шекерик-Доників

ЗВІТ ДИРЕКТОРІЇ

Промову Голови Директорії, Володимира Винниченка, маємо надруковану в досить значнім змісті в органі Фракції Незалежних С.Д. — “Червонім Прапорі”, виданім ще в часі української влади в Києві.⁴⁷⁸) Окрім того подає хід її думок та окремі пасажі дослівно присутній на Конгресі Трудового Народу України І. Мазепа.⁴⁷⁹)

В реконструкції цієї довгої промови Винниченка користуємося тут репортажем “Червоного Прапора” і записом І. Мазепа, при чім в головнім йдемо за репортажем. Ця промова виглядала так:

«Коли українська демократія переконалася, що гетьманська влада все більше поширюється і вжи-

ває насильства над народом, та коли стало ясно, що відбувається зрада нашій державі, збудованій з такими труднощами, тоді вирішено вжити всіх заходів, аби скинути ненависне ярмо. Довго обмірковували це питання різні партії. Одні гадали, що ще час не настав, а друга частина демократії — соціалістична, гадала, що треба повстати і здобути волю народові. До цієї останньої думки вело ще й те, що через насильство гетьманських прибічників і германських генералів український нарід загубив віру в свої партії, в своїх провідників. Отож для відновлення цієї віри, для об'єднання партій із народом, необхідно було розпочати боротьбу, бо хочби й побили нас у цій боротьбі, то ця ціль — об'єднання з народом — була б досягнута.

«Представники партій, які рішили робити повстання, вели переговори і з Німцями і з представниками совєтської влади. Мануїльським і Раковським. Німці пропонували залишити думку про повстання зовсім⁴⁷⁸, а з Мануїльським та Раковським ми умовились про таке:

«1. Російська Совєтська Республіка признає самостійну Українську Народну Республіку. 2. Признає демократичний лад в Україні. 3. В Українській Народній Республіці забезпечується вільне існування і праця комуністичної партії, але з тим, що цій партії не вільно захоплювати владу збройною рукою. 4. Встановлюється товарова виміна між Україною і Росією. 5. Совєтська Росія годиться на повний неутралітет України.⁴⁷⁹ Що ж торкається реальної допомоги нам у боротьбі проти гетьмана, то совєтські представники заявили, що вони не можуть зробити більше того, як тільки робити демонстрації на фронті з метою відтягнення частини гетьманського війська. Але цієї допомоги ми й не чекали.⁴⁷⁷»

Після того Винниченко переповів про те, як була зорганізована Директорія та про те, як провадилася повстання до часу перемоги. Тут він підкреслив, що вже

в перших початках повстання більшовики почали свій наступ на Україну, не зважаючи на попередню умову.

«Вони, казав Винниченко, зайняли Гомель, посунулися на Харківщину і стали нападати на Катеринославщину і цим встромили ніж у спину української революції. Одночасно більшовики стали стосувати звичайні для них провокаційні засоби: П'ятаков, Авсьом і інші більшовики випустили маніфест, в якому всі заслуги протигетьманського повстання Директорії записали собі. Такого віроломства ми не чекали. Та, ось і тепер, ми маємо черговий документ провокаційної діяльності більшовиків. У цьому документі говориться, що нібито Директорія склала договір з антантою, в якому є точки про федерацію України з білою Росією, про свободу організації російських добровольчих дружин на території України, про передачу організованого українського війська до розпорядження об'єднаному штабові з представників французької, російсько-добровольчої, польської і української армій, про активну боротьбу проти більшовиків і інше».⁴⁷⁸)

ЗФАЛЬШОВАНИЙ ДОГОВІР

У цьому місці промови Винниченко цитував летючку, яку видала підпільна організація РКП у Києві. Ця летючка містила вигаданий більшовиками текст буцімто договору між Директорією і французько-антантським командуванням в Одесі. Текст цього зфінгованого договору такий:

«Директорія входить на федеративних основах в склад єдиної неділимої Росії, яка відроджується».⁴⁷⁹

«2. Директорія УНР складає коаліційний уряд, котрому передає всі свої права.

«3. Українська Народна Республіка зобов'язується боротися всіми силами проти більшовиків, що знаходяться в межах республіки».⁴⁸⁰

«4. УНРеспубліка передає до розпорядження спеціально складеного штабу всі війська для офензивної акції проти більшовиків Великої Росії».⁴⁸¹

«5. Всі озброєні відділи республіканського війська мусять бути об'єднані і підлеглі загальній організації.

«6. В оперативних справах республіканське військо підлягає спеціальним штабам.

«7. Оперативний штаб формується в такий спосіб: 1. голова союзного [альянтського] командування — ген. д'Анзельм. 2. один представник [російської] добровольчої армії — ген. Гріщин-Алмазов. 3. один представник польських легіонів — полк. Дзеваніцький.

«8. До вище названого штабу входить представник Українських Республіканських Військ — начальник штабу ген. Матвіїв».⁴⁸²

«9. В місцях, зайнятих республіканським військом, будуть без перешкоди формування добровольчої армії.

«10. Всі заложники і всі ті офіцери, юнкери, козаки і інші, що билися в рядах добровольчої армії, негайно звільняються і мають право без перешкоди виїхати туди, куди вони бажають.

«11. Осадний корпус отамана Янова, що блокує Одесу, негайно відсувається до станції Роздільної південної залізниці.

«12. Українська Народна Республіка вживає енергічних заходів до недопущення Трудового Конгресу.

«13. У. Н. Р. зобов'язується не допустити на її території советів робітничих, салдатських і селянських депутатів.

«14. Союзне [альянтське] командування буде всіми силами підтримувати УНР в її боротьбі з більшовиками постачанням боєвих засобів.

«Повищий договір повинен бути контрастигнований Директорією УНР».

Під цим зфальшованим текстом фальшівники надрукували нібито підписи: ген. д'Анзельм; ген. Боріюс; капітан Лянжерон; адмірал Балле; ген. Грішін-Алмазов; контрадм. Нанюков; полк. Антонович; полк. Дзєваніцький; ген. Греків; ген. Матвіїв; секретар Серкаль; ген. Пільц.¹⁵⁸⁾

Під фальсифікатом не поставили фальшівники з розумом дати, бо легко можна б було переконатися, що в данім дні дані особи не могли бути в Одесі взагалі. Фальшівники поставили під цим “документом” підписи осіб, які не мали ніякого урядового становища в ніякій державі, як, наприклад, Серкаль і ген. Матвіїв. Покладено також підпис капітана французької розвідки Лянжерона, підлеглого шефові штабу полк. Фрайденбергові, а не підпис цього останнього. В автентичність цього документу могли повірити тільки наївні люди, на яких саме він був розрахований. Повна неправдивість тез цього “договору” була виявлена всім дальшим ходом дійсних переговорів Директорії УНР з антантським штабом в Одесі, про що буде мова окремо.

Цей фальсифікат грав велику роль в большевицькій підпільній пропаганді. Він чимало причинився до збаламучення різних, під політичним оглядом темних, отаманів (Григоріїв, Зелений і інші) та просто півграмотних кіл. На половину вірили в цей фальсифікат деякі опозиційні політики (як М. Рафес).

Большевицька агентура в Києві опублікувала цю провокаційну вигадку дня 15 січня 1919 р. Вона в лютюці твердила, що відпис цієї буцім то умови викрали в антантським штабі в Одесі тамошні большевики і передали до Києва. З того виходило б, що ця вигадана умова нібито була підписана десь на початку січня 1919 року.

Рішальним аргументом, який повинен переконати кожного про те, що то фальсифікат, є той факт, що Директорія офіційно вступила в переговори з альянтським штабом в Одесі щойно в другій половині січня 1919 р. і що вона ніколи не досягла того, щоб укласти якусь умову з антантою аж до кінця березня. Якщо бу-

ла б готова умова, то пощо були переговори протягом 2 з половиною місяців.

Фальсифікат цієї умови грає ще велику роль в теперішній большевицькій пропаганді, яка виступає під маскою науки в університетах і навіть Академії УССР. Прикладом того може служити цитована “історія” І. Рибалки та “наукова праця” Р. Г. Симоненка п. н. “Імперіялістична політика антанти і США щодо України в 1919. (Видання Академії Наук УРСР, Київ, 1962).

Винниченко слушно назвав у своїй промові цю большевицьку публікацію провокацією. Він знав найліпше, що той документ був в сто відсотках фальшивим. Проте були такі наївні, що в цю фальшивку вірили. Цим способом провокація мала деякий успіх.¹⁶¹⁾

Цікава річ, що офіційна історіографія советського уряду далі продовжує твердити, що цей пропагандивний фальсифікат був нібито реальним договором між Директорією і антантським командуванням в Одесі.¹⁶²⁾ Проте, цей фальсифікат у видрукованім вигляді надто ще вигідний для Директорії, то при “перередагуванні” “Історії Української Радянської Соціалістичної Республіки” в 1958 році, Академія Наук УССР у своїм виданні подала цілком інший зміст цього нібито договору (“концесія українських залізниць на 50 років; уся фінансова, промислова, торгова і воєнна політика протягом п'яти років мала провадитися під контролем французького уряду” і т. п.).¹⁶³⁾ Отож фальшивка, як бачимо, дійшла аж до академічного підручника історії.

ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ ПРОБЛЕМИ В ЗВІТІ

Дальший зміст промови Винниченка на Трудовім Конгресі виглядав так:

«Спинився на замірах большевиків і тих перешкодах, що їх вони роблять в роботі Директорії, направленій на переведення широких соціальних реформ. Ті соціальні реформи, які большевики вважають можливим переводити в життя тільки їхніми методами у Росії, переводяться тепер на Заході

зовсім іншими способами. Український нарід сам впорядкує своє життя і він не дозволить нікому сісти собі на шию».⁴⁸⁷⁾

Далі Винниченко з емпазою підкреслював у цій промові:

«Директорія в своїй однодушній декларації виразно заявила, що вона буде боронити інтереси трудового народу. Земельний закон Директорії скерований виключно на те, щоб забезпечити землею трудове селянство. Так само відновила всі попередні революційні закони [УЦРади], які були в інтересах працюючих».⁴⁸⁸⁾

Звертаючися до внутрішнього і зовнішнього положення в країні, Винниченко продовжував:

«Наше становище трагічне. Відбудувати за два дні державного апарату не можна. Проти Директорії провадиться боротьба зліва і зправа. Не тільки місцеві більшовики руйнують нашу працю провокаційною агітацією серед нашого війська і селянства, але й московські добровольці не відступають від них. Вони записуються до українського війська, де вносять безладдя і руйнують всі наші плани. Мета очевидна: чим дужче вони нас здискредитують, тим швидше прийде або анархія або монархія. Ось, наприклад, на Лівобережжі оперувала військова група Болбочана. Його оточують люди, ворожі нашій Республіці. Він сам, людина слабкої волі, піддався їхньому впливові і починає провадити політику, що дискредитує Директорію. Витворюється становище, коли нарід охоче прислуховується до агітації комуністів. А ця агітація це безсоромна боротьба проти Директорії».⁴⁸⁹⁾

«Але боротьба з місцевими комуністами була б не така тяжка. Найтяжче для нас те, що нам доводиться воювати з Советською Росією. Проти нас російські більшовики провадили й провадять контр-

революційну імперіялістичну роботу. Це не вперше примушують нас витрачати всю енергію на бій з їхніми окупаційними військами. Російські більшовики накидають нам диктатуру своєї партії. Вони баламутять нарід. Вони нам накидають совети з Лоттишів і Китайців, а Трудовий Конгрес називають фальсифікацією. В Харкові советська влада, але на те, щоб без перешкоди вивозити українське добро на Московщину. В душі російських більшовиків сидить такий самий імперіялізм, як у душі Мілюкова, Гучкова або російських чорносотенців».⁴⁹⁰⁾

Звернувшись до питання внутрішніх реформ, Винниченко говорить:

«Ми намітили в Директорії широкі демократичні реформи і переводимо їх в життя. Але наші реформи — не більшовизм. Директорія в своїй діяльності орієнтується на культурний Захід. Окремі обставини життя Росії породили советську владу, але соціальна революція в інших країнах відбувається в інших формах. Советська форма революції засуджена на загибель. Більшовики вішають нам петлю на шию і тому можливо, що в нас будуть китайсько-лотиські совети. Але наш нарід таки їх скине зі своїх плечей».⁴⁹¹⁾

Ця промова зі звітом Голови Директорії записана досить докладно учасниками Конгресу з різних таборів.⁴⁹²⁾ Тим то можемо уважати її основну реконструкцію повною. Що ми тепер у ній бачимо, то брак виразно накресленої програми діяльності Директорії на майбутнє: нема в ній зазначеного становища до принципів конституції, яку повинен би ухвалити Конгрес, ні до дальшого пляну реформ у суспільно-громадській діяльності. Все те збуло загальниками, покликаючися на Захід. В зовнішній діяльності політики була виразна і ясна позиція до більшовизму взагалі і зокрема до агресії Советської Росії. Під цим оглядом промова зроби-

ла велике враження на делегатів і причинилася до відкинення пізніших проектів “радянської концепції”, висуваних опозицією.⁴⁹³)

Зате в нього не була розвинена концепція про позицію, яку повинна зайняти Україна до антанті взагалі і до факту, що антантські війська вже були від півтора місяця на території Півдня України. Він не сказав виразно і тут, що далі робити.⁴⁹⁴)

Брак виразної відповіді на питання, що далі конкретно плянує робити Директорія всередині країни і в зовнішній політиці, зразу спонукував деякі партійні фракції з-поміж коаліційних партій, щоб висувати проєкт резолюції Конгресу, де був би стверджений цей брак у звіті Директорії.⁴⁹⁵)

ЗВІТ УРАДУ УНРЕСПУБЛІКИ

Після Винниченка виступив із звітом від Ради Народних Міністрів прем'єр і одночасно міністер зовнішніх справ Володимир Чехівський. Він говорив мало про загальні напрямні політики свого кабінету міністрів і про пляни дальшої конкретної діяльності.^{496*}) Головну увагу він зосередив на свій ресорт зовнішніх справ. Він підкреслив, що уряд зробив все, щоб налагодити мирні взаємини з Советською Росією, але це не дало добрих вислідів. Про антантське представництво в Одесі він сказав, що Уряд УНР не має з ним офіційних стосунків, але з приватних переговорів з ним видно, що воно керується повним незнанням України, як міжнародного чинника.⁴⁹⁶) І Чехівський, подібно, як Винниченко, не сказав, ні від Уряду, ні від себе, як міністра зовнішніх справ, яку саме політичну лінію взяти щодо антанті в ситуації, коли до того часу нема вислідів із спроб України налагодити мирні взаємини з Советською Росією.⁴⁹⁷)

У дальшій частині свого звіту Чехівський спинився виключно над питанням висилки великого числа місій закордон. Всіх сучасників вдаряв факт, що Чехівський ці місії вислав до таких держав, які тоді не могли ма-

ти значіння для України і при тім обсаджував їх численними урядовцями, які були потрібні на місцях при державнім будівництві в Україні.⁴⁹⁸) Треба з цілою правдоподібністю прийняти, що Чехівський у дальшій частині своєї промови так довго спинявся над нездалими дипломатичними місіями гетьманату, щоб цим оправдати ту справжню еміграцію кваліфікованих людей з України для неконче потрібних і таких численних місій у різних малих країнах (Данія і т. д.). Про те, закінчив свою промову Чехівський сильним і переконливим гаслом:

«З Україною почнуть числитися в світі лише тоді, коли вона буде мати свою сильну армію, і коли в Україні запанує порядок».⁴⁹⁹)

Після Чехівського промовляв міністер військових справ ген. Олександр Греків, а далі деякі міністри.⁵⁰⁰) Звітну промову ген. Грекова зареєстрували всі українські мемуаристи, як таку, що зробила найбільше вражіння. На одних позитивне, на других негативне. Про свій звіт згадує сам ген. Греків у своїх спогадах.⁵⁰¹)

Ген. Греків у своїй промові оповів результат розмов в Одесі, які він провадив у військових справах з доручення Голови Директорії Винниченка з антантським командуванням. Ця розмова Грекова була 14 січня 1919 р. з цілим головним командуванням антантських військ на Півдні України, під проводом генерала д'Анзельма, але це командування не визнало тоді Грекова офіційним представником Директорії, а тільки в приватнім характері інформувало його, яке становище цього командування до української державности і політики Директорії.^{501А}) В цій частині промови міністер Греків переконував членів Трудового Конгресу, що Україна повинна в даній ситуації старатися знайти порозуміння з антантою та увійти з нею в союз, бо іншого виходу в своїй обороні проти воєнного напору Советської Росії Україна, на його погляд, не має.⁵⁰²)

У другій частині свого звіту уважав міністер військових справ за свій обов'язок з'ясувати депутатам

Конгресу дійсний стан на фронті і закликати через них усю Україну до єдиного і незламного опору ворогові.⁵⁸³) Він ствердив, що ворожі московсько-більшевицькі війська вже наближаються до Києва. Чому? — питав він. Тому, відповідав, що наші, не так численні частини, не можуть устоятися проти переважаючої сили московської регулярної армії. В запіллі ми організуємо змобілізовані відділи, але хоч ми одягнемо людей, дамо їм гроші, харчі, проте, такі відділи не радо воюють. На фронті тримаються добре Січові Стрільці, але цих сил замало.⁵⁸⁴)

В колах, які до того часу займалися тільки справами про міжфракційні справи і про різні теоретичні проблеми майбутнього світу, реалістична картина стану військової оборони і безпосередньої загрози Києву викликала занепокоєння, в деякого, навіть паніку.⁵⁸⁵) В членів Директорії це вказання на трагічне положення, яке застосував Греків у промові, викликало невдоволення з того приводу. Йому зараз таки сказав С. Петлюра, що не треба було говорити того всього публічно без порозуміння з Директорією. Мовляв, він промовляв не як міністер військових справ, але як голова держави.⁵⁸⁶)

В колах Директорії й уряду було також невдоволення з того приводу, що Греків переповів свою першу розмову з антантським штабом в Одесі та що він сказав, що ця розмова була з доручення Директорії.⁵⁸⁷)

В деякого з приводу цієї промови Грекова в колах делегатів Конгресу було невдоволення остільки, що Греків сказав забагато про трагічний стан справи на фронті.⁵⁸⁸) Проте, загально оцінювано визначні фахові здібності ген. Грекова остільки, що незабаром його йменовано “Наказним Отаманом Військ УНРеспубліки”, тобто формальним заступником Головного Отамана, а фактичним керівником фронтових дій.⁵⁸⁹) Недовір'я до ген. Грекова проявили після того головні крайні елементи за його рішучу поставу проти всяких “революційних платформ” у часі смертельної оборонної війни України проти переважаючої сили ворога, яким тоді була Росія, біла й червона.⁵⁹⁰)

Дня 25 січня 1919 р. промовляли ще інші міністри. Наступного дня продовжувалися промови міністрів, а далі виступили з промовами Симон Петлюра, як Головний Отаман Військ УНРеспубліки, а після нього командир Корпусу Січових Стрільців, полк. Євген Коновалець.⁵⁹¹) Петлюра закликав членів Конгресу до співпраці в великій справі оборони Батьківщини перед ворогами. При тім він відомим своїм питомим йому оптимізмом переконував усіх, що, мовляв, столиця України ще дасться тепер оборонити наявними силами УНРеспубліки. Цим він викликав інший настрій після промови ген. Грекова.⁵⁹²)

Коновалець у своїй промові наслідував в дечому тактику Грекова. Він сказав, що положення Військ УНРеспубліки на фронті критичне, але що Січові Стрільці не залишать Києва без бою.⁵⁹³) Про переможну оборону Києва він не говорив, натякуючи тим самим, що відступ є конечний, але що це не станеться негайно.

Промова Грекова й Коновальця у військовій ділянці, не сказала нічого іншого, як вже сказав Голова Директорії в своїм звіті. Враження з цих промов було глибше тому, що ці ствердження походили від фахових військових експертів. Тим то відповідальним лідерам фракцій Конгресу було ясно, що вже на Конгресі не час на довгі дискусії. На міжфракційній нараді старшин фракцій вирішено, що на пленумі мають окремі фракції тільки складати свої засадничі деклярації, а потім поставити свої пропозиції щодо конституційного урядування Держави. Цим двом проблемам Конгрес мав присвятити ще два дні, тобто 27 і 28 січня.⁵⁹⁴) Потім він мав відкласти свої наради на пізніший час.

Деклярації окремих фракцій були приготовані на фракційних засіданнях. Деякі з цих фракційних нарад були гарячі й бурхливі. Особливо гаряча й бурхлива дискусія провадилася на нараді українських соціалістів-революціонерів. Від офіційної лінії, що панувала до Конгресу, виділилися дві течії: одна йшла в поміркованім парламентарнім напрямку разом з делегацією

УНРади і соціал-демократами, а друга далі продовжувала орієнтацію на незалежні українські “трудова ради”. Парляментарний напрямок творив більшість і за ним, під впливом галицьких селян, пішли депутати Селянської Спідки.⁶⁵) У другій частині соціалістів-революціонерів були провідниками проф. Грушевський і Арк. Степаненко.

ДЕКЛЯРАЦІЇ ОКРЕМИХ ФРАКЦІЙ КОНГРЕСУ

Деклярації й проекти постанов Трудового Конгресу від окремих фракцій подаємо тут дослівно нижче.

Від УПСР М. Любинський на пленумі Конгресу зложив таку заяву і внесення:

«Заслухавши справоздання Голови Директорії про причини піднятого під її проводом повстання проти гетьманщини, про ті обставини, в яких воно розвивалося, про напрямок роботи окремих партій, груп і верств населення Української Народної Республіки, а також доклади народних міністрів про міжнародне положення України і роботу Уряду, як під час повстання, так і після його завершення, фракція українських соціалістів-революціонерів центральної течії, виразниця волі трудового селянства і робітництва, обміркувала ці відомості на своїх засіданнях, і на підставі інформаций і наказів, одержаних депутатами на селянських з'їздах, прийшла в своїх нарадах до таких думок:

«1. Відновляючи свою діяльність у народнім органі Української Народної Республіки, перервану в Центральній Раді насильним актом германського війська, фракція українських соціалістів-революціонерів передусім пропонує Конгресові висловити протест перед усіма державами світу проти цього нечуваного й ганебного насильства і порушення суверенності УНР, заподіяного германським військом.

«2. Продовжуючи соціальне і політичне будівництво Української Народної Республіки, розпоча-

те Центральною Радою, виразницею волі трудового селянства і робітництва, і продовжене його новою революційною владою, Директорією, фракція українських соціалістів-революціонерів цього Тру-

М. Любинський

вого Конгресу підтримує гасла, під котрими йшла діяльність цієї фракції в Центральній Раді, обстоює відновлення законів Центральної Ради і стверджує закони, видані Директорією, як основу, і стуючи на ґрунті охорони інтересів українського трудового народу та політичної незалежності, як гарантії переведення їх в життя, вважає завданням Конгресу — внести внутрішнє заспокоєння соціальних потреб і національних ідеалів трудового люду України.

«3. Але, беручи на увагу важкі події, які зайшли в житті українського народу за останній рік: руйнуючу роботу буржуазних верств і тяжкі крив-

ди, заповідані українському трудовому народові, і оцінюючи великий подвиг українського трудового народу, котрий виключно своїми силами визволив свою країну з-під гетьмансько-поміщицького ярма, фракція УПСР вважає, що цим повстанням трудового люду почалась нова ера соціального будівництва і національної творчості, і через те кладе в їх основу трудовий принцип, як єдину гарантію успіху в будівнанні нового життя.

«4. В сфері соціального будівництва фракція стоїть на принципі соціалізації землі, конкретизуючи його згідно з умовами окремих місцевостей; в робітничому питанні фракція підтримує і проводить в життя принципи, покладені в основу робітничого закону Центральної Ради.

«Виходячи далі з покладеного в основу трудового принципу і маючи на увазі інтереси робітництва, а також інтереси загально-державні, фракція вважає за необхідне націоналізацію приватних залізниць, цукроварень, фабрично-заводських, фінансових та інших підприємств широкого суспільного значіння.

«5. Для переведення в життя і закріплення суспільних здобутків революції мусить бути відповідно сконструований державний апарат.

«6. Беручи в основу принцип децентралізації влади і широкої обласної автономії, зазначений в Конституції Центральної Ради від 29 квітня 1918 року, і розвиваючи його згідно прийнятому трудовому принципові, фракція визнає, що державні органи влади — як в центрі, так і на місцях, мусять належати колективам, складеним із представників трудового люду — селян і робітників, обраних на основі рівного, безпосереднього виборчого права, способом таємного і пропорціонального голосування.

«Такими колективами мусять бути сільські, волосні, повітові і губерніяльні трудові ради селян і робітників, котрі, маючи в межах своєї території

повні права і підлягаючи одна другій по інстанціях, будуть підпорою і допомогою в переведенні зазначеного соціального будівництва і забезпечення від адміністративної розрухи та анархії.

«7. Органом верховної влади має бути Всеукраїнський Конгрес Трудового Народу із делегатів, обраних по вище зазначеному способу з виконавчим органом — відповідальна перед ним Рада Народних Міністрів.

«Верховна влада зараз належить нинішньому Конгресові Трудового Народу України.

«8. Стоючи на ґрунті суверенности і незалежности УНР, спираючися на право самовизначення народів і маючи перед собою факт вільного прилучення західних частин УНР, фракція сподівається в скорім часі повного об'єднання всіх українських земель в одну Українську Трудову Республіку.

«9. Фракція зазначас, що український трудовий нарід не має жадних ворожих агресивних намірів і кладе в основу взаємовідносин зі сусідніми народами неутралітет і мирне співжиття, але всяке порушення такого неутралітету буде обороняти збройною силою.

«10. Для можливости переведення в життя намічених ідеалів, на думку фракції являється необхідним утворення аполітиної і дисциплінованої народної армії.

«Зазначивши свою позицію в питаннях соціального будівництва і національних ідеалів, фракція УПСР центральної течії з цієї трибуни закликає трудовий нарід України до оборони збройною рукою незалежности й неутралности Української Народної Республіки, а Трудовий Конгрес до енергійної та напруженої роботи в напрямку якнайскорішого переведення в життя висловлених у цій декларації ідеалів».⁵¹⁰)

Ця декларація витримана вповні в цілій своїй концепції. Вона старається продовжувати принцип ле-

гітимности влади Директорії, нав'язуючи до законодавства Української Центральної Ради. Виходить вона також із принципів конституції УНРеспубліки, ухваленої УЦРадою 29 квітня 1918 року.⁵¹⁷) Проте, декларація УПСР відступає в однім важливім пункті від цієї конституції: від рівности в політичних правах всіх громадян УНРеспубліки, тобто від загального виборчого права.⁵¹⁸) Декларація вимагає проведення на перехідний час соціяльних реформ і трудового принципу, тобто признання політичних прав у державі лише робітним громадянам, але при тому рішуче відкидає всяку нерівноправність всередині робітних клас, бо стоїть за затримання рівного виборчого права із пропорційним представництвом, щоб забезпечити права меншин. До часу вибору Всеукраїнського Трудового Конгресу декларація пропонує затримати повноваження теперішнього Конгресу Трудового Народу України з пропозицією його практичної організації: вибору Малого Конгресу на перехідний час. Це знову нав'язання до практики УЦРади і то доброї практики.

Декларація УПСР далі висловлює Директорії подяку за її дотеперішню працю, але не висловлює їй довір'я на дальшу діяльність. Вона пропонує відступити від тієї директоріяльної засади організації влади, а зате вносить вимогу, щоб виконавча влада належала до відповідальної перед Конгресом Ради Міністрів, а законодавча влада Конгресові, чи Малому Конгресові. Отож декларація займає позицію трудового парламентаризму, відкидаючи загальний парламентаризм. Нарис трудових рад є повний і в цім виді був можливий до переведення з певними модифікаціями.

Сильним пунктом декларації є та її частина, де вона стоїть за неполітичну армію і за оборону проти посягнень на суверенність республіки. Слаба сторона декларації — це проголошення принципу неутралітету України, який у тодішніх обставинах був неможливий до переведення. Проте, цей пункт декларації треба вважати оборонно-пропагандивним, бо реаль-

но партія не противилася переговорам з антантою в справі допомоги від неї проти агресії Советської Росії.

При певних поправках ця декларація могла служити підставою ухвали Трудового Конгресу. Головною і конечною поправкою було проголошення обов'язуючою конституцію УНРеспубліки з 29 квітня 1918 року, а до часу переведення виборів згідно з цією конституцією залишити Трудовий Конгрес і вибраний ним Малий Конгрес. В цім напрямі була потім зредагована декларація УСДРП і Селянської Спільки в порозумінні з делегацією УНРади. Проте, декларація УПСР була добра в підкресленні парламентарного принципу, а неясною в усіх інших пунктах.

З черги наведемо заяву "незалежних соціал-демократів".⁵¹⁹)

Промова представника фракції "незалежних соціал-демократів", Зінов'єва,⁵²⁰) виголошена на пленарнім засіданні Конгресу Трудового Народу України дня 26 січня 1919 р. виглядала своїм змістом так:

«Могутнім повстанням українського селянства і робітництва зметено на Україні гетьмансько-поміщицьку реакцію, посажену тут силою німецького імперіялізму. Народні працюючі маси з нечуваною силою стали збройно на боротьбу з гнітом, визиском і неволею. Ця велика українська революція, відбуваючися в формах і межах національно-українських, в той же час тісно зв'язана з ходом світових подій і західньо-європейською революцією. Повалений революцією у Німеччині німецький імперіялізм, ослаблений у своїй силі на Україні, дав відповідні умови для успіху української революції. В умовах європейської соціалістичної революції, що захопила вже велику частину світу⁵²¹, будучи тісно зв'язана з нею, українська революція набуває ознак соціалістичної революції і висуває завдання основного перетворення, як економічних, так і політичних відносин по принципу соціалістичному.

«Соціалістична революція в першому своєму стані приводить до розпаду старих імперіялістичних держав і до утворення визволеними народами нових національно-державних організмів, в формах і межах яких відбувається дальший процес перетворення національної революції в соціяльну і перебудова економічного життя, і тому й українська соціалістична революція для свого успішного, плано-мірного й організованого розвитку вимагає забезпечення для неї національно-державних українських форм. Таким чином, в сучасний період соціалістичної революції, Українська Республіка, не виключаючи угод і союзів для спільних цілей з іншими соціалістичними республіками, повинна в інтересах революції зберегти свою незалежність, як певний національний і економічний організм.

«Директорія УНРеспубліки зуміла правильно вибрати момент для кинення гасла повстання в українські народні маси. Вона дала організаційні зародки тої ячейки, круг якої виросла могутня народна збройна сила. Директорія відіграла в українській революції свою велику організуючу роль. Але вона не змогла удержатися на тому шляху, яким повинна розвиватися українська соціалістична революція, вона не змогла оцінити тих завдань і цілей, які висунуто світовою революцією, вона не стала на твердий соціяльний ґрунт і тим розхитала той соціяльний фундамент, на якому й лише мала укріпитися українська революція: причиною цього є, як сама структура влади Директорії, так і та обстановка, в якій їй довелося провадити свою діяльність. Характер складу Директорії, як коаліції національних революційних українських партій, і відсутність ясно вираженого клясового характеру її (а соціалістичну революцію тільки й може переводити клясова влада), определили хисткий і нерішучий її характер політики, як внутрішньої, так і зовніш-

ньої. Викинувши гасла диктатури трудового народу, Директорія цього не сповнила.⁶²²

«В великій мірі до цього ходу подій причинилося міжнародне становище України. Опинившись між двома сторонніми силами — з одного боку — Со-ветська Росія, а з другого імперіялістична антанта, — Директорія зі страху перед антантою не зайняла до неї рішучої позиції. В той час наступ російського советського⁶²³) війська і авантюра правительства П'ятакова причинилися до того, що урядовий курс політики на Україні пішов вправо, а не вліво, як того можна було сподіватися. І в результаті ми маємо війну з соціалістичною Росією і можливість союзу з імперіялістичною антантою. Ми не можемо цього допустити. Одинокий вихід із цього становища, який може удержати революцію і не дати розрушити її, і який дасть організуючі гасла революційним масам і поведе їх до боротьби — це є якнайшвидша передача влади робітничо-селянським радам.

«Трудовий Конгрес це плід хисткої і двосторонньої політики Директорії. Скликаючи Трудовий Конгрес, Директорія мала намір задовольнити як соціяльні сили, так імперіялістичні, і не задовольнила, ні тих, ні других. Ми не можемо вважати Трудовий Конгрес правдивим представництвом революційних мас України, як по його конструкції, так і по умовам, в яких переходили вибори до нього. Невідповідне значінню в народно-господарському житті представництво робітництва, позбавлення прав участі в Трудовому Конгресі революційного війська; одночасне скликання Трудового Конгресу і руйнування органів трудового народу, чи недопущення їх існування на місцях; переведення виборів при умовах урядового нажиму*, без свободи агіта-

*) Нажим — це московське слово. Воно те саме, що по-українськи — натиск. М. С.

ції; скомплікованість і спішність виборів в несприятливих умовах військового** часу — все це позбавляє Трудовий Конгрес правдивого в ньому представництва революційних мас і не дає йому ніякої сили в його роботі, бо немає тих органів, на які б він міг опертися. Через те, коли Директорією буде передана вся повнота влади, Трудовий Конгрес не має права задержувати її в своїх руках, а повинен передати цю владу справжньому, єдиноздатному до переведення в життя величезних завдань української соціальної революції представництву революційних мас — робітничо-селянським радам.

«З огляду на все вище сказане, фракція незалежних УСДРП на Трудовому Конгресі вимагає від його слідуючого:

«1. Одержавши від Директорії всю повноту влади в Українській Республіці, Трудовий Конгрес не задержує її в своїх руках, а передає єдино правдивому представництву сили й волі революційного селянства й робітництва — радам робітничих і селянських депутатів.

«2. Трудовий Конгрес оголошує Україну незалежною Соціалістичною Республікою.

«3. Трудовий Конгрес пропонує російському советському урядові приступити до мирових переговорів і згоди між двома соціалістичними республіками.

«4. Трудовий Конгрес вимагає виводу з України чужостороннього імперіалістичного війська і невтручання імперіалістичних держав в українські справи.

«5. Трудовий Конгрес складає тимчасове робітничо-селянське правительство з представників партій і груп, які стоять на ґрунті влади рад, якому доручає перевести по певній виробленій Конгресом

***) В тих часах вживано неправильно слова "військовий" у значінні "воєнний". М. С.

інструкції передачу влади робітничим-селянським радам і скликання Конгресу робітничо-селянських рад України, який вже і має утворити нормальний лад Української Соціалістичної Республіки Рад і організувати постійний уряд.

«6. Після цього Трудовий Конгрес повинен розпуститися.⁸²⁴

Коли основа декларації УПСР старалася розв'язати концепцію державного будівництва в тягlostі легітимної традиції, то декларація "незалежних с. д." старалася викласти свою власну концепцію соціалістичної революції в незалежній Українській Республіці. Ця концепція нав'язує не до російської большевицької революції, бо вона не мала впливу на листопадову революцію в Україні, а в'яже цю українську революцію з революцією в Німеччині, бо без неї не була б утрималася німецька армія в Україні і з нею гетьманат, а в перспективі відбудова єдиної Росії, на яку орієнтувалися німецькі генерали. Проте, концепція "незалежних с. д." спірається на ілюзії існуючої світової революції. Була тільки революція демократична в переможених монархіях центральних держав, а спроби большевицьких переворотів у Німеччині були ударемнені власне силами тамошніх соціал-демократів.

Погляд "незалежних с. д." на зовнішнє положення УНРеспубліки цілком наївний. Воєнну агресію Советської Росії вони вважають лише "авантюрою П'ятакова", як це з пропагандивних спонук представляла Москва, хоча вона казала, що П'ятаков, то справжній уряд України. При одночасній війні Советської Росії проти України, "незалежні с. д." вимагали від Директорії, щоб вона воювала проти антант!

Проте, «незалежні с. д.» стояли на позиції суверенности України. Вони не розуміли одначе, що в тій їхній концепції не могла міститися система "селянсько-робітничих рад" на подобу диктатури пролетаріату,

як вони того хотіли. Бо ж не було всередині пролетаріяту України свідомої української робітничої більшості, яка бажала б не з'єднання з невідомою Советською Росією, а самостійної соціалістичної України. Не було сильної й дисциплінованої партії “незалежних с. д.”, яка могла б утримати диктатуру, подібно, як була партія більшовиків у Росії. Повною ілюзією було покликатися на бунт Зеленого й Григорієва або інших отаманів, як на бунт “радянський”, бо селянські вояки, які йшли за цими отаманами, цілком не уявляли собі держави в формі советської диктатури.⁵²⁵) Передавати таким “радам” владу, не міг ніхто з відповідальних державників того часу. Вся дальша частина декларації “незалежних с. д.”, це проста наївність. Критика складу Трудового Конгресу — просто дитяча. Адже в нім було забезпечене куріальне право для робітництва у вищій проценті, ніж було самого робітництва в Україні.⁵²⁶)

У подібнім дусі, як декларація “незалежних с. д.”, були також промови й декларації інших відламів, які вже тоді заступали “радянську плятформу”. Це був “боротьбист” Корній Тараненко, бундівець Мойсей Рафес та інші.⁵²⁷) Різниця між їхніми промовами і промовою Зінов'єва була лише така, що Тараненко говорив з меншим зрозумінням для ідеї самостійної української державності ніж Зінов'єв. Та взагалі фракція “боротьбистів” тоді не вміла доладу сказати виразно, чого вона властиво хоче.⁵²⁸) Мойсей Рафес тоді ще хитався між демократичною плятформою і “радянською плятформою” диктатури пролетаріату. Навіть того самого дня, коли він мав промовляти в Трудовому Конгресі в імені своєї партії, він ще спочатку не знав, на яку остаточно позицію він стане.⁵²⁹)

Коли Зінов'єв говорив від “незалежних с. д.” спокійно і в своїй концепції логічно, то Тараненко і Рафес промовляли задеристо і навіть провокаційно для почувань більшості Конгресу. Тим то більшість зустріла деякі місця їх промов голосними протестами і навіть галасом.⁵³⁰) Спеціально гостро зустріла біль-

шість Конгресу ту частину промови Рафеса, в якій він в демагогічний спосіб і образливо напав на Корпус Січових Стрільців. Конгрес спочатку слухав терпеливо його визиваючих нападів на політику Директорії і Уряду, але, коли він назвав Сочових Стрільців несвідомими селянами, які давлять будь-який робітничий рух у Києві, то піднявся такий голосний протест усіх фракцій, окрім “боротьбистів”, що Рафес не міг промовити слова.⁵³¹) Цей виступ Конгресу в обороні чести Української Армії, солідарно всіма самостійницькими фракціями, включно з соціалістами-революціонерами, вплинув очевидно на поведінку дрібних советофільських фракцій, бо вони пізніше вже обминали провокаційних виступів у своїх промовах, а говорили мериторично, хоч і опозиційно.⁵³²)

У дальшій ході дискусії, чи пак заяв у Конгресі, були ще такі виступи: від українських соціалістів-федералістів — Лощенко; від українських самостійників-соціалістів — Мацюк; від професійної спілки залізничників і поштовиків Косенко; від делегації Західної України Тимко Старух; від московських ес-ерів Берйозов;⁵³³) також був виступ від московських соціал-демократів (меншевиків).⁵³⁴)

Від УСДРП у порозумінні з депутатами Селянської Спілки, відчитав пропозицію секретар Конгресу С. Бачинський.⁵³⁵) Її виробили спільно Ісаак Мазепа та Панас Феденко.⁵³⁶)

Декларація самої УСДРП мала такий текст:

«Фракція Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, яка вкупі з іншими українськими соціалістичними партіями успішно повела народну революцію на шлях перемоги над ворогами соціального і національного визволення трудящих мас України, в цей момент, в імені організованого і свідомого українського робітництва має заявити наступне:

«Україна, як край селянсько-хліборобський⁵³⁷, внаслідок війни, через нечувану кризу капіталістичного господарства, ще більше стала країною з не-

численним пролетаріатом, де найбільшу роллю у народному господарстві відіграє праця селянського населення на землі, або над обробленням продуктів сільського господарства. Наслідки світової війни в сфері міжнародній позначилися тим, що центральні європейські держави вступили на шлях революції котра в своїм розвитку неминуче стане революцією соціалістичною.⁵⁸⁹ Коли соціалістична перебудова в економічно більше розвинених державах Європи стає завданням найближчого часу, то не може Україна, во ім'я своєї будучності, оставатися позаду і основувати свій розвиток виключно на ґрунті капіталістичного ладу, який мусить упасти під напором ним же народжених сил.⁵⁹⁰ Але в кожній країні є свої особливі умови господарського розвитку, в зв'язку і на підставі яких має будуватись економічна політика, відмінна по темпу, формах і способах переведення соціалістичних реформ.

«Гостра економічна суперечність між городом [містом] і селом, розірваність української території між імперіалістичними реакційними ворогами вимагає від нас негативного відношення до плянів негайної соціалізації всього народного господарства, а також до спроб деяких груп захопити владу для проведення тієї соціалізації шляхом пролетарської диктатури в формі рад робітничих і селянських депутатів.»⁵⁹⁰

«Тільки єдиний соціалістичний і демократичний фронт може рятувати й закріпити здобутки революції на Україні. Цілком відкидаючи організацію влади в центрі і на місцях у формі рад робітничих і селянських депутатів, фракція українських соціал-демократів піддержує тільки принцип влади, основаної на вселюднім, прямім, рівнім і пропорціональнім виборчим законі, з закритим голосуванням, і розуміє владу трудових мас України в формі демократичного парламенту Української Народної Республіки. Так само влада на місцях має належати

органам місцевого самоврядування, обраним всенародним голосуванням.»⁵⁴¹

«З огляду на тривожний воєнний час, який переживає Республіка, фракція УСДРП Трудового Конгресу України находить можливим і необхідним, щоб верховна влада в Республіці нашій до скликання парламенту була в руках Директорії УНР, з уведенням в її склад представника від Західньої України, при чім Конгрес Трудового Народу України має полишити після себе постійно працюючі комісії з контрольними функціями: земельну, адміністративно-політичну, військову, міжнародну, фінансову, народної освіти, комунікації і праці.»⁵⁴²

«Воєнний час, вимагаючи всіх сил від керуючих центрів, потребує найбільшої централізації влади, а тому влада на місцях, до перевиборів органів місцевого самоврядування, повинні представляти уповноважені Правительством комісарі, які мають працювати під контролем і в контакт з місцевими, повітовими і губерніяльними радами, складеними із пропорціонального представництва селян і робітників.»⁵⁴³

«Для зміцнення сил революції Правительство УНРеспубліки повинно продовжувати знищення всіх останків поміщицько-самодержавного ладу, здійснювати найважливішу реформу земельну і робітничі реформи в інтересах пролетаріату й селянства України, а також провадити чищення урядового апарату від контрреволюційних та протидержавних елементів. Одначе Правительство має стояти на сторожі всіх громадянських прав членів Української Народної Республіки і приложити всі зусилля до того, щоб стали неможливими повторення творимих контрреволюціонерами єврейських погромів.»⁵⁴⁴ В сфері народно-господарській фракція УСДРП висловлюється за те, щоб Правительством була розпочата пляномірна націоналізація найбільше дозрілих

підприємств: залізниць, цукроварень, копалень і таке інше.

«Маючи на меті організацію армії на міліційних⁵⁴⁵ основах, фракція УСДРП вважає, що в даний момент для оборони незалежності України. Правительство мусить організувати регулярну, добре дисципліновану армію, без якої в цей час немислиме існування нашої Республіки.⁵⁴⁶

«Фракція УСДРП вітає необхідну для нормального розвитку Республіки злуку двох частин нині неподільної, єдиної, самостійної, суверенної України і ухвалює всі постанови і взаємні зобов'язання з'єднавшихся частин.⁵⁴⁷

«Обстоюючи право українського народу на повне самовизначення, фракція УСДРП заявляє, що всякі замахы, звідкіль вони би не походили, накинути оружною силою українському народові чужу і ворожу його незалежному існуванню волю викличуть з боку українського пролетаріату й селянства рішучу відповідь.⁵⁴⁸

«Фракція вважає недопустимим воєнний союз і залежність України від імперіялістів, які керують політикою держав антанти, і протестує проти втручання чужоземців у внутрішні українські справи, які переслідують на Україні тільки свої імперіялістичні цілі.⁵⁴⁹

«З другого боку наступ советської армії на Україну, явно захватний, напад донських козаків і добровольців [російських], вдирання польського війська в Галичину, інвазія Румунії на Буковину і українську частину Басарабії, ставлять на порядок денний потребу організації національної оборони від нападаючих з усіх боків контрреволюційних і реакційних народів.⁵⁵⁰

«Іменем організованого українського пролетаріату фракція УСДРП звертається до Правительства Директорії,⁵⁵¹ щоб воно вжило найрішучіших заходів для того, щоб ні одна краплина крови ук-

раїнського народу не пролилась даремно.⁵⁵¹ Шукаючи згоди з чужими державами і народами, Правительство Української Народної Республіки повинно вище всього ставити згоду з українським народом і тому ніколи, ні під загрозою, ні через привабні зрадливі обіцянки з боку інших держав, воно не повинно змінити свого демократичного і соціалістичного напрямку, орієнтуючись виключно на інтереси трудових мас Української Народної Республіки.⁵⁵²

Стиль і формуляція окремих частин заяви УСДРП вказує на виразний поспіх у редагуванні і звідсіть виходить її невіглаженість. Є очевидне, що вона була уложена таки в кулюарах будинку Конгресу, а не в спокійній кімнаті.⁵⁵³) Окрім того треба узгляднити, що обидва автори цієї декларації тоді були молодими державниками і мали ще неповний досвід у формулюванні таких заяв. Їхній досвід розвинувся щойно пізніше.⁵⁵⁴) Повинні були приготувати таку заяву в першу чергу старші члени цієї партії, що займали відповідальні пости в державнім уряді: Винниченко, Петлюра, Чехівський або Мартос. Проте вони були тоді зайняті іншими справами і не знайшли часу на цю важливу справу, яка мала бути базою політичної акції їхньої партії і Уряду УНР.

Не зважаючи на згадані недотягнення, заява є витримана в добрім демократичнім і державницьким дусі. Вона, щоправда, є плодом тодішнього духа часу, який панував в революційнім кліматі України і цілої Східньої та Середньої Європи, але вона давала так відповідь на питання, що далі робити, щоб можна було зібрати для себе більшість у Конгресі. Над зібранням більшості для цього становища заходився невтомно секретар УСДРП, Ісаак Мазепа, який майже не виходив з будинку Конгресу.⁵⁵⁵) Тим то заяви самостійників-соціалістів і соціалістів-федералістів ішли у внутрішніх питаннях по лінії заяви соціал-демократів. Вони різнилися від неї лише в питанні зовнішньої політи-

ки, підтримуючи заяву міністра Грекова, що Уряд УНРеспубліки мусить шукати зговорення з антантою. Вони заступали думку, що без допомоги антанти, Україна не може витримати натиску Росії.⁵⁰⁾

Цій декларації соціал-демократів треба признати, що вона слушно звертала головну увагу на внутрішні справи і на закріплення влади держави. Її недостаткою є те, що вона не сказала ближче про конечний єдиний національний фронт.

СТАНОВИЩЕ ЖИДІВСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

В тім часі панував ще релятивний спокій всередині України, бо реальну владу мала Директорія і Уряд УНРеспубліки. В запіллі була ще значна резерва Корпусу Січових Стрільців, яких всякі диверсійні сили боялися як вірного для Уряду УНР дисциплінованого війська. Хоча панував военний стан в обличчі воєнної агресії Советської Росії проти України, то все одно преса підпадала цензурі тільки з погляду військової тайни. Звичайна критика урядової діяльності була свободна, а тільки конфісковано явні напади на державу. Це ми бачимо з тих голосів преси, які були в тім часі публіковані і в яких є багато критики проти урядової діяльності.

Проте, припустім, що справді цензура не допускала такої критики діяльності Директорії і Уряду УНР, що стосувалася буцім то пасивності Директорії до погромних явищ. Все одно на день 22 січня 1919 був скликаний передпарлямент Української Народної Республіки, Трудовий Конгрес України, до якого були обрані свободіно також представники національних меншин, у тому Жиди і Москвини.

В Конгресі Трудового Народу України, як доказують пресові звіти з його публічних сесій, була повна свобода правдивої критики проти урядової діяльності на зразок всякого парламенту. Промовляли і складали заяви представники опозиції, яка заступала "радянську плятформу", тобто яка орієнтувалася в

основі на большевицьку форму влади. Опозиція з того погляду гостро критикувала урядову діяльність УНРеспубліки, але все одно ніхто не підносив закиду на адресу Директорії і Уряду УНР, що вони поводитися пасивно до погромних явищ, які мали до того часу місце в Овручі, Сарнах, Бердичеві і Житомирі. Проте ці погромові явища, спровоковані в названих місцевостях ворожими чинниками, були незначні, бо Директорія мала ще досить сил, щоб їх скоро задушити.

Від Жидів заступав "радянську плятформу" і орієнтацію на Советську Росію Мойсей Рафес, як представник фракції жидівського "Бунду". Текст його промови знаходимо в його власній книжці "Два года революції на Україні". Наводимо тут текст його промови з його власної книжки в перекладі з московської мови:

«Голова Директорії сказав, що большевизмові залишилося жити тільки півроку⁵⁰⁷⁾, і ось, як ніби то для доказу того, що большевизм паде, на цім Конгресі виявилось таке явище: Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія виступила тут зі своєю «незалежною фракцією», що стоїть на плятформі советської влади, а урядова партія [українських] соціалістів-революціонерів показала в своїх рядах прихильників советської влади також. Я є представником тієї частини «Бунту», яка стоїть на плятформі советської влади. Це цілком не є доказом того, що ідея большевизму гине і що їй залишилось жити пів року.

«Якщо заява Голови Директорії [Винниченка] мала на увазі, що танки [антанти] виявляться сильнішими від большевизму, то це доказувало б лишень те, що танки виявили себе сильнішими, а цілком не те, що большевизм загинув. Ті, що орієнтуються на силу і шукають відповіді, з якою силою

іти, повинні глибоко задуматися над тим, чи сила лежить в танках чи в большевизмі.

«Кожний парламент має таку природу, що коли до нього входять люди, то вони забувають про те, що діється поза парламентом. Їм здається, що якщо в них є тут більшість, то вже все в порядку. Тут, на цім Конгресі, фракція лівих прихильників советської влади — в меншості, але це не означає, що ці партії є меншістю серед селянства і в робітничій клясі, яка бореться за советську владу (рух на залі, оклики «неправда!»). Конгрес збудований так, що в нім це відношення сил не отримало свого правильного вияву...^{657*}

«Цей Конгрес побудований з означеною метою — не дати робітничій клясі правильно виявити своє обличчя. Окрім того цей Конгрес був підготовлений в атмосфері стану облоги...⁶⁵⁸

«Від тієї хвилини, коли [Конгрес] підготовлявся в атмосфері стану облоги, під загрозою розстрілу комуністів і українських [лівих] есерів, то від цієї хвилини він не може відограти ролі згоди і уникнення громадянської війни, і, повторяю, він є лишень епізодом в історії української революції.

(Голова Конгресу: Я мушу тільки одне сконстантувати, що це найбільший доказ того, що бесідник з лівої сторони не має права уживати різних фраз, які ображають. Я не дозволю Високого Конгресу так дуже ображати. Гучні оплески).

«В яким моменті зібралися ми для обміркування завдань дня? Цей момент є характеристичний тим, що в світі, що в цілім світі, запалилася боротьба за здійснення соціалістичного ладу. Хоча б ця боротьба багатьом не подобалася і яких страшних форм вона не прибирала б, якими трагічними в певних моментах не були б ці зударі, де вчорашні брати один одного розстрілюють, то ця боротьба йде все таки вперед, вона не знає кроку

назад. Ця боротьба охопила кілька країн, які прагнуть об'єднатися для того, щоб змінити і збільшити силу тієї наближаючої соціальної революції. Проти цих революційних країн стоїть світова контрреволюція, яка об'єднується і вже об'єднана. Вона загніздилася в країнах антанті, де робітнича кляса ще не скинула влади імперіялістів і в кожній із цих країн ще панує буржуазія, яка шукає способів повернути колесо історії назад і зберегти владу в своїх руках. В цім моменті, коли у цілім світі збудувався фронт соціальної революції, так ця революція називається, в такім моменті лишень міщани можуть говорити про неутралітет. Неутралітету нема. Колись думали, що той, хто неутралійний, той може мати найвигідніше положення. Тепер виявляється щось друге: неутралітет це така форма участі в житті, коли той, хто зберігає цю форму, є битий з обидвох боків. Ось ця форма неутралітету. В цім положенні знайшлася Українська Республіка.

«Коли Директорія проголосила принцип неутралітету, то що виявилось? Українській Народній Республіці загрожують з Півночі прихильники соціальної революції, а з Півдня прихильники імперіялістичної контрреволюції. Ось вам неутралітет (оплески)*.

«Большевики опублікували документ. Я погоджуюсь: може бути, що вони також упали жертвою своєї контрозвідки.** Але поставмо питання полі-

*) Оплески, розуміється, на лавах лівиці. М. С.

**) В часі сесії Конгресу Трудового Народу України, як про це вже згадано, тайна большевицька організація в Києві опублікувала летючку, в якій був поданий текст б'юджету то тайного договору між представниками Директорії і представниками антанті в Одесі. Цей документ був цілком фальшивий, бо, ні такого, ні подібного договору з антантою в тім часі ніяке представництво Директорії не підписувало. Це, між іншим, також заявив в імені Директорії Винниченко на цім засіданні Трудового Конгресу. М. С.

тично. Ось як воно стоїть. Адже, коли пустили до [української залізничної станції на Північ від Одеси] Роздільної французькі війська і якщо вони підуть від Роздільної далі та прийдуть до Козятина, а тут нам казав генерал Греків, що за два тижні може бути ліпше, коли антанта прийде, отож консеквентно, якщо [антантські] війська прийдуть до Києва, то хіба ви думаєте, що такі пункти, які комуністи може неправильно припускають і формулюють, як вже існуючі в договорі між Україною і антантою, то чи ці пункти не будуть здійснюватися? Ці пункти будуть тоді фактом.

«Якщо антантські війська будуть тут [у Києві], тоді, не буде Директорії, не буде самостійної України, а будуть [денікінські] добровольці, буде все те, що написано тут [у большевицькій летючці]. Антанта — то не проста група людей, що сидять у Парижі і Лондоні (гамір на залі). Антанта — це та сила, яка тут, в Україні, має реальні інтереси: вона має капітали в цукроварнях, капітал в копальнях руди, а тимчасом ви думаєте, що вона задля ваших гарних очей пришло вам технічні споруди, що вона задля гарних очей Української Народної Республіки дасть гроші. Отаман Греків коротко сказав: Антанті треба безпосереднього зв'язку між Роздільною і Доном, їй потрібно, щоб був її зв'язок з Румунією. Ми дуже добре розуміємо, чого їй потрібно. Але, коли цей фронт буде створений і якщо там буде така армія, то ви думаєте, що Українська Держава утримається під натиском цих військ? Адже це утопія. То чому ви так обурюєтеся проти наступу з Півночі (в залі шум) і чому ви замикаєте очі на небезпеку з Півдня? Хіба це неутралітет?

«Я кінчу тільки одним питанням. Директорія говорить, що вона в багатьох справах невинна, що вона невинна в погромах, в тім я згідний, ніхто з нас не обвинувачує в тім Директорії, що вона без-

посередньо організує погроми, але я ставлю питання інакше. Ви говорите, що довкола вас зібралася контрреволюція, покликаєтеся на конспірацію Болбочана.* Чому? Чому до вас дійсно липне контрреволюційний елемент. Чому він збирається довкола Директорії? Ви не знаєте, чому? (в залі шум). Той, хто в нашім часі дає гасло боротьби проти большевиків, той повинен знати, що довкола нього будуть збиратися контрреволюційні сили. Майте це на увазі. У нас є велика наука з російської революції. Російська** партія соціалістів-революціонерів дала гасло збройної боротьби проти большевизму. І що ж? Директорія в Уфі скинена, а Колчак в її проводі. З большевиками борються не демократичні елементи. Хто дає гасло збройної боротьби проти большевизму, той керує головну боротьбу проти соціальної революції і той помагає контрреволюції, хоча б він сам того собі не усвідомляв і хоча б він не знав, що творить, але тим гірше для нього (оклик на залі: «Тільки Троцький знає!» Шум на залі).

«Я проголошу декларацію групи бундистів, членів Конгресу, що стоять на погляді советської влади [у тім місці читає цю декларацію, тексту якої в книжці не подає].⁵⁰⁹»

Далі Рафес у своїй книжці зазначає ось що:

“При словах декларації — “спеціальні відділи скеровані на розгром советів, улаштовують по дорозі погроми Жидів” (у залі піднявся страшний шум з окликами «ганьба»). Голова засідання прикликає промовця до порядку.

Ця промова голови масової жидівської партії, що мала вісім разів більше членів ніж большевицька ор-

*) На Лівобережжі, де був командиром Болбочан взагалі тоді не було погромних явищ по українським боці. М. С.

**) В оригіналі переклад промови Рафеса, який говорив в Трудовому Конгресі по-українськи, є термін “российская”. М. С.

ганізація в Україні, характеристична з різних боків і тому над нею треба нам спинитися ближче в тих пунктах, що торкаються проблеми українсько-жидівських взаємин:

1. Мойсей Рафес виразно підкреслює, що він не може класти вини за погроми на Директорію. Цей пункт його промови згідний цілком з подібним місцем його книжки, виданої вже після того, як він перейшов до большевиків.

2. Рафес у своїй промові, як депутат Конгресу Трудового Народу України, і як такий у характері повного імунітету за свої промови, навіть не обвинувачує Директорії за те, що вона буцім то поводитися пасивно в справі погромних явищ. Присутні на сесії інші депутати, не лише української більшості, але й московської, жидівської і польської меншин, знали дуже добре фактичний стан і були б таке обвинувачення назвали негайно безсоромною вигадкою. Тим то в тім пункті Рафес виразно застерігся, що він не обвинувачує Директорії за якусь участь в організуванні погромів. До Директорії, як її визначний провідний член, належить також Симон Петлюра.

3. Проте, Рафес все одно кладе об'єктивну відповідальність за погромні явища на Директорію, але тільки тому, що вона провадить оборонну війну проти воєнної агресії Советської Росії. Цей головний провідник жидівської масової партії виразно це підкреслив у своїй промові. Політичний сенс його промови зводився властиво до того, що він м'якими словами переконував Український Уряд скапітулювати перед Советською Росією в ім'я інтересів світової соціальної революції в советській формі. З позицій інтересів цієї світової соціальної революції в советській формі Рафес гостро осуджував всі демократичні уряди антанті і З'єднаних Держав Америки на чолі з Вилсоном за те, що вони протиставилися большевизмові й організували в тім часі опір проти большевицького імперіалістичного походу в напрямку Західної Європи.

4. Рафес чітко заявив себе і свою партію прихильними для советської системи і виразно обіцяв, що його партія буде боротися за заведення цієї системи в Україні. З погляду жидівських інтересів в Україні, де жила мільйонова жидівська меншість, промова Рафеса була визовом на адресу державних інтересів України. В присутності сотень депутатів Трудового Конгресу та сотень присутного на галеріях громадянства, ця промова не могла причинитися до промощення згідного шляху для поборювання погромної атмосфери, яку ширили в тих умовах різні провокатори. Звіт у пресі з таких виступів Рафеса і йому подібних та пізніші усні звіти депутатів і гостей із галерії мусіли рознести це антидержавне становище партії "Бунду" по всій Україні.⁶⁰⁾

На самім Конгресі А. Ревуцький зробив добре, бо виступив з лояльною заявою від Поалей-Ціону. Він тоді говорив таке:

«Незалежно від заслуженої критики, незалежно від прикрих обставин, обов'язком соціалістичних партій в Україні є стати на шлях історичних завдань пролетаріату, орієнтуватись не на переможця моменту — большевиків і не на безповоротне минуле — єдину Росію Керенського, а на неминуче відродження українського народу. А тому іти до влади всім соціалістам всіх партій і творити державу такою, якою вона повинна бути, а не, як вона, дякуючи випадково склавшійся ситуації, зараз виглядає»⁶¹⁾

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ТИМЧАСОВА КОНСТИТУЦІЯ ІЗ 28 СІЧНЯ 1919 р.

КОНГРЕС УХВАЛЮЄ ЗАСАДИ ТИМЧАСОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Дня 28 січня 1919 р. прийшли на порядок нарад Конгресу Трудового Народу України внесення в справі тимчасової конституції УНРеспубліки. Попереднього вечера були ще фракційні дебати над питанням своїх внесень. Були також міжфракційні розмови про спільний виступ. Розмови скінчилися тим, що більшість фракції УПСР (центральної течії) домовилася з фракцією УСДРП про спільне внесення в справі засад тимчасової конституції. Меншість фракції УПСР рішилася все одно виставити свій проект постанови, хоча в обставинах домовлення більшості своєї фракції з соціал-демократами вже не було надії на перемогу в пленарній сесії Конгресу.⁵⁶⁰) Було ясно, що за більшістю фракції УПСР піде теж весь селянський елемент із Селянської Спілки. У цій ситуації була запевнена більшість для узгідненого проекту, який підтримували також соціалісти-федералісти, самостійники-соціалісти і вся делегація УНРади Західньої України. Тому “боротьбисти”, “незалежні с. д.” і дрібні неукраїнські фракції “лівих” рішили не виставляти власного проекту, а обмежитися зложенням нової заяви.⁵⁶¹)

Річ ясна, що Директорія і зокрема її Голова, Винниченко, та Гол. Отаман Петлюра, робили всі заходи в тім напрямі, щоб узгіднений проект дістав більшість.

Внесення тої меншої частини фракції УПСР на Конгресі Трудового Народу України, яка не погоджувалася з парламентарною позицією делегації УСДРП і з позицією делегації зі Західньої України, було представлене на пленумі Конгресу в такій формі:

«1. Конгрес Трудового Народу України, вислухавши справоздання Директорії і Ради Народних Міністрів, приймає їх до відома і висловлює Директорії подяку за організацію і переведення повстання.

«2. Доручає теперішній Раді Народних Міністрів вести далі справи, доки не буде зформований новий кабінет.

«3. Для продовження діяльності Трудового Конгресу утворюється Малий Конгрес по пропорції 1 на 15 повного Конгресу, то значить з 41 члена; Малому Конгресові доручається скликати повне зібрання Конгресу при найближчій можливості, а до того часу Трудовий Конгрес передає всі права верховної влади Малому Конгресові.

«4. Порядкувати місцевими справами в межах Галичини, Буковини та Угорської України Трудовий Конгрес полишає місцевим органам демократично сконструованої влади.

«5. До українських організацій, які підняли боротьбу проти Директорії, Трудовий Конгрес звертається зі закликом до порозуміння з ним, до залишення цієї боротьби і до спільної оборони Української Народної Республіки від зовнішніх імперіалістичних і внутрішніх контрреволюційних замахів.

«6. Приймаючи владу від Директорії, Трудовий Конгрес негайно приступає до зформування органів колективної влади на трудовім принципі згідно з декларацією фракції УПСР центральної течії, оголошеною на Конгресі».⁵⁶¹

Це внесення в імені цієї частини делегації УПСР поставив на пленумі Конгресу Аркадій Степаненко.

Пропозицію законопроекту про тимчасову конституцію, узгоднену між УСДРП, Делегацією Західньої України і більшістю УПСР та Селянською Спілкою, пред-

Проф. О. Мнцюк
мін. внутр. справ

ставив пленумові Трудового Конгресу його секретар С. Бачинський.⁵⁶⁵) Цей проект, що опісля був ухвалений великою більшістю Трудового Конгресу, мав такий текст:

«Конгрес Трудового Народу України⁵⁶⁶, вислухавши справоздання Директорії та її міністерства, і беручи на увагу заяву Директорії про її готовність скласти свої уповноваження, постановив:

«1. Висловити своє повне довір'я і подяку Директорії за її велику роботу для визволення українського народу від пансько-гетьманської влади.⁵⁶⁷

«2. Зважаючи на загрожуюче внутрішнє й зовнішнє положення нашої Республіки, засідання свої припинити, виділивши зі свого складу комісії з законопідготовчими і контрольними функціями, які мають розробити законопроекти для слідуючої сесії Трудового Конгресу, а також допомагати Правительству в оздоровленні⁵⁶⁸ адміністративного апарату всієї Республіки від контрреволюційних і антидержавних елементів. Повинні бути утворені комісії: 1. По Обороні Держави;⁵⁶⁹ 2. Земельна; 3. Бюджетова;⁵⁷⁰ 4. Закордонних Справ;⁵⁷¹ 5. Харчових Справ⁵⁷² і Культурно-Освітня.

«Склад комісій укладається шляхом виборів на підставі пропорціонального представництва від усіх фракцій Конгресу — 1 представник від 15 членів Конгресу. Поділ по окремих комісіях і вироблення порядку робіт встановлюється на спільних зборах всіх обраних до комісій депутатів.⁵⁷³

«3. З огляду на небезпечний воєнний⁵⁷⁴ час доручити владу і оборону Краю Директорії Української Народної Республіки, яка доповнена представником від Наддністрянської України, до слідуючої сесії Трудового Конгресу має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республіки, при чім ці закони передаються на затвердження найближчій сесії Трудового Конгресу.

«Виконавча влада Української Народної Республіки належить Раді Народних Міністрів, котра складається Директорією і в часі перерви сесії Конгресу відповідає перед Директорією.⁵⁷⁵

«4. Доручити Президії Трудового Конгресу в порозумінні з Директорією в найближчий час, коли явиться змога нормальної роботи, скликати слідуючу сесію Конгресу Трудового Народу України.⁵⁷⁶

«5. Конгрес Трудового Народу України стоїть проти організації робітничої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні. В цілях закріплення демократичного ладу Правительство Ук-

раїнської Народної Республіки разом з комісіями має підготувати закон⁵⁷⁷ для виборів всенародного Парляменту Великої Соборної Української Республіки.⁵⁷⁸

«6. На основі всенародного голосування мають бути скликані нові органи влади на місцях, а до того місцева влада в інтересах національної оборони повинна належати довіреном Правительству Української Народної Республіки комісарам, які повинні працювати в контакт і під контролем місцевих Трудових Рад, обраних пропорціонально від селян і робітників.

«7. У відношенні до захватів української території військами держав антанти, арміями советськими,⁵⁷⁹ польськими, донськими, добровольческими та румунськими, Конгрес Трудового Народу України заявляє свій рішучий протест проти замахів на цілість, самостійність і незалежність Української Народної Республіки. Український нарід хоче бути неутральним і в дружніх відносинах з усіма народами, але він не потерпить, щоб яка б не будь держава накидала збройною силою свою волю українському народові.

«8. З приводу своїх постанов Конгрес Трудового Народу України видає свій Універсал до Українського Народу і ноту до народів всього світу.»⁵⁸⁰

Для ухвалення цього проекту була попередніми днями приеднана величезна більшість делегатів. У цій справі мали найбільшу заслугу делегати Української Національної Ради. Це стверджує з притиском Ісаак Мазепа:

«Додатний вплив на хід Конгресових нарад мали делегати з Галичини: вони не були заражені поширеними тоді советофільськими настроями і цим улегшували створити на Конгресі протибольшевицьку більшість».⁵⁸¹

Вагу галицьких делегатів під цим оглядом для Конгресу розумів дуже добре Голова Директорії Винниченко, як зрештою також Головний Отаман, Симон Петлюра, і інші члени Директорії. Директорія турбувалася тим, щоб дістати конечно на Конгрес Трудового Народу України якнайбільше делегатів із Західної України, а можливо таки повне число (65 делегатів). Винниченко уповажнив отамана Коновальця, щоб він спеціально поїхав до Станиславова і там переконав рішальні урядові чинники в справі вислання великої делегації на Конгрес.⁵⁸² Очевидно, що з тактичних причин делегати Західної України не могли зовнішньо накидати свого провідництва Конгресові. Вони діяли лише особистим впливом на інших делегатів та деякими поправками до проекту тимчасової конституції.⁵⁸³

Блок делегації Західної України (36 делегатів) і делегація УСДРП (40 делегатів) потягнув за собою більшість фракції УПСР (центральної течії) і делегатів Селянської Спілки. Вже це давало величезну більшість делегатів Конгресу. Делегати малих фракцій — самостійників-соціалістів і ес-ефів — само собою, ішли за цим блоком.

Пленум Конгресу 28 січня 1919 р. під головуванням Семена Вітика і під секретарюванням С. Бачинського⁵⁸⁴) цією подавляючою більшістю прийняв законопроект блоку без ніяких поправок. Тим самим переправ внесок меншости фракції УПСР, поставлений Арк. Степаненком (13 голосів).⁵⁸⁵ Московські соціалісти на Конгресі голосували проти цього законопроекту, заявивши в своїх декляраціях, що вони вимагають продовження повноважень Конгресу, отже, вони є проти передачі їх Директорії назад, а також вони були проти порозуміння з антантою, а за порозуміння і союз з Советською Росією.⁵⁸⁶ Побачивши, що вони в зникаючій меншості, тільки кільканадцятьох делегатів, советофільські делегати “боротьбистів” і “незалежних с. д.” та бундівців і інших “лівих”, після упадку пропозиції меншости фракції УПСР, рішили стриматися від

голосування над законопроектом бльоку⁵⁸⁷) Це становище гострої опозиції проти цілого правління Директорії і проти всякої форми демократії було прийняте очевидячки тому, щоб не дати порахувати голосів своїх прихильників, які були в маленькій кількості.

Закон про тимчасову владу в УНРеспубліці був прийнятий величезною більшістю голосів. Меншість фракції УПСР погодилася з ним, бо вона була тільки за особливу форму організації влади в УНРеспубліці, а не в принципіальній опозиції проти Директорії (де були її члени) чи проти Уряду (де також були її члени).

ПРОТИДЕРЖАВНА ЗАЯВА "БЛЬОКУ ЛІВИЦІ"

Коли пленум Конгресу Трудового Народу України прийняв сконсолідовану пропозицію УСДРП, більшості УПСР, "Селянської Спілки", делегації зі Західної України, як також (менших числом) делегацій УПСФ і УПСС, тоді бльок «лівиці»*) зложив до рук президії Конгресу таку письмову заяву:

«Не визнаючи зі самого початку правосильності Конгресу, що зазначено нами в декляраціях, ми бачили своє завдання лише в тому, аби з трибуни Конгресу оголосити вимоги трудового селянства та пролетаріату, що боряться за соціалізм, за владу рад.⁵⁸⁸

*) В цім бльоці "радянської лівиці" на Конгресі були дуже різnorodні елементи: московські, змосковщені, жидівські, українські і інші. Українські советофіли бажали української державности, але в союзі з Советською Росією. Війну Советської Росії вони уважали за непорозуміння. Московські і змосковщені елементи, а також жидівські советофіли, взагалі не мали на думці, дбати про якусь советську українську державність. Всіх їх єднала віра в світову соціальну революцію і єдиноопасенність "влади рад робітничих і селянських депутатів". Селянських депутатів тут вони додавали для пропагандивних цілей. Дійсна їхня віра

Це завдання за два дні⁵⁸⁹) Конгресу виконано.

«З другого боку з деклярацій фракцій, які складають більшість Конгресу, видно, що

«1. Конгрес цілком ухвалив політику Директорії, котра веде боротьбу проти революційних мас;⁵⁹⁰

«2. Конгрес ухвалив війну з Советською Росією і згоду з імперіялістичними урядами антанті, прикриваючися машкарою неутралітету.⁵⁹⁰

«Ми ще раз заявляємо, що цей Конгрес не має права говорити від імени трудових мас України. Виконуючи наказ своїх виборців, зазначені фракції залишають Конгрес і складають зі себе всяку відповідальність за постанови Конгресу та за їх наслідки.⁵⁹¹)

УНІВЕРСАЛ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Після прийняття закону про владу, Конгрес Трудового Народу України приступив до розгляду проекту Універсалу Конгресу до Українського Народу. Проект предложив бльок, зложений із згаданих вище

стосувалася тільки влади "рад робітничих депутатів", які мали шляхом диктатури пролетаріату привести людство до комунізму.

Настрій таких "радянофілів" передає І. Мазепа у своїх найраніших спогадах дуже чітко такими словами:

"Широкі українські маси йшли за найрадикальнішими гаслами".^{591*)}

Урядові партії не вміли ці радикальні настрої мас включити в течію організованої боротьби за свою незалежну державність і за збройний опір проти інвазії Советської Росії. В масах було поширене гасло влади рад, але ці політичні чинники не вміли відповідно з'ясувати того гасла і провести на місцях нормальну систему самоврядних виборних рад на підставі закону, для підготовки якого не треба було чекати безконечно — аж по скінченні війни. Тому саме здобували в масах деякий ґрунт баламутні гасла боротьбистів, незалежних соціал-демократів і лівих соціалістів-революціонерів.

фракцій Конгресу. В імені бльоку відчитав його на пленумі Конгресу делегат Панас Феденко.⁶⁹²) Текст Універсалу такий:

«Ми, представники Трудового Народу України, її робітництва і селянства, зібравшись у столичнім городі Києві і обговоривши найважливі потреби українського трудящого люду, постановили в цей тяжкий час, коли на Україну з усіх боків наступають вороги нашої волі, доручити і надалі до слідуєчої сесії Конгресу Трудового Народу України вести державну роботу Директорії, яка підняла повстання проти гетьмансько-панської самовласти й заслужила своєю щирою революційною діяльністю повного довір'я селянства і робітництва.

«Конгрес Трудового Народу України сповіщає робітничому й селянському людові,⁶⁹³) що він через воєнні⁶⁹⁴) події в Україні⁶⁹⁵) припиняє свої засідання, щоб, роз'їхавшись по городах, повітах і волостях, ми, члени Трудового Конгресу, могли допомогти найважливішій тепер роботі — обороні нашого Рідного Краю.

«Вся вища власть в Україні на час перериву засідань Трудового Конгресу має належати Директорії, котра доповнюється представником від Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першій засіданні Конгресу 24 січня цього...⁶⁹⁶)

«Для підготовки законопроектів до слідуєчої сесії Трудового Конгресу Української Народної Республіки, Конгрес Трудового Народу України визнав необхідним залишити після себе такі комісії: по обороні Республіки, земельну, освітню, бюджетову, закордонних справ і комісію харчових справ.

«Власть виконавчу Директорія має доручити Раді Народних Міністрів, яка відповідає за свою роботу перед Трудовим Конгресом, а на час перериву засідань перед Директорією Української Народної Республіки.

«Власть на місцях здійснюють представники Правительства Республіки, які мають працювати в тісному контакті і під контролем повітових і губерніяльних Трудових Рад, що складаються пропорційно з представників селянства й робітництва.

«Інструкцію про вибори в Трудові Ради має негайно виготовити Правительство Республіки разом з комісіями Трудового Конгресу.

«В цілях закріплення демократичного ладу Правительство Української Народної Республіки разом з комісіями має підготувати закон для виборів Всенародного Парляменту Незалежної Соборної Української Республіки.⁶⁹⁷)

«Конгрес Трудового Народу України висловлює своє нерушиме побажання, щоб Директорія і Рада Народних Міністрів провадили надалі свою працю по переведенні земельної реформи, в основі якої лежить передача землі без викупу трудовому народові.

«Одночасно Правительство повинно негайно подбати про знищення безробіття шляхом відновлення промисловости, про поліпшення долі робітництва і про закріплення всіх революційних здобутків українського пролетаріату...⁶⁹⁸)

«Переживши тяжкі муки й катування за час семимісячної гетьманської неволі, Український Нарід й тепер, скинувши ненависне панське ярмо, повинен знати, що його кров'ю здобута свобода находитися в небезпеці.

«З усіх боків цілості і незалежності Української Народної Республіки загрожують сильні держави.

«Для того, щоб не повторилося наше давнє лихо — неволя під владою чужих народів, — Конгрес Трудового Народу України кличе всіх синів трудового селянства і робітництва на боротьбу за землю і волю.⁶⁹⁹)

«Нехай узнають усі сили, що на нас нападають, що Український Нарід уміє не тільки скидати катів та тиранів, але вмiє і будувати свою Республіку і може всією силою, непохитно й неухильно оборонити своє право порядкувати самим собою.

«Народе Український! Будь на сторожі свого права!

«Проти Тебе воюють не тільки імперіялістичні контрреволюційні вороги, але Ти бачиш, як Советська Росія, яка не поправді називає себе соціалістичною, теж посилає своїх наймитів — Китайців та Лоттишів проти Твоєї незалежності.⁶⁰⁰⁾

«Конгрес Трудового Народу України заявляє перед усім світом, що український нарід бажає миру з усіма народами і не має думки забирати під свою владу чужі землі, але він не попустить ніяких замахів, від якої б не було держави, на свою цілість, самостійність і незалежність.

«Не тільки протестами, але й оружною силою трудове селянство й робітництво покаже, що Український Нарід не потерпить над собою ніякого насильства і кривди.

«Конгрес Трудового Народу України, стоячи за самостійну Українську Народну Республіку, для рятування землі й волі закликає щирих синів Землі Української стати кріпко до зброї під стяги славного Війська Директорії⁶⁰¹⁾ Української Народної Республіки».

Підписано: Конгрес Трудового Народу України.⁶⁰¹⁾

Цей текст Універсалу Конгрес ухвалив без дискусії.

Зразу після того Конгрес вислухав урочистої клятби й приречення Директорії, що вона “свято виконає доручену справу”. Це зобов’язуюче публічне приречення і клятбу зложив в імені цілої Директорії її Голова Володимир Винниченко. Це Конгрес прийняв до відома.⁶⁰²⁾

Конгрес згідно зі законом про тимчасову владу в державі обрав зазначені в законі комісії.

З огляду на те, що ворог приближався до Києва і в тім часі був від столичного міста України вже 30 кілометрів, то пленум Конгресу закінчив цю сесію. Справді, тепер було головним завданням цілого народу, отже в першу чергу також його представників із Конгресу, організувати ліпшу оборону своєї державної волі на демократичних засадах так, як їх устійнив Конгрес. Ворог був вже не далеко від Дніпра, у Семипілках.⁶⁰³⁾ Мусіла спішним темпом ладитися інша стратегічна оборона.

Делегати з подальших областей України виїжджали вже вночі з 28 на 29 січня 1919 р. у свої повіти. Делегація Західньої України виїхала 29 січня 1919 р. перед полуднем.⁶⁰⁴⁾

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ПРАВНА І ПОЛІТИЧНА ОЦІНКА КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТІВ 28 СІЧНЯ 1919

ЗАГАЛЬНІ ЗАМІТКИ

Більшість Конгресу Трудового Народу України виявила своїми постановами про тимчасову конституцію УНР великий політичний розум, відчуття історичного моменту і цивільну мужність.

Мусимо взяти ще раз на увагу, що тодішня ситуація в Середній і Східній Європі була незвичайно революційна. Навіть консервативним елементам міщанського суспільства в Західній Європі здавалося, що настав час світової революції, яку свого часу предсказував Карло Маркс, як історичну неминучість. В Німеччині ішли гострі криваві бої по містах між демократичною більшістю робітничих мас і прихильниками "пролетарської диктатури" на чолі з Карлом Лібкнехтом і Розою Люксембург та їхніми послідовниками. Подекуди диктаторські групи захоплювали на короткий час владу в свої руки в тому чи іншому районі. Незабаром, в Мадярщині ліберальна влада графа М. Каролі передала свої повноваження добровільно в руки комуністичного режиму з міркувань зовнішньої державної політики. Ширився всюди попри соціальний також національний більшевизм, щоб переможеним або поневоленим націям здобути шансу та-

кою революцією для нового росту і при тому дістати допомогу Советської Росії. Навіть у переможній Франції і в її армії ширилися комуністичні революти.

Банкнота — сто гривень

В Україні змосковчені міста виявили у значній більшості симпатії для московського більшевизму, як рятівника єдиної Росії.

Постанова більшості Конгресу Трудового Народу України пішла проти цієї тодішньої світової і московської течії і тим дала шансу для української дер-

жавности здобути в собі нову ідейну силу для своєї оборони.

Тимчасовий основний закон про форму влади в Україні станув виразно на демократичну підвалину і відкинув спокуси з боку московських комуністів та їх українських прихильників, щоб він сам себе проголосив конституантою і разом з тим ухвалив советську форму влади, як єдиноспасенну для людства взагалі і для України зокрема.

Закон про форму влади зредагований, не фаховими юристами і не фаховими державознавцями. В деяких пунктах він неясний і тому треба його інтерпретувати тільки в зв'язку з іншими матеріалами. Зміст закону охоплює різноманітні матерії, з яких деякі взагалі не входять у законодавчу ділянку. Не зважаючи на ці недосконалості, закон дає суцільні загальні конституційні засади, якими мали керуватися начальні державні органи у своїй діяльності до часу зібрання всенародного парламенту і ухвалення тривалої конституції Української Держави.

Недосконалості в формі закону про владу в УНРеспубліці мають свою основну причину в тій обставині, що законопроект не був приготований наперед в Раді Народних Міністрів. Якщо йде про Директорію, то окремий обов'язок в Директорії падав на члена Директорії Панаса Андрієвського, який мав покінчені правничі студії і увесь час виконував звання юриста, як мировий суддя, а потім адвокат. В Раді Народних Міністрів мали обов'язок дбати про законопроект тимчасової конституції: міністер юстиції Сергій Шелухин (з фаху юрист-суддя) та міністер внутрішніх справ Олександр Мицюк — юрист-економіст. Проте, ці відповідальні чинники не приготували в цій ділянці нічого і прийшли перед Конгрес цілком з пустими руками. Не диво, що цією проблемою мусіли зайнятися самі відповідальні делегати вже на самім Конгресі. Що вони не мали для того відповідної рутини, в тім не їхня вина. Власне їхня заслуга в тім, що вони про

це подбали та дали те, що могли в даних обставинах у дуже короткі часі.⁹⁶⁵)

Факт, що Директорія і Рада Народних Міністрів УНР не підготували для Конгресу ні одного законопроекту і зокрема не предложили проекту тимчасової конституції, кидався в очі провідних депутатів Конгресу. Це занедбання відчували депутати дуже гірко. Бачимо це ще в перших спогадах про хід Конгресу. Пізніший прем'єр, проф. Ісаак Мазепа, про цю бездіяльність виконавчої влади щодо підготовки праці Конгресу пише в своїх перших спогадах, наприклад, таке:

«Мені особисто довелось вперше бачити Директорію та Уряд «великої коаліції» на Державній нараді в Києві, що відбулася на кілька днів до Трудового Конгресу. Панували хаос поглядів і повна безнадійність. Директорія і Уряд не мали ясного погляду на ситуацію... Не дивно, що під час засідань Трудового Конгресу Уряд не виявив ніякої праці в напрямі впливу на Конгрес та його постанови... Користаючись Конгресом, можна було хоч частинно змінити склад Директорії, в цілому безумовно невдалий. Конгрес цього питання не порушував... внаслідок розбіжності думок с. р. і с. д.».

А далі Мазепа ще свідчить так:

«Ніякої ініціативи з боку Уряду не було виявлено... Відсутність будьякого політичного пляну у Директорії й Уряду надзвичайно утруднювала працю Конгресу».⁹⁶⁶)

Якби законопроект обмірковувався раніше у відповідній спокійній атмосфері, то в нім була б переведена послідовно та концепція парламентаризму, яка лягла в основу ухваленого закону. Нема сумніву, що якби не було міжгрупового і особистого антагонізму, то був би прийнятий принцип, що вибори до парламенту мають відбутися на основі закону УЦРади про вибори до Всеукраїнських Установчих Зборів, а до часу зібрання парламенту на свою першу сесію Конгрес міг прийняти пропозицію про свій Малий Кон-

грес із 41 чи 21 члена, як законодавчого збору. В тій концепції Директорія могла б залишитися тимчасово в формі президії Малого Конгресу, при чім мусів би

бути окремий член Директорії (голова) уповноважений сповняти всі функції президента республіки.“^{*)}

^{*)} Концепцію “Малого Парляменту”, чи “Малого Конгресу” прийняла потім конституція Чехо-Словаччини з 29 лютого 1920 за зразком УЦРади з її “Малою Радою”, яка цілком добре виконала своє завдання в непевних революційних часах.

Тимчасом концепція всенародної демократії зі загальним виборчим правом в ухваленім законі не проведена послідовно до кінця і часово залишила “трудова ради”, які не могли вміститися в парламентарній концепції.

ОСНОВИ ТИМЧАСОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ З 28 СІЧНЯ 1919

Форма Української Держави.

Тимчасова конституція приймає за самозрозумілу річ, що існує далі безперервний тяг Української Держави в формі Української Народної Республіки, утвореної 20 листопада 1917 року, яка 22 січня 1918 року була проголосила свою повну правну незалежність. Тому тимчасова конституція не має спеціального пункту про це питання, а тільки в цих чи інших пунктах приймає, як відомий факт, що існує і діє на своїй території Українська Народна Республіка. Тепер стояло перед творцями конституції тільки питання про нормування життя цієї республіки і визначення її начальних органів у конституційний спосіб.

Закон говорить виразно про те, що Українська Народна Республіка є соборною, самостійною і від нікого незалежною державою та кладе на всі державні органи обов'язок боронити цих найвищих атрибутів української державности.

Суверенність народу.

Закон виразно відкидає будь-яке обмеження демократії, чи то в формі диктатури пролетаріяту, чи в формі “трудова демократії”. Закон висловлюється ясно за повний демократичний лад в Українській Народній Республіці, тобто за владу народу.

Свою суверенність нарід України згідно із тимчасовою конституцією виявляє через своє представництво в формі “всенародного парламенту”, тобто, вибраного всім народом без огляду на віру і соціальний

стан, при чому “*implicite*” забезпечені рівні права національних меншин, беручи на увагу, що Директорія була відновила чинність закону про персональну автономію національних меншин в Українській Державі і що в Раді Народних Міністрів вже існував окремий міністер жидівських справ, а це все Конгрес прийняв до відома, схваливши діяльність Директорії і висловивши їй довір'я.

Права людини і громадянина.

Системи робітничої диктатури чи диктатури трудового народу (“*трудоий принцип*”) не визнавали в тому часі повних прав людини і громадянина. Такі права признавали ці системи в першому випадку тільки пролетаріатові міст і сіл на папері, а в дійсності виключно диктаторській комуністичній партії чи зблокованим з нею партіям, а в другому випадку — тільки членам трудових клас. Конгрес відкинув виразно ці обидві системи державного ладу і прийняв в законі повний політичний демократичний лад, в якому містяться самозрозуміло всі права людини і громадянина. Закон про це не говорить ширше, виходячи із заложення, що це загально відоме і самозрозуміле, бо це впливає із традиції правного і звичаєвого порядку в Українській Народній Республіці.

Ці права були переводжені в життя фактично за влади Директорії до Конгресу і після нього. Деякі обмеження цих прав впливали тільки із стану війни на трьох фронтах і підривної діяльності большевицько-московської агентури всередині держави. Однак ці обмеження (наприклад, деяке обмеження свободи вісток у пресі і обмеження публічних зборів) стосовано в принципі до всіх громадян однаково, без огляду на їх соціальне походження. Льюальна опозиція всередині Української Держави, яка не виступала насильними засобами і не заперечувала основних атрибутів Української Народної Республіки — соборности, суверенности і демократії — могла легально діяти і фактично діяла.

Органи влади народу.

Суверенний нарід великої держави не може виконувати своєї влади інакше, як тільки шляхом свого заступництва, отже через окремі органи влади.

Тимчасова конституція з 28 січня 1919 говорить виразно тільки про дві функції державної влади — законодавчу і виконавчу. Про судову функцію конституція не згадує нічого, бо це не було в даному часі спірною проблемою між оборонцями “*трудоого принципу*” і оборонцями повної демократії. Одні й другі не заперечували незалежности судівництва на чолі з Генеральним Судом УНР, як він був унормований в законі УЦРади і відновлений законом Директорії.

Конституція стоїть на засаді розподілу цих всіх функцій державної влади, бо говорить виразно про законодавчу і виконавчу діяльність держави через окремі начальні державні органи. Тимчасова конституція при тому не узглядноє засади рівноваги окремих органів влади між собою, а за зразком конституції з 29 квітня 1918 дає перевагу законодавчому зборові. Тимчасовим законодавчим органом має бути Конгрес Трудового Народу України до пори, поки будуть переведені вибори до “*Всенародного Парляменту*”.

Перевага законодавчого органу, яким тимчасово визнано Конгрес Трудового Народу України, проявляється в тому, що перед ним відповідає вся виконавча влада, яка для свого існування потребує довір'я Конгресу.

Виконавчою владою має бути Рада Народних Міністрів. Її покликає тимчасово Директорія, але Рада Народних Міністрів відповідає за свою діяльність перед Конгресом. Окремі ділянки державної адміністрації мають своїх начальних керівників в особі ресортових народних міністрів, які мають свої нижчі фахові підлегли їхнім директивам органи адміністрації. Органами загальної державної адміністрації по пові-

тах і губерніях є державні комісарі, іменовані міністром внутрішніх справ. Вони мають також нагляд над діяльністю сільських, міських і волосних органів самоврядування, оскільки йдеться про виконання державних законів і розпоряджень державної влади в загальнодержавних справах.

Тимчасова конституція рахується з можливістю, що пленарні сесії Конгресу не будуть могли відбуватися довгий час з огляду на затяжну війну і окупацію ворожими арміями значної частини території Української Держави. Тому конституція установляє спеціальні норми ладу в тім переходовім часі, поки зможе відбутися нова сесія Конгресу. На цей переходовий надзвичайний час установлені в конституції також надзвичайні приписи:

а) Конгрес передає свою найвищу владу окремій колегії, Директорії. Конституція виразно говорить про найвищу (“верховну”) владу Директорії, яку їй передає Конгрес на час до свого найближчого зібрання.

б) Компетенція Директорії визначена загальною, але дуже виразно. Конституція надає Директорії “компетенцію видавати закони, необхідні для оборони Республіки”. Тому, що справа оборони держави в новітніх часах охоплює все життя народу, то практично компетенція видавати закони, необхідні для оборони держави, містить у собі в істоті право регулювати в гому часі війни все життя народу. Одного тільки не охоплює ця компетенція, а саме права міняти основний лад держави, лад повної демократії, яка зміряє до всенародного парламента. Все інше на основі тимчасової конституції Директорія має право регулювати своїми законами.⁶⁰⁰⁾

Отож Конгрес надав Директорії компетенцію і характер законодавчого органу держави. Із того випливає також обов'язок Директорії формувати Раду Народних Міністрів та її право відпускати міністрів, якщо вони не мають її довір'я. Під цим оглядом в істоті управління Директорії нічим не різняться від

нормального парламенту, тільки малою кількістю своїх членів.

Тому, що тимчасова конституція не передбачує окремого Голови Держави, то права Голови Держави мовчки вона передає Директорії, як колегіальній Голові Держави.

Окремим виконавчим органом влади визнає тимчасова конституція самоврядування (пункт б закону). Згідно із засадами тимчасової конституції органи самоврядування мають бути вибрані загальним всенародним голосуванням. До часу можливості загальних виборів влада на місцях має бути комісарична, іменована міністром внутрішніх справ. Тимчасова конституція ставить цих комісарів під контроль місцевих трудових рад селян і робітників, складених пропорційно від обох класів трудового населення — робітників і селян в даному районі влади. Ця точка конституції є компромісом між парламентарним принципом всенародної демократії і між трудовим принципом обмеженої демократії. Цей компроміс лежить в самій центральній владі, коли конституція в перших пунктах визнає все таки дальше тривання Трудового Конгресу до часу, поки будуть переведені вибори до Всенародного Парламенту. Той самий компроміс ми бачимо також у конструкції органів влади на місцях. З одного боку покликано до життя знову органи самоврядування, що існували на основі загальних виборів до часу гетьманського режиму, а з другого боку визнано також трудові місцеві ради, до часу, поки будуть загальні вибори до самоврядування. Щодо цих останніх, то Директорія пізніше ухвалила окремий закон, але він аж до квітня не був урядово оповіщений, як діючий закон.⁶⁰¹⁾

Правне становище Директорії.

Тимчасова конституція, як видно з її виразного тексту, надала Директорії тимчасову законодавчу владу в державі. Виконавчу владу признає конституція тільки Раді Народних Міністрів, а не Директорії. Це

новина в дотеперішній практиці діяльності Директорії із попереднього періоду до 28 січня 1919. До того часу Директорія мала всю повноту влади, отже законодавчу, виконавчо-адміністративну і частинно судейську. Тепер конституція виразно говорить, що для Директорії застерігається функція законодавчої влади в характері малого парламенту, перед яким є відповідальна Рада Народних Міністрів. Не встановивши спеціально уряду Голови Держави, конституція мовчки полишила цю функцію Директорії, як вона її виконувала до того часу в формі колегії, з тим, щоб самому Директорію на зовні представляв один з членів, якого колегія вибрала собі Головою Директорії.

Директорія не є встановлена в постановах закону, як постійний орган держави. Вона не є навіть тимчасовим органом до часу скликання Всенародного Парляменту. Закон визнає Директорію усувальним державним органом, якщо Конгрес на своїй сесії ухвалить цьому органу, як цілості, чи окремим його членам, недовір'я. Ця засада впливає з правової логіки: закон на вступі стверджує готовість Директорії уступати, а потім ухвалює їй довір'я.⁶⁹⁷) З того висновок, що Конгрес міг не ухвалити довір'я і тим самим пізніше не залишити повноважень для Директорії.**)

Конституція і ніякий інший закон не установили способу креації Директорії на майбутнє у випадку, якщо ті чи інші члени вибули б із Директорії через смерть, недугу чи зречення. Конституція приймає вже існуючий факт створеної раніше Директорії з 5 членів,

***) Тут подаємо розгляд правового становища Директорії в дещо ширшій аспект, бо беремо на увагу також дальший період розвитку Української Держави вже після змін в особистім складі Директорії і в Уряді УНРеспубліки протягом місяців лютого — листопада 1919. Цей огляд, хоч у короткій викладі, є кінцевий для того, щоб мати повний образ інтерпретації конституційного закону з 28 січня 1919 у пізніших місяцях. Проте, цей огляд є тільки коротким нарисом, у головних лініях. Ближче ці лінії будуть з'ясовані у відповідних розділах даль-

додаючи їй 6-того зі Зах. України, і висловлює їй довір'я, доручаючи до виконання нові функції державної влади. Постанови закону про довір'я вже існуючій Директорії і доручення їй означених державних функцій можна б уважати правно за вибір цих членів Директорії.

Однак не так розуміли автори проекту конституції в тому часі, як вони його редагували і зголошували на пленумі Конгресу Трудового Народу України для ухвали. З пізніших інтерпретацій авторів і учасників Конгресу видно, що вони цю постанову конституції розуміли, як визнане законом право тих політичних організацій, які належали до Українського Національного Союзу під час творення Директорії в листопаді 1918, і також надалі робити зміни в складі Директорії через відкликування своїх членів із Директорії або через визначування на їхнє місце нових своїх представників.⁶⁹⁸) Остаточна інтерпретація цієї постанови конституції не була петрифікована ще довгий час аж до періоду одноособової Директорії.⁶⁹⁹)

Закон також не встановляв регуляміну діяльності Директорії, залишаючи цю справу для неї самої. Він не приписував також, чи має існувати в Директорії на стало вибраний Голова і її сталий Секретар, чи може ці функції мають мінятися турнусово що-певний час. Він не визначував також поділу функцій між членами Директорії, якщо вони не входять в обсяг компетенції Голови Держави. Все те полишено до рішення самій Директорії власною постановою, як це діється в кожному парламенті.

ших томів нашої праці, при чім буде поданий докладно зв'язок цієї інтерпретації з тодішніми політичними подіями і вимогами державного положення всередині і назовні.

Також огляд правового становища Ради Народних Міністрів поданий в цім розділі з того самого погляду. Він тут буде поданий наперед у головних лініях, а потім буде наświetлюваний ближче у відповідних розділах дальшої частини праці.

Поділ функцій серед членів Директорії був зроблений ще на початках діяльності Директорії тим способом, що вибрано одного члена Головою (Винниченка), а одного члена визначено начальним командиром всіх військ з титулом Головного Отамана (Петлюру). Поділу функцій зрештою не урегульовано формальним регуляміном чи законом. Після ухвалення тимчасової конституції Директорія набрала нового характеру і тому слід було зробити регулямін її діяльності. Це не сталося внаслідок поспіху в евакуації столиці в перших днях лютого, а потім довгих дебат над важливими проблемами заграничної політики: питання, чи годитися за всяку ціну з антантою, а зокрема Францією, чи заключити мир з Советською Росією також за всяку ціну? Проблема правного характеру Директорії і її внутрішнього регуляміну виплила гостро щойно після того, коли серед урядових партій кабінету соціал-демократа Володимира Чехівського виникли спори щодо того, чи вони мають продовжувати політику замирення з Францією і її окупаційною армією, чи перейти на політику замирення з Советською Росією. Французький окупаційний командир в Одесі ген. д'Анзельм вимагав від Директорії зміни Уряду на більш консервативний та заміни деяких осіб в Директорії іншими (зокрема вимагано уступлення Винниченка, Петлюри, Андрієвського). Тоді Українська Партія Соціалістів-Революціонерів і Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія ухвалили на своїх центральних комітетах відкликати своїх членів із Директорії і Ради Народних Міністрів. Це сталося дня 9-го лютого 1919 у Винниці.⁶⁰⁰) Цією постановою центральні комітети обидвох партій відкликали всіх своїх міністрів і членів Директорії. Із цих останніх Винниченко і Петлюра були соціал-демократами, а Швець — соціалістом-революціонером. Винниченко сам в Центральнім Комітеті голосував за відкликання членів УСДРП із Уряду і Директорії і тому зараз зголосив своє зречення членства в Директорії та почав готуватися до виїзду закордон. Симон Петлюра набрав

переконання, що він обов'язаний лишитися на службі Українській Народній Республіці і тому подав 11 лютого заяву до Центрального Комітету своєї партії УСДРП в тому зміслі, що він на час свого урядування в Директорії тимчасово виступає з УСДРП. Також проф. Федір Швець заявив Центральному Комітетові УПСР, що він остає на своєму становищі і тому виступає з партії.⁶⁰¹) По уступленні Винниченка не було проблеми доповняти Директорію новим членом, бо ж УСДРП не хотіла брати участі в Директорії. Таким чином Директорія від 11-го лютого 1919 остала в складі номінально 5 членів, бо до її складу числився ще Президент УНРади ЗУНР, Д-р Євген Петрушевич.

Після ухвалення конституції 28 січня 1919 виникло також наново питання про те, хто особисто і як має виконувати функцію головного командира армії. Це питання вирішено в лютому так, що Головним Отаманом залишено в Директорії далі Симона Петлюру, але інакше визначено його функції. Їх визначено приблизно так, як в інших республіках, де завжди Президент є головним вождем армії, але виконує свої уповноваження через фахових генералів.

Тоді на внесення Ради Народних Міністрів Директорія окремим законом утворила у війську становище "Наказного Отамана", який мав під час війни провадити безпосередньо військові операції на фронті, як начальний командир усіх військ на фронті. Його на внесення Головного Отамана іменувала Директорія, якій він підлягав за посередництвом Головного Отамана.⁶⁰²)

Тут, у цім періоді діяльності Директорії, щодо її компетенцій треба сказати, що практична її діяльність, після ухвалення закону з 28 січня 1919, різна. За головства Винниченка продовжувалася стара практика із попереднього періоду, коли Директорія виконувала повноту влади революційним шляхом. По уступленні Винниченка новий Уряд професора С. Остапенка стояв на тому, що Директорія має тільки законодавчі компетенції і права Голови Держави, отже

відмовляв Директорії, як колеги і її поодиноким членам, право мішатися безпосередньо до ділянки адміністрації держави. Доки діє даний міністер, доти тільки він може видавати адміністративні акти (накази, адміністративні розпорядження і рішення), а не Директорія. Директорія може впливати на хід діяльності Ради Міністрів тільки через свою контролю на зразок парламентарної, відмовляючи Раді Міністрів чи поодиноким її членам свого довір'я і покликаючи нових міністрів. На тому тлі були довгі спори, які скінчилися зафіксуванням інтерпретації конституційного стану окремою умовою між Урядом Мартоса і Директорію в квітні 1919.***)

Виконавча влада.

Як вже сказано, її становище виконавчої влади згідно з літерою і духом конституції з 28 січня 1919 було таке, як кожної парламентарної ради міністрів. Однак стара практика Директорії попереднього періоду за головування Винниченка продовжувалася далі так, що фактично після ухвалення конституції Директорія понад голови Ради Міністрів провадила не лише закордонну політику, але й втручалася безпосередньо у всі ділянки державної адміністрації, яку повинна була вести виконавча влада через відповідні і перед Директорією відповідальні міністерства. Це явище було наслідком того, що на чолі тодішньої Ради Народних Міністрів стояв Володимир Чехівський, людина з дивним марксівським містицизмом і без глибокого знання державної адміністрації. Це бачив сам Чехівський і зараз при кінці січня 1919 подав заяву про свою резигнацію. Це він мабуть зробив за порадою Голови Директорії Винниченка, але з тим застереженням, що його резигнація буде прийнята до відома після порозуміння з політичними партійними провадками. Тут коротко треба замітити, що справа стосунку між Директорією змінилась в наступних періодах,

***) Про це буде докладно мова в 6-ім томі цієї праці.

коли прем'єра Чехівського замінив прем'єр Сергій Остапенко, який рішуче боронив діяльності адміністрації під проводом Ради Народних Міністрів, відкидаючи безпосереднє втручання членів Директорії. Те саме становище займав також наступний уряд під проводом Мартоса, а потім Мазепи, які згаданою вище умовою навіть добилися того, що компетенції Директорії були обмежені навіть там, де їх їй признавала виразно тимчасова конституція поза всяким сумнівом.

Раду Народних Міністрів на основі конституції складала Директорія, але в принципі на основі парламентарних правил, тобто з представників політичних організацій. Директорія мала тільки вибір між коаліцією центру на право і коаліцією центру на ліво, бо ідея однопартійного кабінету в Британії не мала тоді ґрунту в Україні. Практично це означало, що коли Директорія дала в адміністрації і в законодавстві перевагу Раді Народних Міністрів, то це стверджувало також перевагу політичних партійних центрів над Директорією.

Державна адміністрація на місцях провадилася згідно з тимчасовою конституцією через відповідних комісарів, іменованих відповідними міністрами. Конституція говорила про контролю над тими органами влади на місцях через "трудоі ради". Виконати таку ідею практично в часі війни і в неусталених адміністративних відносинах було понад сили. Закон про трудоі ради в цім періоді не був оголошений, хоч був ухвалений. Отже про нього буде мова ближче аж в огляді наступного періоду Директорії. Тут треба замітити коротко про це лише ось що:

Питання "трудоіх рад" і взагалі "рад", було тоді в Україні та взагалі в цілій Середній і Східній Європі, дуже популярне. В єдиноспасенність "системи рад" вірили тоді не тільки невинроблені маси, але навіть високо освічені люди в цих країнах, не думаючи над проблематикою адміністрації на місцях. Зручно пропагували цю віру в "ради" большевики і європейські комуністи, розуміючи під "радянською" владою

виключно диктатуру своєї партії. Ніхто не входив тоді в те, що в самій “радянській” Росії ніяких дійсних рад селян чи робітників не було, а існували тільки спрепаровані комуністичною партією «совети»; вибори до них були зведені до чистої комедії. В окупованій московською советською армією Україні навіть таких фіктивних “советів” не було, а тільки влада комуністичних “ревкомів” (революційних комітетів), які виконували необмежену партійну диктатуру. Однак на початку 1919 року ця віра в “ради” була поширена до тої міри, що з нею мусіли рахуватися не лише політичні партії, але й військові чинники. Політичні партії, які були проти советської системи, мало зробили тоді для знищення сліпої віри в “радянську систему”, бо не вели позитивної освідомлюючої роботи ні усно, ні літературою для виложення всенародного парламентаризму і здорової системи самоврядування дійсними радами громад і повітів чи земель. Вони більше покладалися на те, що щойно злісна практика большевицької терористичної і грабіжницької диктатури на окупованій частині України отворить очі несвідомим селянським і робітничим масам та доведе їх до нового всенародного повстання проти окупації. В основі цей погляд був помилковий, бо таке пізнання могло прийти тільки запізно, коли вже окупаційна влада закріпиться, а самостійна українська збройна сила буде цілком ослаблена, як це сталося потім пізною весною 1919 року.

Проте, треба зрозуміти також становище І. Мазепи, коли він у свій проект тимчасової конституції з 28 січня 1919 поставив компромісовий тимчасовий принцип “трудоих рад” на місцях. По-перше, лише цим способом можна було в даній ситуації на Конгресі Трудового Народу України досягнути згоду потрібної кількості депутатів від УПСР і Селянської Спілки. Без такої згоди самі депутати УСДРП і бльок депутатів із Західної України не мали б більшості на Конгресі. По-друге, тоді і сам Мазепа і Петлюра і інші військові та цивільні провідники, були переконані,

що цей принцип у конституції дасть ліпшу базу до боротьби проти большевицької пропаганди та тих меншинних груп українського суспільства, які щиро вірили в спасенність «системи рад» в такій формі.

ТРУДОВИЙ КОНГРЕС У НАЦІОНАЛЬНОПОЛІТИЧНІМ НАСВІТЛЕННІ

Конгрес Трудового Народу України зробив на сучасників глибоке й непроминаюче враження. Це видно з тодішньої преси і зі спогадів учасників тієї великої події в історії України.⁶¹³) Всі доцінювали велике значіння цього Конгресу для тодішнього державного будівництва та для вироблення державноотворчого думання на майбутнє.

Цю високу оцінку Конгресу зустрічаємо в усіх репрезентантів українського суспільства: інтелігенти, селяни і робітники; воєнки і державні урядовці. Згадаймо спогади колишніх міністрів і рядових громадян: перший віцепрезидент Української Національної Ради ЗО УНРеспубліки і голова її делегації на Конгрес у Києві, Д-р Л. Бачинський;⁶¹⁴) міністер внутрішніх справ УНРеспубліки, проф. Олександр Мишук;⁶¹⁵) делегат на Конгрес і пізніший прем'єр Уряду УНРеспубліки, проф. Ісаак Мазепа;⁶¹⁶) делегат на Конгрес Д-р Панас Феденко;⁶¹⁷) делегат на Конгрес, член УНРади Петро Шекерик-Доників;⁶¹⁸) державний урядовець секретаріату освіти в Станиславові, учасник делегації на Конгрес, проф. Микола Чубатий;⁶¹⁹) посередньо також отаман Євген Коновалець⁶²⁰) і Д-р Осип Назарук, тодішній міністер преси й пропаганди.⁶²¹)

В усіх них підкреслено насамперед те, що Конгрес Трудового Народу України був першим в історії України соборним представництвом українського народу, вибраним у вільних виборах й уповаженим рішати про державну справу України. Сам цей факт по собі викликав в усіх національно й державно думуючих Українців глибоке зворушення й гарячий ентузіазм.

Велике значіння для всіх земель України мав також факт, що вільне національне представництво зібралось й радило в вільній столиці Соборної України — Києві.

З погляду державотворчого цей Конгрес означав новий конституційний етап: вільно обрані репрезентанти не тільки української нації, але й національних

Поштові марки УНР

меншин, мали повну можливість вільно радити й вирішувати правний і суспільно-економічний лад Української Держави. Ці репрезентанти народу України (в конституційнім сенсі) вирішили на Конгресі своєю вільною волею, що в Україні від дня 28 січня 1919, має обов'язувати всенародна демократія. Устійнені законом з 28 січня 1919 конституційні засади в основі вирішили всі найважливіші питання організації і компетенції начальних органів УНРеспубліки до часу зібрання Всенародного Парляменту Української Народ-

ної Республіки, обраного загальним і рівним голосуванням народу. Таким способом того дня перестала обов'язувати тимчасова конституція УНРеспубліки, устійнена Деклярацією Директорії з 26 грудня 1918 року. Від 28 січня 1919 р. стала обов'язувати в УНРеспубліці всенародна демократія, а не дотеперішня обмежена "трудова" демократія.

Під політичним оглядом ухвалення Закону про Владу УНР з 28 січня 1919 р. означало зміну дотеперішньої постави Директорії.

Із соборницького погляду є важливим моментом те, що Конгрес врочисто ратифікував договір про об'єднання двох Українських Держав у Соборну УНРеспубліку та схвалив Універсал про Соборність з 22 січня.

При цих позитивних боках діяльності Конгресу не можна поминути також деяких недотягнень. Ці недотягненьня такі:

Конгрес не встановив виразного способу доповнення чи зміни в складі Директорії. Цей момент був потім причиною довгих політичних спорів.

Помилкою було те, що Конгрес не перевибрав складу Директорії, а залишив її перший склад, обраний із людей, що були тоді в Києві на місці під рукою. Окрім двох — Винниченка й Петлюри — три члени Директорії — Швець, Макаренко й Андрієвський — були рішуче під оглядом політичного вироблення за слабкі на таке відповідальне становище в начальній владі в тім бурхливім часі. Конгрес міг замість Шевця обрати придатнішого представника соціалістів-революціонерів, замість Андрієвського спосібнішого соціаліста-самостійника, а замість А. Макаренка обрати когось із поважної партії ес-ефів. Відповідніші люди були на Конгресі в значнім числі до вибору.

Третє недотягненьня, це ухвалення тимчасових "трудоих рад", як контрольного органу над державною владою на місцях. Ця концепція противилася ухваленому принципіві про всенародні органи самоврядування, вибори до яких могли відбутися без ніякої

перешкоди негайно. Проте, треба мати зрозуміння для того недотягнення. Воно було вислідом компромісу між бльоком фракції УСДРП і делегації Західньої України з одного боку та більшістю соціалістів-революціонерів з другого. Без того компромісу мабуть не можна було б досягнути такої подавляючої більшості для ухвалення цілого Закону про Владу.

Повноправність Конгресу Трудового Народу України з погляду представництва волі народу, не може підлягати ніякому запереченню. Якби Директорія була в грудні 1918 р. проголосила вибори всенародного парламенту України, то вислід цих виборів був би напевно нічим не різнився від вислуду виборів до цього Конгресу. Революційний національний здвиг в Україні тоді, і ще пізніше, був так високий, що ніяка група великокапіталістичних або поміщицьких кандидатів не мала ніяких шансів здобути собі хочби один мандат до парламенту. А помірковані групи, які фактично стояли на ґруті капіталістичного ладу (як есефи, республіканці і навіть самостійники-соціалісти) мали й так відповідне до їхнього політичного впливу представництво на Конгресі. Отож з погляду демократії, то є з погляду вільної волі більшості, Конгрес Трудового Народу України був правдивим образом тієї волі народу України.

В часі самого Конгресу поменшували його правно-моральну силу не прихильники демократії, а її противники. Ними були большевики і різні прихильники “радянської системи” з диктатурою пролетаріату. Їхнє становище логічне: При системі “трудового принципу”, на яким був спертій Конгрес Трудового Народу України, прихильники диктатури пролетаріату не могли дістати ніколи більшості, бо «трудовий принцип» признавав повну рівноправність усіх робітних людей, а це давало в умовах тодішньої України більшість українському селянству. Це було не по нутру, ні большевикам, ні прихильникам диктатури «радянської системи” з поміж збаламучених Українців.

Значіння Конгресу Трудового Народу України поменшували потім ті кола українських політичних діячів, які раніше самі брали участь у тім Конгресі і боронили його ухвал. До цих поменшувачів належать усі, що потім нерейшли були на позицію “боротьбистів” або “укапістів”.⁶²³⁾

Поменшувачі в своїй переорієнтованій оцінці Конгресу Трудового Народу України називають його «мертвородженням». Вони окреслюють характер Конгресу, як буцим то звичайну ляльку в руках «отаманів», які тільки тому нібито дозволили йому радити, що він виявив себе «покірливим, згодливим» твором. Мовляв, Конгрес був при цій своїй “тихості” тільки “незграбним”, бо “нібито днів три вовтузився, поки президію обрав і на фракції поділився”.

Наліпку “мертвородженого” наклеїв на Конгрес Трудового Народу України, зрештою вперше, орган «незалежних с. д.», «Червоний Прапор» у тім числі, що вийшло зараз після евакуації Києва Військами Української Народної Республіки. Ці переорієнтовані противники Конгресу Трудового Народу України, які самі в ньому брали участь і в основі погоджувалися тоді з його постановами, потім у новій атмосфері «українського комунізму» (укапізму) та «українського комунізму-боротьбизму», договорювалися до того, що взагалі виставляли теорію, що під час війни нічого творчого вирішене бути не може. Один із таких, змінивших орієнтацію, ставив виразно заперечення своїм реторичним питанням: “Та й що живе може родитися в атмосфері війни”. І дивне в тім питанні те, що таке писали навіть особи, які поза тим проповідували революційну війну в ім’я світового комунізму... Не ліпше ставилися пізніші автори, що стали неофітами монархізму, фашизму і взагалі партійної буржуазної диктатури.⁶²⁶⁾

Неохота до Конгресу цих пізніших переорієнтованих впливала з того факту, що він не перемінився

в знаряддя диктатури міщанських партій, чи пролетаріату.⁹²⁷) Їм не по нутру було те, що Конгрес поставився за засаду громадського миру у формах парламентаризму.⁹²⁸) Невигідним був для тих неофітів факт, що на Конгресі була тільки незначна меншість делегатів, які були прихильниками большевицького ладу. Щоб тим фактом не бути здискредитованими у своїй новій вірі, ці перехрещені політики пізніше мали відвагу твердити, що нібито вибори до Конгресу не були вільними.⁹²⁹)

Д-р М. Стахів,
як старшина УГА в 1919 р.

Всі ці закиди є абсолютно безосновні, якщо йдеться про несвобідність виборів або про безвольність Трудового Конгресу. Що вибори були вільні, на це найліпший доказ те, що були обрані депутатами й брали участь у Конгресі явні противники влади Директорії і навіть явні противники самостійності й незалежності Української Народної Республіки. Окрім

того про повну незалежність думки кожного делегата свідчать усі вище наведені матеріали, зокрема промови й заяви фракцій.

Цікава річ, що деякі з публіцистів і політиків, які в першій розгарі свого неофітства на комунізм, ганьбили Конгрес Трудового Народу України «мертвородженням» і нічого невартим, потім перемінили знову свою думку. Вони приймали як цінні знову постанови цього Конгресу й закидали «отаманам», що то буцім вони «викинули принципи і постанови Трудового Конгресу». Навпаки, ті «переорієнтовані», які потім ще раз переорієнтувалися інакше, виставляли теорію, що власне С. Петлюра і інші державники, які залишилися вірними постановам Конгресу Трудового Народу України про демократію, не хотіли буцім то взагалі допустити до зібрання «Конгресу отих простих і погромлених селян і робітників.» Власне ці переорієнтовані вкінці навіть покликувалися на свій мандат і тривале повноваження від цього Конгресу, який вони раніше охрестили були «мертвородженням».

Ці поновні переорієнтації колишніх оборонців Конгресу Трудового Народу України доказують лише те, що цей Конгрес залишився незнищеною ідейною силою в українським визвольно-державницьким русі й боротьбі.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ВНУТРІШНІ І ГОСПОДАРСЬКІ СПРАВИ

ВНУТРІШНЯ АДМІНІСТРАЦІЯ

В часі місяця січня 1919 року і до половини лютого цього року загальна внутрішня адміністрація Української Народної Республіки в основі була та сама, яка була в попереднім періоді. Загальна адміністрація, якою керував під наглядом Ради Народних Міністрів міністер внутрішніх справ, була по губерніях у руках губерніяльних, а по повітах повітових комісарів. Їх покликував міністер внутрішніх справ. По містах адміністрація була в руках міської самоуправи, але загальну адміністрацію в них виконували самоврядні органи під доглядом згаданих комісарів. Те саме було по волостях і сільських громадах.

З-під влади загальної адміністрації були вийняті справи фінансові, земельні, освітні і військові, які мали свої окремі адміністративні органи, що підлягали контролю своїх фахових міністрів.

Справа сільського і волосного самоврядування була розв'язана «самотужки» самими сільськими громадами і волостями. В них у часі революції самим фактом втратили вплив і значення старі закони і розпорядження. За Української Центральної Ради проведено в них загальні рівні вибори. Лад гетьманщини впав і ці громадські самоврядні органи були привернені негайно. Інша справа з містами, де повинні були відбутися

вибори, але з цим міста чекали на відповідний закон. У зв'язку з конституцією з 28 січня повинен був вийти або закон, або принаймні виконавче розпорядження міністра про ці вибори. Тимчасом на верхах політичних чинників ішов спір, чи переводити загальні вибори, чи вибрати тільки «трудові ради». Тим то не видано ніякої законної норми і справа покищо залишилася в різних містах різно.

Виконавча влада державних комісарів — губерніяльних і повітових — залежала від того, яку збройну силу вони дійсно мали до розпорядження у випадку непослуху якоїсь зрєвольтованої групи. До відступу військ УНРеспубліки з Києва і взагалі з Лівобережжя на правий берег Дніпра, адміністрація фунгувала, як на революційні часи, дуже справно. Щойно з посуненням воєнної інвазії Советської Росії в глибину України, псувалися відносини в повітах, бо треба було місцеву збройну силу відсилати на фронт. Тоді підносили голову ворожі московські і змосковщені елементи в запіллі Дієвої Армії, щоб тими своїми виступами допомогти советським силам.

Українська національна більшість була всюди дуже велика. Згідно ще з царською конскрипцією населення з 1897 року, до української*) національної приналежності тоді призналося 76.4% усього населення українських областей. До Москалів тоді призналося 10.5%, до Жидів 7.9%, до Поляків 3%, а решта була інших національностей.

Значна кількість національних меншин не представляла б в державній адміністрації надзвичайної трудності, якщо б ці меншини були розпорошені однаково по селах і містах. Тимчасом ці меншини, зокрема московська і жидівська, були зосереджені головню по містах, де внаслідок того творили великі скупчення. Села в Україні не представляли тоді особливої проблеми для державної адміністрації тому, що вони були щодо

*) У переписі називали її урядово «малоруською».

свого населення в компактній масі українськими. Це буде нам видно з таких цифр:

Українці серед усього населення творили 76.4%, але 91.2% усіх Українців жило по селах. Зате з усіх Москалів в Україні по містах жило 54.2%, усіх Жидів сиділо в містах 66.2%. Коли Українці були в своїй масі зайняті хліборобством (90%), то національні меншини були зайняті в промислі, торгівлі, банківництві, адміністрації (давній царській) і у вільних професіях (лікарі, інженери, адвокати і т. д.). В хліборобстві України були зайняті Москалі лише в 18% своєї загальної кількості населення, Жиди лише в 2.5%, а Поляки 51% всього свого населення.

ЖИДІВСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Уряд російської імперії провадив увесь час рішучу протижидівську політику. Він не дозволяв Жидам жити у властивій Московії, визначаючи окрему смугу, поза яку Жидам не вільно було поселюватись. Цією смугою поселення були завойовані не-московські країни: Україна, Польща, Білорусь, Литва і Лотва. Тим то на цих не-московських територіях була скупчена майже вся маса жидівського населення. Щойно в останніх часах російської імперії дозволено Жидам поселюватись поза смугою поселення, але тільки найбагатшим із них — великим капіталістам, купцям, адвокатам, лікарям і іншим вільним професіям. Внаслідок того після повалення царату в березні 1917 року в самій властивій Росії було Жидів дуже мало і з жидівською проблемою там революція не зустрічалася безпосередньо в самій московській масі населення. Як виглядало розподілення жидівського населення в тім часі у властивій Росії і не-московських країнах, про це дає нам образ така таблиця:

*) Жидівські вчені подають кількість Жидів вище. Про це буде мова далі.

ЧИСЛО ЖИДІВ В ПЕРЕПИСІ 1897 р.

	Абсолютна цифра населення	% всього жидівства в цілій рос. імперії	% населення країни
Україна	2,155,796	41,3%	9.4%
Литва і Білорусь	1,422,431	27,3%	14.1%
Польща	1,321,100	25,4%	14.0%
У всій смузі поселення разом	4,899,327	94,0%	11.6%
В європейсь. Росії	211,221	4,0%	0,3%
В Сибірі і в країнах Середньої Азії	48,474	0,9%	0,4%
В кавказь. країнах	56,783	1,1%	0,6%
Всіх Жидів поза смугою поселення	316,478	6,0%	0,5%

Ці дані з перепису, зібрані жидівським дослідником Я. Лещинським, показують нам насамперед такі важливі факти:

- 1) Майже половина всіх Жидів у російській імперії жила в Україні.
- 2) В інших не-московських країнах (Польща, Литва, Білорусь, Сибір, азійські країни, кавказькі країни) жили разом майже всі інші Жиди.
- 3) В самій властивій Росії жило лише 4 відсотки всіх Жидів в російській імперії.

З того наявного факту є такий неминучий висновок для кожного: Властива жидівська проблема містилася не в Московії-Росії, але в не-московських країнах, бо в них жило 96 відсотків усього жидівства, яке знаходилося до Першої Світової Війни в межах російської імперії.

Другий висновок з того факту насувався для самих Жидів у російській імперії: Вони мусіли в першу чергу шукати налагодження співжиття з не-московськими націями, а не з Москвинами. Найбільшою не-московською нацією є українська. В Україні жила найбільша

маса жидівства з цілої російської імперії. Творчо думаючий жидівський політичний провід повинен був шукати собі союзника в українській нації. Однак тодішній жидівський інтелектуально-політичний провід рішив цілком інакше і з не-московських націй підтримував тільки польський рух. Щодо українського національного руху, то цей жидівський провід лише частинно ставився до нього нейтрально, а частинно був настроєний прихильно: велика більшість жидівського проводу ставилася до українського визволення негативно, без ніяких з українського боку причин.

Окрім того аспекту, щодо політики тодішнього репрезентативного жидівського проводу в справі стосунку всього жидівства до українського державного будівництва, є ще аспект чисто об'єктивної аналізи внутрішньо-адміністративної проблематики Української Держави. Ішлося про те, щоб налагодити приязне співжиття між нацією-господарем, Українцями, і жидівською національною меншиною. Ще раз пригадаймо, що згідно з жидівськими підрахунками в Україні жидівське населення творило у стосунку до всього населення України 9.4%. Іншими словами, майже що-десятий мешканець України був Жид. Якщо йдеться про стосунок жидівського населення в Україні до цілої маси жидівства населення у всій російській імперії, то в Україні Жиди творили майже половину (докладно 41.3%) всього жидівства. Решта Жидів жила в Польщі, Білорусі, Литві і Лотві. Одночасно у самій властивій Росії відсоток жидівського населення у порівнянні до всього населення був дуже маленький: він виносив лише 0.3 відсотка. Це значить, що відсотково в Україні було Жидів у порівнянні до всього населення майже 32 разів більше, ніж у властивій Росії.

В проблематиці співжиття і внутрішнього спокою завжди, на протязі історії народів, була всяляка расова, мовна, релігійна чи подібна спільнота, що була меншиною в стосунку до народу-господаря, і творила різні труднощі для державної адміністрації. Чим більшою була така меншина, то труднішим було завдання адмі-

ністрації. Маючи перед очима цей аспект, треба сказати, що ця проблематика співжиття Жидів і питання налагодження адміністративних завдань держави були в Україні 32 разів трудніші, ніж вони були в самій властивій Росії. Коли ж до того додати факт, що інтелектуально-політичний провід жидівства в Україні у своїй більшості своєю негативною поставою до українства ще більш ускладнював і утруднював ці завдання, то можна сказати, що ця проблематика з того погляду була принаймні вдвоє (тобто в 60 разів) труднішою ніж у властивій Росії, де більшість жидівського проводу позитивно й активно підтримувала в практичній поставі російську державність.

ЕКОНОМІЧНА СТРУКТУРА ЖИДІВСТВА В УКРАЇНІ І РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Структура жидівства в Україні і російській імперії була особлива до тої міри, що можна сказати, що Жиди були своєю структурою цілком оригінальні і неповторні у порівнянні з іншими меншинами.

Насамперед їм цілком бракувало хліборобської кляси. Яків Лещинський, відомий жидівський дослідник, підкреслює: «Хліборобська праця не мала коріння в жидівським житті і в минувшині діяспори; аграризація вимагала дуже глибокого і важкого під фізичним і психічним оглядом розриву з цілим минувшим економічним укладом жидівства».⁶³⁵) Точна урядова статистика в 1897 році виявила, що в цілій російській імперії було тоді зайнятих хліборобством лише 179,400 Жидів на всіх Жидів, у числі 5,215,000 душ в цій імперії.⁶³⁶)

Це значить, що на всю жидівську п'ятимільйонову масу в російській імперії лише 3.4% займалося, зглядно жило з власної хліборобської праці чи праці своїх родичів. Такої подібної нації, не було тоді, не тільки в російській імперії, але й у цілім світі.

Якщо додати ще до того цифри з самої України, то цей виїнятковий стан жидівства буде ще яскравіший: В 1897 році було в Україні лише 2.5% зайнятих у хлі-

боробстві й добуванні сировин. В самім хліборобстві їх було не вище 2 відсотків.⁶³⁷⁾

Всі спроби аграризації жидівства, які переводив російський уряд, не дали ніякого значнішого результату. Ці спроби тягнулися ціле сторіччя, але даремно. Це признає цитований вище жидівський учений Яків Лещінський.⁶³⁸⁾

З цього факту відсутности хліборобського зайняття серед Жидів випливає сам собою висновок, що Жиди в російській імперії були, можна сказати, виключно міською нацією. Зокрема в Україні, Жиди жили майже виключно в містах і містечках. Знову ж таки це єдиний того роду випадок в суспільно-економічній житті такої великої кількості народу.

Нижче подаємо таблицю даних із урядового цензу в 1897 році про економічну структуру різних націй в Україні — з одного боку нації-господаря, Українців, а з другого боку національних меншин — Москвинів, Жидів, Поляків і інших. Мусимо тямити при тому, що тоді в Україні існувала колоніальна суспільно-економічна система, накинена тодішнім царатом.

ЕКОНОМІЧНА СТРУКТУРА РІЗНИХ НАЦІЙ

Господарські зайняття	Українці	Москвини	Жиди	Поляки	Інші
Хліборобство і добування сировин	90%	18.0%	2.5%	51.0%	82.0%
Індустрія	3.6%	21.0%	32.0%	14.0%	8.0%
Торгівля	0.9%	14.0%	48.0%	6.0%	1.2%
Адміністрація і вільні зайняття	5.5%	47.0%	17.5%	29.0%	8.8%

Ця таблиця показує нам, що Жиди в Україні до часу Першої Світової Війни були не лише міською нацією, але переважно також нацією купців і промисловців.⁶³⁹⁾ Половина Жидів була зайнята торгівлею. Велика частина була зайнята промислом, а тільки незначна частина була ще зайнята в різних родах адміністрації і транспорту, зокрема у вільних професіях (лікарі, адвокати і т. п.).

Ці загальні дані ще нам не говорять, яке соціальне становище було цих людей, зайнятих у різних родах економічного життя. Можна мати індустріальне зайняття, як найманій робітник, а можна працювати там же як підприємець або адміністратор.

Яків Лещінський подає загально, що серед Жидів у російській імперії було перед Першою Світовою Війною 25% великої і середньої буржуазії (включаючи туди і самостійні вільні зайняття). Це знову ж таки, беручи на увагу цілість жидівської нації в російській імперії, дає Жидам винятковий характер у порівнянні з іншими націями в цій імперії. Зокрема цей винятковий характер відбивається від інших не-московських націй.⁶⁴⁰⁾ Лещінський подає осторожно лише велику і середню буржуазію. Він не каже, кого він рахує до «дрібноі буржуазії», проте, ми мусимо згідно з правилами економічних понять рахувати до дрібноі буржуазії всіх купців не першої гільдії і всі промислові підприємства, які працюють з малою кількістю робітників. Сюди, мабуть, рахує Лещінський також самостійних ремісничих підприємців разом із кандидатами на таких підприємств, тобто разом з підмайстрами і учнями-челядниками.

Чисто робітничий елемент у жидівстві покаже нам дещо інша статистика. Жидівські автори подають, що в 1897 році було жидівських фабричних робітників у цілій російській імперії 12,380. Вони майже всі були зайняті в жидівських підприємствах, бо тільки 436 робітників було зайнятих у християнських підприємств.⁶⁴¹⁾

Окрім цих фабричних робітників, жидівські статистики подають також цифри про інших, нефабричних ро-

бітників-Жидів або службовиків у підприємствах. Ця жидівська статистика виглядає так:

КІЛЬКІСТЬ ЖИДІВСЬКИХ РОБІТНИКІВ І СЛУЖБОВЦІВ В 1914 Р.

Ремісничі підмайстри і ремісничі учні — — — —	300,000
Фабричні робітники — — — — — — — — — —	75,000
Урядовці в торговельних, промислових і суспільних установах — — — — — — — — — —	100,000
Домашня служба — — — — — — — — — —	12,000
Сільсько-господарські робітники — — — — — — — — — —	10,000
Некваліфіковані робітники (носильщики і т. п.)	110,000
Разом:	613,000

Подана вище цифра є оціночна і відгадна, а не точна.¹⁰⁶) Проте, коли ми навіть прийняли б її за точну, то треба сказати, що це доказувало б, що жидівство в російській імперії до Першої Світової Війни мало 70 відсотків нетрудового, буржуазного елемента, тобто підприємців, які користувалися найманою працею. Такий висновок по суті робить також Я. Лещінський, подаючи, що цей жидівський трудовий елемент давав 30 відсотків усіх самостійно чинних у господарським житті.¹⁰⁷)

Цей короткий нарис суспільно-господарської структури жидівства в Україні і в російській імперії взагалі вказує на певні соціологічні антагонізми між жидівським суспільством і суспільствами не-жидівськими.

Як ми бачили з наведеної попередньо таблички, українське суспільство до Першої Світової Війни було переважно селянським із невисоким відсотком міського населення. В господарстві воно було переважно хліборобським і робітничим. Тимчасом жидівство в Україні було майже виключно міським населенням і при тому переважно промислово-торговельного характеру. Спеціально торговельний характер жидівства в смугі по-

селення давав базу до економічного антагонізму, бо економічно природна річ, що всюди маса споживачів нарікає на ціни, які встановляють торговці.

Як показує статистика, Жиди в російській імперії були сконцентровані по містах. В Україні ця концентрація Жидів була особливо велика з огляду на те, що в Україні зібрався у вищій мірі жидівський елемент, як у решті смуги поселення. На Правобережжі ця міська концентрація Жидів була вища ніж на Лівобережжі, бо Правобережжя затримало аж до Першої Світової Війни свій хліборобський характер, коли тим часом Лівобережжя розвинуло здобувчий промисл і тим притягнуло до міст робітничий елемент не-жидівський — український і московський. Образ того опанування міст в Україні жидівським населенням видно з таких даних:

Колоніальна система московського імперіялізму залишила Україну жидівською смугою поселення, не пускаючи Жидів у масі у саму Московію. Одночасно ця система різними привілеями стягала в українські міста московський національний елемент — промисловий, торговельний і робітничий, не кажучи вже про бюрократичний, що розумілося само собою. Буржуазія в українських містах була жидівсько-московська, бо української буржуазії так якби не було помітно. Коли брати відсоток Жидів у містах в окремих українських губерніях, то він виглядав так:

- Волинська губернія — 51%.
- Подільська губернія — 41%.
- Київська губернія — 31%.
- Харківська губернія — 31%.
- Катеринославська губернія — 26%.¹⁰⁸)

Якщо брати окремі міста, то побачимо, що деякі з них були переважно жидівськими.

- Відсоток Жидів з цілого населення міста:
- Гриців — 98%
- Камінь Коширський — 99%
- Бердичів — 78%

Радомишль — 69%
 Хвастів — 59%
 Умань — 59%
 Житомир — 47%^{ош})
 Рівне — 71%
 Пинськ — 74.6%
 Тульчин — 56.2%
 Кишинів — 78%
 Проскурів — 50.9%
 Фельштин — 95%
 Бершад — 85%
 Кременчук — 58%
 Тростянець — 55%^{ош})

Тут вираховані лише для прикладу міста, в яких була жидівська більшість. Нижче подаємо міста в Україні, де Жиди творили релятивну більшість, бо були на першій місці у порівнянні з міським населенням українським:

Балта	46.9%	Жиди	і	23.4%	Українці
Біла Церква	44.4%	Жиди	і	45.1%	Українці
Винниця	39.4%	Жиди	і	35.5%	Українці
Єлисавет	37.5%	Жиди	і	21.1%	Українці
Коростень	50.0%	Жиди	і	37.5%	Українці
Кам'янець	45.5%	Жиди	і	37.0%	Українці
Катеринослав	38.8%	Жиди	і	16.0%	Українці
Київ	32.1%	Жиди	і	25.4%	Українці
Мелітопіль	31.4%	Жиди	і	26.7%	Українці
Могилів	47.1%	Жиди	і	17.5%	Українці
Херсон	33.1%	Жиди	і	13.5%	Українці
Шепетівка	42.0%	Жиди	і	14.8%	Українці
Одеса ^{ош})	41.1%	Жиди	і	6.6%	Українці

ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА РОСІЇ І ТРУДНОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Міста є всюди економічними центрами виміни і вузлами комунікації. В наслідок того міста є також адміністративними центрами. Хто з воюючої сторони опанує важливіші міста, той здобуває також перемогу над се-

лянською околицею, хочби вона довгий час ставила збройний опір.

Тому, що міста є великими скупченнями людей, то вони є важливі у психологічній війні. Ворог старається наперед підвивною пропагандою зменшити моральну силу міст, а в пригожим моменті підняти в них навіть заворушення. Цього засобу вживала Росія проти Української Народної Республіки від самого початку її державного будівництва. В тій боротьбі були дві сили, які одночасно змагали до тієї самої цілі, хоч і були між собою незгідні щодо того, котра з них має мати неподільну владу: московський червоний більшовизм і білий протибільшовицький рух. Обидва змагали до відзискання всіх не-московських країн для неподільної імперії і тим самим обидва старалися повалити Українську Народну Республіку. Їхнє завдання в Україні було улегшене тією об'єктивною обставиною, що міста в Україні мали велику московську і жидівську людність і на неї була скерована вся підвивна робота обидвох московських неділимських рухів. В тім часі серед Москалів в Україні була тільки мала частина таких політичних кіл, які готові були погодитися на федеративний зв'язок України з Росією. На незалежність України годилися тоді тільки одиниці, яких не нарахував би навіть кілька десятків. Вся московська політична маса була тоді ворожо настроєна проти української державности взагалі. Тому на цім ґрунті робота агентури Совнаркому Росії і агентури білого руху Денікіна була в Україні легка, а оборона Уряду УНР — трудна.

Жидівська маса в Україні була з різних причин під політичним оглядом змосковщена. Велика більшість жидівського політичного проводу явно заступала програму відбудови неподільної російської імперії, все одно в якій формі. Тільки меншість жидівського політичного проводу інакше розуміла жидівський інтерес і ставилася до ідеї державної самостійности України позитивно. З огляду на політичну змосковщеність жидівської маси в Україні, була на неї скерована підвивна робота більшовицької агентури в Україні. Білий московський рух, з

огляду на свій чорносотенний характер, на жидівським ґрунті своєї пропаганди не провадив.

В тім часі жидівські діячі також грали провідну роллю в московських політичних демократичних і соціалістичних партіях, як у їхніх центрах у Московії, так і в краєвих організаціях цих партій в Україні. Ще в Українській Центральній Раді речниками московських соціал-демократів (меншевиків) і соціалістів-революціонерів були постійно їхні жидівські провідники: Балабанов від московських соціал-демократів і Скловський від московських соціалістів-революціонерів.

Провід українського національно-державного руху і зокрема провідні кола Української Центральної Ради і її Генерального Секретаріату, на чолі з Михайлом Грушевським, а потім Директорії Української Народної Республіки з Володимиром Винниченком, робили все, щоб вийти назустріч національним меншинам взагалі, а жидівській меншині зокрема. На це вказують їхні врочисті декларації, промови, статті і інші публікації. Найбільше проречистим доказом їхнього зрозуміння ситуації в містах України і їхньої доброї волі та приязни для національних меншин є законодавство і урядові розпорядження. Проте, вислід тієї політики української простягнутої руки до національних меншин з їх боку за весь час був незначним. Лише меншість політичних провідників національних меншин ставилася позитивно до факту існування Української Держави. Ця меншість однак не мала рішального впливу на маси цих меншин. Зокрема ті жидівські провідники (Арнольд Марголін, Соломон Гольдельман, Авраам Ревуцький і Пінкас Красний), які ставилися тоді приязно до української державности і практично співпрацювали з Урядом УНР, не могли здобути впливу на свою масу, яка в більшості йшла за провідниками москвофільського напрямку — білого чи червоного.

Отож у тім стані справи в січні 1919 року, тобто в періоді, яким займається цей наш історичний огляд, українська державна адміністрація мала в містах страшенні труднощі. Міста були з великими національними

меншинами, а на них мали політичний вплив ті їхні провідники, які ставилися до української державности явно неприхильно.

ПРОЛЕТАРІЯТ У МІСТАХ УКРАЇНИ

Увага уряду Советської Росії, який, одночасно з кривавою інвазією своїх переважаючих армій, ще провадив у запіллі українського оборонного фронту психологічну війну проти Української Держави, була звернена на ці меншини, що були в Україні. Большевицька пропаганда «обробляла» на всі лади особливо робітничу масу в містах міражем спасенности большевицької «диктатури пролетаріату» з її советами, які мали бути ключем до райського щастя робітників. Українська протидія на цім робітничім відтинку психологічної війни була заслаба. Якщо йдеться про засоби оборони шляхом адміністративного апарату УНР, то він мав замало місцевих сил у містах для свого розпорядження, щоб його протидія мала значніший успіх. Властиве завдання цієї протидії лежало на українських політичних партіях. Але, вони самі не мали для того потрібних пропагандивних організаторів; зокрема це треба сказати про обидві великі соціалістичні партії — соціал-демократів і соціалістів революціонерів. Перед ними лежала об'єктивна трудність впливати на робітничу клясу тому, що в цій робітничій клясі була більшість навезених протягом десятків років із Московії московських робітників.

На цю московську робітничу масу в містах України трудно було, як показано в описаних умовах, впливати з боку української державної адміністрації і українських соціалістичних організацій. Своє вигідне становище в психологічній війні на робітничім ґрунті в Україні признавали колись також офіційні большевицькі чинники, не скриваючи факту, що царат раніше московщизн робітничу клясу в Україні. Наприклад, Х. Раковський, що саме в січні 1919 року став головою Совнаркому України, навітлює ці відносини в такий виразний спосіб:

«Тому, що значна більшість українських робітників складалася з Великоросів [Москалів], то їх не можна було піддати під вплив [українських] соціал-націоналістичних партій».⁶⁸)

Інша справа була в боротьбі за вплив на селянську масу. Вона була майже виключно українською. До неї доступ московської агентури був трудніший. З другого боку також тут мала адміністрація УНР і українські політичні та суспільно-освітні організації великі труднощі, але менші, як на міських ґрунті. Насамперед існував факт з проклятого наслідства російського царату: неграмотність. Москва своєю політикою в Україні була допровадила до того, що в Україні була менша грамотність у масах, як вона була за давніх часів Української Козацької Держави в XVII-тім сторіччі.

ОСВІТНЯ СПРАВА В УКРАЇНІ

Ця політика російського царату виявляється яскраво в цифрах про неграмотність в урядовім переписі людности ще з 1920 року, коли був новий загальний урядовий перепис, переведжений советською владою. В тім часі вже був певний поступ грамотности в революційних роках 1917 — 1919, бо в Україні село рвалося до шкільної освіти. Але із згаданого перепису бачимо, що в Україні перед революцією серед усього населення в шкільнім віці і вище в дорослих було 65.3% цілком неграмотних. Річ ясна, що цей відсоток неграмотности був менший по містах, а вищий по селах, бо царат тримав село в темноті пляново. Отож у містах України було тоді неграмотних 50.7%, а зате по селах було неграмотности аж 71.7%.

Але, якщо брати саме населення української національности і національних меншин, то відсоток неграмотности вийде ще більше в некористь Українців.

В 1920 році цілком неграмотних Українців у містах і селах було 71.61%, Москалів у містах і селах було неграмотних 54.6%, Поляків — 39.9%, Жидів — 44.9%. Це цілком зрозуміло. Москалі в масі були не ро-

бітниками у містах, але бюрократією і капіталістичною клясою; те саме стосується також Поляків і Жидів.

В 1919 році неграмотних Українців було більше як в 1920 році. Це тому, що за рік було в Україні більше сільських шкіл і багато молоді навчилося читати й писати. Проте, це збільшення кількості грамотних не вирішувало ще поступу в данім моменті. Грамоти вчилися діти в шкільнім віці, а ті прецінь не займалися з природи справи національно-громадськими питаннями і в кожному разі не мали впливу на їх вирішуння. До грамотних статистика рахувала всіх, отже також дітей. Якщо ж брати в рахубу лише дорослих, які брали участь у громадським житті, то відсоток неграмотних серед них був далеко вищий понад 71%.

Справа неграмотности нашого села у так високім відсотку має значення для оцінки питання, чи адміністрація УНР могла легко поборювати на селі ворожу підригну акцію. В тім часі ця адміністрація могла спертися на селі лише на двох інтелігентних особах: на пароху і на вчителі. Якщо йдеться про парохів, то велика частина духовенства в тім часі була «перевихована» в таких духовних семінарах, де панував московський дух. Тим то з цих семінарів виходила тільки частина парохів, які мали все таки українську національну свідомість. Окрім того чимало парохів було таки московського роду. Тим то від сільського духовенства могла адміністрація УНР мати допомогу не дуже велику. Учителів було більше національно свідомих, бо це були переважно селянські діти. Проте, в тім часі їх було не стільки, скільки було на селі потреба.⁶⁹)

Діяти психологічно на селянство друкованим словом, не було легкою справою. Грамотних людей на селі серед дорослих не було навіть четвертини сільської людности. Серед цієї невеликої кількості грамотних на селі знову ж таки небагато було таких, які купували, чи передплачували газети і книжки, або залюбки читали різні поклики і розпорядження влади. Тим то вплив друкованого слова, яким розпоряджала державна адміністрація і українські політичні партії, був дуже об-

межений. Окрім того в тім часі панував великий брак паперу. Тому газети і брошури були щодо розміру малі.

З другого боку ворожа підривна робота мала куди вигіднішу ситуацію в цій справі. Селяни часто являлися зі своїми орудками до міст і містечок. Там вони зустрічали на торговищі і в різних купецьких заведеннях та таки просто на вулиці міських мешканців чужої національності — Москалів і змосковщених міщан та робітників, які усно передавали у відповідний спосіб «новини» з міста на село. Ця міська ворожа агентура працювала в січні 1919 року, зокрема в другій половині цього місяця, повною парою для «оброблення» українського села в зв'язку з поступом советської інвазії в глибину Лівобережжя.

Проте, ворожа агентура в цій психологічній війні за здобуття впливу на українське селянство, потерпіла повну поразку. Це підтверджує провідник окупаційної адміністрації, якого покликала влада Советської Росії до цього завдання під іменем предсідника Тимчасової Робітничо-Селянської Влади України. В січні 1919 року ту роллю грав з наказу Москви Румун Хр. Раковський. Цей виконавець окупаційної влади в 1919 і пізніших роках в своїй статті в збірнику, виданім 1923 року, пише про це між іншим таке:

«В революційній історії селянства України,^{*)} представленого властиво українським елементом,

^{*)} Раковський у своїм московським оригіналі навмисно змішує назви певних клас і партій. Часто він замість сказати "робітництво України" каже "українське робітництво". Те саме з селянством. Селянська чи робітничка класа не була одностайна під цим оглядом. В цих класах були також не-українські елементи щодо національної приналежности. Тому правильно має бути: "Робітничка класа України", коли пишемо про всіх робітників без огляду на національну приналежність; "українська робітничка класа" треба писати тоді, коли говоримо лише про робітників української національної приналежности. У повищій цитаті Раковський пише "українське селянство", а має на увазі "селянство України", як це видно з дальшої частини речення. Тому тут поправлено це місце. М. С.

було багато випадків зміни фронту. У певнім періоді революції, — в епосі Тимчасового Уряду Керенського, націоналістичні партії України, — українські соціалісти-революціонери і соціал-демократи — опановували дійсною моральною владою сільське населення України. Роки 1918 — 1919 повні боротьби між комуністами і українськими націоналістами за володіння симпатіями селянства...»⁶⁵¹)

Далі Раковський твердить всупереч правді, що буцім українське селянство в 1919 році було настроєне в користь советської влади. Мовляв, цей момент облегшив большевикам здобути владу в Україні. Проте, зараз таки в наступнім реченні Раковський в істоті це своє твердження сам заперечує, бо він дослівно пише далі ось таке:

«Але, цей рух у користь большевиків ще носив дрібно-буржуазний характер... Як тільки селяни були визволені від поміщиків, вони навіть не хотіли слухати про комунізм. Їхньою мрією була Селянська Республіка.»^{*)}

Вже в другій половині 1919 року натрапила советська влада на спротив українського сільського населення, проти советських законів і декретів. Ряд повстань з імпровізованими «отаманами» у своїм проводі утруднював нашу працю. Творцями і провідниками того протикомуністичного селянського руху були більші селяни-кулаки, як їх називають у Росії, або куркулі, висловлюючися по-українськи... В 1920 — 21 роках ми були свідками великого селянського руху в Україні, який щодо своєї ширини стихійности й завзяття нагадував перші місяці революції у Великоросії і охоплював всю Україну.»⁶⁵¹)

Поминаючи звичайну большевицьку фразеологію про куркулів, з цього уступу статті Раковського видно цілком виразно, що большевикам не вдалося, ні в 1919 році, ні в наступних роках здобути собі вплив на укра-

^{*)} Підкреслення в оригіналі.

ших місяцях аж до кінця січня 1919 року влада УНР не провела цих задумів у практику понад те, що зроблено раніше за часу Української Центральної Ради. Для проведення такої політики усупільнення промислу треба було мати вже готовий і відповідно вироблений для тієї важкої праці державний апарат. Тимчасом Директорія і Рада Народних Міністрів з трудом могли налагодити будову нового адміністративного апарату для звичайної загальної і фахової державної адміністрації. Про підбір окремого апарату для ведення евентуально удержавлених підприємств великого промислу в тім часі, не могло бути й мови. Тільки цукровий промисл і спиртовий промисл переведено в державне господарство.

Окрім тієї технічно-адміністративної труднощі, яка стояла на перешкоді до удержавлення великого промислу, були ще інші причини для того. Копальняний промисл (видобуток вугілля і залізної руди) впав внаслідок революційних подій у 1917 році, у порівнянні з довоєнним часом. Це нам покажуть такі цифри:

В 1913 році в Україні видобувано 1,544 мільйони пудів вугілля (це було 70.9% видобутку в російській імперії). У вугільних копальнях тоді працювало в Україні 168,000 робітників. На одного робітника припадало місячного видобутку вугілля 765 пудів.

Протягом 1918 — 1919 років видобуток вугілля падав постійно. Докладного рахунку ми не маємо, але маємо підрахунок за наступний 1920 рік. З того рахунку бачимо, що хоча тоді большевицька влада силою мобілізувала до копалень нових робітників, то їх було тоді вже лише 113,000, а видобуток вугілля впав непомірно, бо протягом року видобуто його лише 270 тисяч пудів.

Внаслідок слабого постачання харчування до міст в 1919 році робітники втікали з міст на села, якщо вони мали там своїх рідних, щоб перебути кризу постачання.⁶⁵¹⁾

Упадок металургічного промислу був ще більший. В 1913 році видобуто і витоплено заліза в кількості 190 мільйонів пудів. В 1917 році витоплення заліза впало

до 137 мільйонів пудів. В 1918 році витоплено заліза вже лише 16 мільйонів пудів, або 8.4% загально витопленого заліза в 1913 році. Ясна річ, що в таких умовах трудно було в часі воєнних операцій саме в областях видобутку вугілля і залізної руди переводити удержавлення цього промислу.⁶⁵²⁾

Також в значній мірі не ліпше було з цукровою промисловістю в Україні. В 1913 році було в усіх губерніях Придніпрянської України 195 цукроварень, які разом виварювали 71,685,000 пудів цукру. Це була приблизно половина всієї продукції цукру, яку мала вся російська імперія. В 1917 році продукція цукру впала і в Україні і в Росії. Якщо йдеться про Україну, то в цім році випродуковано вже лише 48,310,000 пудів цукру (в тім часі також продукція у Росії впала до 55,865,000 пудів цукру). В 1918 році ця продукція впала ще нижче: в Україні до 18,133,000 пудів, а в Росії до 20,342,000 пудів цукру. Це значить, що в Україні в тім році продукція цукру виносила вже лише 25.5% передвоєнної продукції цукру. Ця цукрова промисловість упала в 1919 році ще нижче, бо в Україні в тім часі випродуковано тільки 4,100,000 пудів цукру (в тім самім часі в Росії ця продукція впала катастрофально, бо до 4,700,000 пудів.⁶⁵³⁾

ТОВАРОВИЙ ГОЛОД І ХЛІБОРОБСТВО

З огляду на попередню світову війну, а потім з причини пересувань фронту революції і окупації всередині України впав також нижче легкий промисл, тобто виробництво предметів першої потреби (текстильні фабрики, шклянні гути, виріб домашнього залізного знадіб'я і т. д.). Під цим оглядом легкий промисл в Україні взагалі був незначний, бо політика московського капіталу і царського уряду пляново концентрувала промисл у самій Московії. При кінці 1918 і далі в 1919 році панував великий товаровий голод в Україні. Від кінця 1918 року Україна була відтята від вільного торговельного обороту з Європою, отже не могла за свої видо-

їнському селі. Повстання проти советсько-московської окупації охопило було все селянство по всій території окупованої України. Цей факт мусить признати і Раковський, хоч він пробує інтерпретувати його на свій лад. Тільки збройною силою, а не самими засобами психологічної війни, могла Советська Росія опанувати українське село й примусити його виконувати советські закони і декрети.

ВЕЛИКИЙ РУХ ЗА РОЗБУДОВУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

Ще від часів Української Центральної Ради українське село пробудилося до розбудови свого шкільництва. Для оформлення цього руху помагала державна влада УНР, а потім цей рух міцнів, хоч і не мав достатньої допомоги з боку державної адміністрації за гетьманського режиму.⁸⁶²) Зрештою за гетьманату було розвинене сильніше високе шкільництво.

В січні 1919 року Директорія УНР видала закон про поліпшення матеріального стану учительства, яке знаходилося у важких матеріальних клопотах у зв'язку з господарською кризою і деяким знеціненням валюти. В цій справі видано два закони: 1) Закон про поліпшення матеріального забезпечення середніх технічних шкіл. 2) Закон про поліпшення матеріального забезпечення учителів народних (тобто сільських і міських початкових) шкіл.

Міністерство Освіти в січні могло нормально наладнати плянову працю для організації вселюдного шкільництва фактично тільки на Правобережжі, бо Лівобережжя в січні вже було прифронтовою і далі таки фронтовою смугою. З огляду на те, що центрально-державний апарат для шкільних справ був невиспачальний, то на практиці освітньо-шкільну справу децентралізовано, тобто передано її окремим органам на місцях. Центральні лише давано фінансову допомогу місцевим змаганням наладнати шкільну справу і регульовано викладову мову та спомагано шкільними підручниками. Окремим законом цю децентралізовану роботу в шкіль-

ництві унормовано щойно законом з дня 28 лютого 1919 року. Цей закон передавав ведення справ народної освіти окремим колегіальним органам, які склалися з представників територіяльного самоврядування, організації вчителства (учительської спілки) та іменованого міністром державного комісаря для справ освіти.⁸⁶³)

БЮДЖЕТОВА СПРАВА

Державне фінансове господарство не було предметом нарад парламенту, тобто Конгресу Трудового Народу України. Коротка сесія цього законодавчого органу була присвячена виключно питанню організації начальних органів, а на інші справи не залишилося часу. Тим то Рада Народних Міністрів не представила до обміркування й ухвали проекту державного бюджету. З конечности ця справа залишилася до полагодження Директорії і вона займалася фінансовими справами, ухвалюючи потрібні прибутки і видатки. Загальний бюджет не був проголошений. Тільки деякі окремі асигнування на певні надзвичайні потреби були подавані до публічного відомо.

Міністерство фінансів спочатку мало до свого розпорядження готівку і цінні папери державного скарбу, який залишився після уступлення гетьманського уряду. Він передав Директорії, як на той час, дуже значні фінансові засоби не лише в українській валюті, але також у чужій. Чужу валюту поділено на дві частини: більшу частину призначено для покриття коштів дипломатичних місій, які саме в тім часі висилано до різних країн; меншу частину залишено для того, щоб платити конечні закупи для військових потреб. Ці закупи переводжено закордоном і тому була потрібна чужа валюта.

ПРОМИСЛОВО-ТОРГОВЕЛЬНІ СПРАВИ

В промисловій ділянці політика Директорії і Ради Народних Міністрів зміряла в принципі до націоналізації (удержавнення) великого промислу. Проте, в пер-

бутки земних скарбів і продуктів важкого промислу та за рільничі плоди дістати в заміну потрібні товари, яких не вироблювано в Україні.

Цей оборот із закордоном був би під економічним оглядом корисним для закордону і для України, якщо б Україна не була замкнена на своїх західних і південних кордонах чужою бльокадою. Хліборобська продукція в Україні в тім часі ще тримала свій рівень, отже були б надвишкові плоди для вивозу. Це видно з таких чисел:

ЗАСІЯНА ПЛОЩА В УКРАЇНІ

В тисячах десятин

Роки	пшениця	жито	ячмінь	овес	разом
1913	7,548	3,859	4,398	2,125	17,930
1916	5,757	3,784	4,402	2,063	16,097
1918	5,187	3,866	3,820	2,456	15,327

Як бачимо, то хліборобство впало в своїй продукції ще найменше і воно могло вкупі з цукроварством становити підставу закордонної виміни, якщо були б вільні кордони на Захід. Але, саме від Заходу кордони були закриті, а північні і східні кордони України були замкнені війною з червоною і білою Росією.

Тим то село не мало потрібних товарів для купівлі в місті. З одного боку їх поховали спекулянти, а з другого боку — не було нового довозу. Тому село могло за свої плоди землі і дрібного сільського промислу дістати майже виключно паперові гроші. Так було вже за останніх років царату, а потім вплив паперових грошей без потрібного товарного фонду щораз ріс і заливав село.⁶⁶⁷⁾

Ще в часі світової війни за царату випущено велику масу паперових грошей і це зменшувало їхню вартість, тобто це підносило значно ціни. Проте, в часі влади Тимчасового Уряду Керенського випущено дальші маси паперових грошей. Рублі, випущені за царських часів, називано популярно «старими» або «царськими», а випущені за влади Керенського — «керенками». Ці гроші мали обіг і в народних масах. Старі паперові рублі цінено вище від нових.

Міністерство фінансових справ УНР видало також українські паперові гроші. Це були гривні, як і за часів Української Центральної Ради. Вони зразу мали добрий курс, поки товарний голод не підніс сильно ціни на предмети першої потреби. Все ж таки, українська гривня і карбованець стояли весь час непомірно вище в курсі ніж рублі Советської Росії. Коли у царській імперії ціни були піднялися до 1916 року лише в півтора разів у порівнянні з цінами до 1914 року, то вже в 1917 році ціни пішли в 6.3 разів вище, а в 1918 році 62 рази вище. Власне ці цифри вказують нам наглядно на знецінення советської валюти.⁶⁶⁸⁾

Щоб заспокоїти товарний голод в Україні, Уряд УНР старався дістати товари з Західної Європи. З тією метою висилано численні торговельні місії до різних країн Західної Європи. Уряд УНР мав надію налагодити імпорт товарів через Чехо-Словаччину і Румунію, з якими він встиг на початку 1919 року укласти приязні взаємини. До березня 1919 р. такі взаємини існували також з Угорщиною, поки там влада не перейшла в руки комуністів (березень 1919). Проте, ці урядові торговельні місії у практиці не могли налагодити бажаних торговельних стосунків чужих країн з Україною з огляду на те, що антанта фактично переводила політику бльокади України. Тим то Уряд УНР старався це питання розв'язати шляхом приватних місій від кооперативної організації. Ці торговельні кооперативні місії розпоряджали релятивно великими фондами не тільки від самої кооперації, але й від Уряду. Вони діяли побіч урядових торговельних місій, яких після їхніх неуспіхів не відкликано і тим обіднявано Україну з потрібного їй вишколеного елемента.⁶⁶⁹⁾

Центром уваги економічно-суспільної і адміністративної політики Директорії і Уряду УНР була земельна справа. Вона була наново унормована законом з січня 1919 року. Переведення земельної реформи згідно з цим законом було аж до весни 1919 року тільки в стадії вступних підготовчих праць. Організовано відповідні комісії в центрі і на місцях, щоб провести розподіл

призначеної під реформу землі між потребуючі безземельні і малоземельні господарства. Гостра зима з великими снігами в кожному разі не дозволила до кінця лютого у практиці перевести плянований поділ землі. У міжчасі, в січні, було зайняте ворогом Лівобережжя і там переводжено цілком іншу земельну реформу — большевицьку, про яку буде ближче мова в одному із дальших томів цієї праці. На Правобережжі від початку лютого почалися операції з відступом Дієвої Армії УНР. Ворог до кінця березня зайняв територію Правобережної України майже по Збруч, а під владою Директорії були залишилися лише Волинь, частина Полісся і мала частина подільської губернії. Тим то в тім часі, постійного пересування Державного Центру з одної тимчасової столиці до другої (з Києва до Винниці, потім до Жмеринки і Проскурова та Кам'янця, а врешті до Рівного) не могло бути мови про доцільне керування акцією земельної реформи з центру. Земельну реформу тоді з настанням весни переводили самі сільські і волосні органи у власнім обсязі влади.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

АДМІНІСТРАЦІЯ ЗОВНІШНІХ СПРАВ

МІНІСТЕРСТВО ЗОВНІШНІХ СПРАВ

Від 26 грудня 1918 року міністром зовнішніх справ був Володимир Чехівський, що одночасно був головою Ради Народних Міністрів. Він мало надавався і на перше і на друге становище. Про його здібності, як керівника всією Радою Народних Міністрів УНР, тобто керівника всієї політики виконавчої влади УНР, була в нас мова раніше. Якщо йдеться про його здатності для керування зовнішньою політикою, то він не мав для того об'єктивних даних. Ніколи він не був за кордонами України, окрім у властивій Московії. Також не студював політики окремих сусідів України, що від 1918 року потворили свої незалежні держави, зокрема в Польщі, Румунії, Угорщині, Чехо-Словаччині. Він не знав із першої руки суспільно-політичних відносин рішальних великодержав того часу: Великої Британії, Франції, Італії, Японії і Америки. Також не було в нього потрібної для міністра зовнішніх справ гнучкості тактики при сталій основній програмовій лінії.

З конечности в такій ситуації зовнішні справи провадила Директорія, а властиво її Голова Володимир Винниченко. В порівнянні з Чехівським Винниченко був би ідеальним міністром зовнішніх справ: він був багато разів і довше закордоном і зокрема в Західній Ев-

ропі і взагалі займався раніше теорією і практикою політики. Хоча в нього була мистецька натура, що своїм характером відзначалася цілком зрозуміло чуттям і настроями, то все одно в грудні 1918 р. і в січні 1919 р. Винниченко мав більше зрозуміння для розв'язок зовнішньої проблематики України, ніж його мав Чехівський. Всі зовнішні акти і тактичні ходи підготовляв наперед Винниченко, а щойно потім до формального вирішення даної справи притягав Чехівського, як міністра зовнішніх справ. Щодо цього, то маємо свідчення осіб, які брали участь у проведенні конкретних зовнішніх акцій.⁶⁸⁰)

Коли Чехівський склав з себе обов'язки прем'єра і міністра зовнішніх справ (в половині лютого 1919 р.), він часто перед людьми, що не були членами Уряду УНР разом з ним, складав із себе відповідальність за всю діяльність міністерства зовнішніх справ під своїм провідом, мовляв, він нічого не рішав про засадничі справи, а все без його відома ніби то вирішувала сама Директорія. Із спогадів учасників цих подій, які брали участь у зовнішніх місіях, знаємо докладно, що справи засадничого характеру вирішувало на спільних засіданнях Директорії з міністром зовнішніх справ В. Чехівським.⁶⁸¹) Для найважливіших питань скликувано ще ширші наради з участю провідників політичних партій і завжди з участю міністра зовнішніх справ. Тим то такі заяви Чехівського в пізніших часах треба оцінювати як невідповідаючі історичній дійсності.⁶⁸²)

Апарат міністерства зовнішніх справ у самім Києві не був цілком новий щодо складу персоналу. Залишилися на службі давніші експерти і перекладачі і навіть деякі керівники секцій і віцеміністри (наприклад, д-р Артем Галіп). Змінено тільки міністра і деяких «товаришів міністра», тобто віцеміністрів. Між іншим варто тут пригадати, що на пост віцеміністра покликано також жидівського діяча, дотогочасного суддю Генерального Суду, Арнольда Марголіна. Також на членів персоналу численних дипломатичних місій покликано

тоді багато Жидів. Про це докладніше буде мова при огляді українсько-жидівських стосунків в окремій томі цієї праці.

ЗАКОРДОННІ ДИПЛОМАТИЧНІ ПОСОЛЬСТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Найважливішим дипломатичним заступством України в періоді 1918 — 1919 років була Делегація на Мирову Конференцію в Парижі. Вона була одночасно також дипломатичним заступством України перед французьким урядом. Щодо свого персонального складу, це була найчисленніша і найдобріша дипломатична репрезентація України закордоном. Внутрішня праця і компетенція окремих членів цієї делегації спиралася на організаційнім статуті, що його надало міністерство зовнішніх справ УНР. Головний поділ ішов так, що одні з них були дипломатичними співробітниками делегації, а другі допоміжним канцелярйним персоналом. Дипломатичні співробітники знову поділялися на членів делегації і на радників делегації. Зразу ця делегація була вислана на початку січня 1919 року виключно як заступництво УН Республіки. Після ратифікації актів об'єднання Західньо-Української Республіки з Українською Народною Республікою ця делегація, на підставі окремого спільного розпорядження Ради Державних Секретарів Західньої Области УНР і Ради Народних Міністрів УНР з 30 березня 1919 року, отримала компетенцію заступати перед Мировою Конференцією Соборну Україну.⁶⁸³)

Делегація на Мирову Конференцію в Парижі складалася з 5 делегатів: інж. Григора Сидоренка, який одночасно в делегації повнив функції голови; д-ра Василя Панейка, що одночасно був визначений заступником голови; Олександра Шульгина; Арнольда Марголіна; д-ра Бориса Матюшенка.⁶⁸⁴) Згідно з цим розпорядженням, делегація мала полагоджувати й вирішувати всі справи колегіяльно. Це значить, що голова або заступник голови не мав права переводити такий чи ін-

Инж. Гр. Сидоренко

ший дипломатичний крок без попереднього обговорення цієї справи з членами делегації.⁶⁹⁵) На підставі окремої інструкції міністерства зовнішніх справ УНР у порозумінні з Державним Секретаріатом ЗО УНР голова міг перевести певну акцію також у тім випадку, коли в цій справі погляд більшості членів делегації був інший. Однак він мав обов'язок про кожний свій крок повідомити делегацію, а у випадку інших поглядів делегати мали право звертатися до міністра зовнішніх справ, щоб він рішив спір.⁶⁹⁶) Розпорядження встановляло спеціальну компетенцію заступника голови, який був одночасно державним секретарем зовнішніх справ Західньої Области УНР. В артикулі V. розпорядження застережено, що «полагодження справ Західньої Области, її міжнародного визнання і державно-правного становища належить до делегації, яку призначить Державний Секретаріат Західньої Области.»⁶⁹⁷)

Треба згадати, що в серпні 1919 року інж. Сидоренко був відкликаний зі свого становища, як голова делегації, а на цей пост був іменований граф Михайло Тишкевич. На початку грудня 1919 року наступила зміна в складі делегатів на Мирову Конференцію. Коли в Парижі стало відомим проголошення більшості Української Дипломатичної Місії у Варшаві під проводом міністра Андрія Ливицького про згоду Директорії

на те, щоб кордоном між Українською Народною Республікою і Польщею була річка Збруч, то делегат і заступник голови д-р Василь Панейко та радник делегації проф. Степан Томашівський виступили з делегації і подали про це публічну заяву. Вони від того моменту продали заступництво Західньої України незалежно від дотеперішньої Делегації на Мирову Конференцію в Парижі. В тім часі в рямах делегації зайшла ще дальша зміна. Голова делегації Михайло Тишкевич отримав від Голови Директорії Петлюри, що тоді знаходився у Варшаві, нову інструкцію і повноваження, відмінні від попередніх інструкцій, які мала ціла делегація. Нова інструкція говорила, що голова делегації Тишкевич сам єдиний має рішати про всі політично-дипломатичні кроки, а всі інші делегати мають тільки дорадний голос, якщо він поради від них забажає. Таким способом позбавлено дотеперішніх делегатів їхніх первісних прав. З такою зміною характеру делегації не погодилися всі чотири делегати і виступили з неї, зложивши відповідну протесну заяву до виконуючого обов'язки міністра зовнішніх справ, Андрія Ливицького.⁶⁹⁸)

Інші дипломатичні заступництва України були ще в таких країнах:

Велика Британія: Головою дипломатичної місії УНР тут був д-р М. Стаховський. Радниками посольства були М. Меленевський і д-р Я. Олесницький. При кінці 1919 року назначено послом УНР для Великої Британії Марголіна.⁶⁹⁹)

Італія: Головою дипломатичної місії був визначений Дмитро Антонович.

Ватикан: Послом у Ватикані був визначений граф Михайло Тишкевич. Цю функцію він сповняв до серпня 1919 р. Тоді його покликано на голову до Парижу, а його місце посла у Ватикані зайняв о. Ф. К. Бонн.

З'єднані Держави Америки: Зразу був призначений головою цієї дипломатичної місії Е. Голіцинський, але фактично обняв головство цієї місії пізніше Юліян Бачинський.

Румунія: Дипломатичну місію в Бухаресті очолював, як голова, спершу Микола Галаган. Пізніше на це становище покликано В. Дашкевича-Горбацького, а врешті Гасенка.

Чехо-Словаччина: Дипломатичну місію в цій країні очолював, як голова, Максим Славинський.

Швейцарія: До половини 1919 року головою місії був д-р Є. Лукашевич, а секретарем О. Гладишовський. Від половини року становище голови місії обняв посол Микола Василько.

Голляндія: Головою місії був проф. Яковлів.

Данія: Послом був тут на чолі представництва д-р Дмитро Левицький.

Швеція: Місію очолював К. Лоський.

Фінляндія: Цю місію очолював, як голова, Микола Залізник.

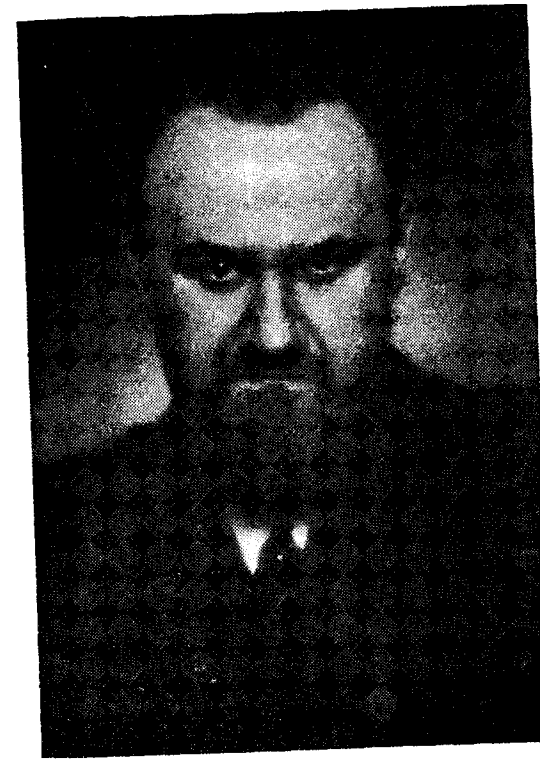
Греція: Головою Дипломатичної Місії УНР був увесь час аж до своєї смерті Ф. Матушевський.

Болгарія: Головою зразу був Олександр Шульгин. Після приликання його на делегата до Парижу, місією проводив її дотеперішній секретар Шульга.

Аргентина: Головою місії був визначений М. Шумицький, однак фактично ця дипломатична місія до Аргентини з різних причин не прибула.

Австрія: Зразу на пості голови посольства залишався В'ячеслав Липинський, а потім після його уступлення обняв пост голови колишній голова Делегації на Мирову Конференцію в Парижі, інж. Григорій Сидоренко.

Німеччина: Представництво УНР очолював, як посол адвокат Микола Порш. Першим радником посольства і заступником посла був д-р Роман Смаль-Стоцький, який був зокрема уповноважений заступати справи Західньої України. Пізніше д-р Роман Смаль-Стоцький був покликаний на пост посла УНР в Німеччині. Другим радником посольства був Козій, секретарем посольства був Коваленко. Пресовим референтом був д-р Володимир Левицький.

Проф. д-р Роман Смаль-Стоцький

Туреччина: Становище посла займав там Олександр Лотоцький.

Грузія: Представництво очолював посол І. Красковський, радник посольства Андрій Петренко, секретар посольства — граф Андрій Тишкевич.

Угорщина: Головою дипломатичної місії був Микола Галаган, радниками посольства були Микита Шаповал і М. Шраг.

Щойно в 1920 році були фактично вислані дипломатичні місії до Іспанії, Литви і Лотви.

Окрім тих дипломатичних, нормальних, місій, були ще вислані спеціальні місії для проведення окремих справ, як Дипломатична Місія до Польщі. На початку січня вислано таку спеціальну місію до Варшави під проводом Карпинського і Прокоповича. Після її невдачі уповноважено до такої надзвичайної місії Курдиновського, а врешті вислано восени велику місію під проводом Пилипчука, а далі ще більшу під проводом міністра судівництва і одночасно виконуючого обов'язки міністра зовнішніх справ Андрія Лівницького.*) Поза тим було багато місій торговельних, санітарних Червоного Хреста, військових і інших (наприклад, місія в справі полонених в Італії).

Західня Область Української Народної Республіки мала спеціальні проблеми до полагодження в дипломатичній дорозі з огляду на свій окремий міжнародний статус: справи колишньої австро-угорської монархії треба було ліквідувати і з тієї ліквідації належалося Західній Україні чимало матеріальних користей; окрім того на Міровій Конференції всі краї, що колись належали до тієї монархії, розглядалося, як спеціальний комплекс і Західна Україна була в статусі суб'єкту міжнародного права завжди. З тієї причини і після ратифікації Актів Соборности треба було утримати в деяких країнах окремі посольства Західньої Области УНР. Такі окремі посольства були в Австрії і Угорщині. На чолі посольства ЗО УНР в Австрії стояв зразу посол Микола Василько, а потім д-р Володимир Сінгалевич. В Угорщині місію ЗО УНР очолював д-р Я. Біберович. Окрему місію в справі полонених вислано до Італії під проводом проф. Олександра Колесси. Попередні самостійні дипломатичні місії в Чехо-Словаччині і Німеччині злучено з загальними представництвами УНР, а в них були уповноважені окремі радники для заступства справ ЗО УНР. Так діяла ця система до кінця 1919 року.⁶⁷⁰)

*) Питанню нав'язання стосунків з Польщею присвячений докладний розгляд в окремій частині дальших томів.

Ю. Бачинський

ТРУДНОЩІ В ЗАКОРДОННИХ ЗАСТУПНИЦТВАХ

Великою трудностю в організації дипломатичних заступництв Української Народної Республіки був великий брак вишколених у дипломатичній праці людей. Це було прокляте наслідство попереднього національного поневолення. Національно активних і свідомих Українців не пускала до дипломатичної праці російська царська влада, бо такий Українець був проголошений «неблагонадійним» елементом. Те саме стосувалося Українців у давній Австро-Угорщині, де до дипломатичної служби не пускали Українців Мадяри і польські впливи. За влади Української Центральної Ради ця недостача не давалася так відчувати, бо заходила потреба дипломатичних представництв тільки в державах центрального союзу (чотири держави: Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина).

Другим браком і трудностю при формуванні дипломатичної служби Української Держави було рідке знання чужих мов серед свідомої української інтелігенції. Ще Михайло Драгоманів у 1880-тих роках звер-

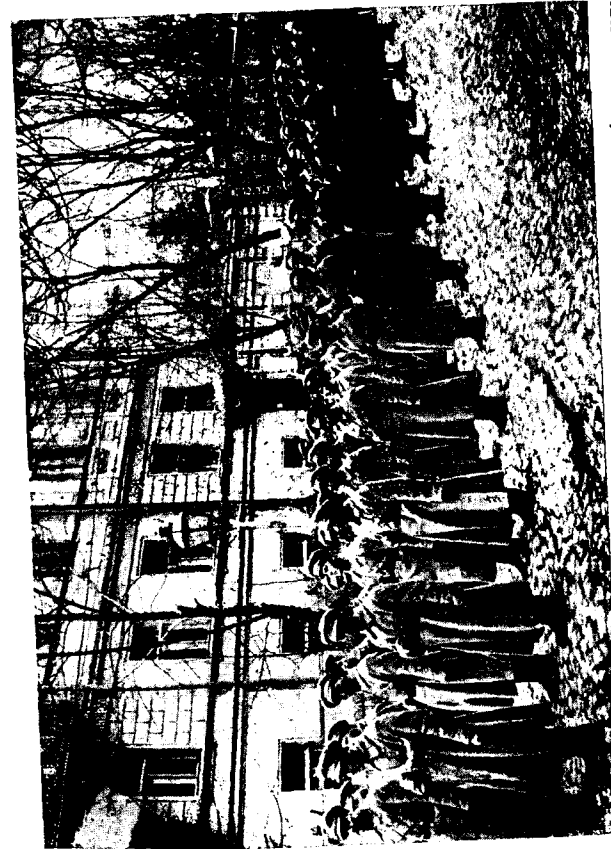
тав увагу на цей брак і закликав тодішню українську студентську молодь учитися західно-європейських мов, щоб тим способом мати безпосередній культурний і політичний зв'язок зі світом, а не через Петербург і Москву. Проте, за цим зокликом пішло небагато молоді. Дипломатична служба вимагає знання мови, якої вживали дипломати того часу: англійської, французької, іспанської і німецької. Західні Українці знали добре німецьку мову, але рідко хто знав англійську або французьку мову так, щоб можна було плинно говорити і писати. Те саме стосується до східніх Українців, які поза знанням московської мови рідко знали німецьку, французьку або англійську мову для практичного вжитку.

Третім недомаганням було те, що міністер зовнішніх справ В. Чехівський не відповів своїм завданням так, як того вимагала загальна державна справа. Він при обсаді представництв і спеціальних місій менше звертав увагу на фахові здібності даних осіб, а більше на їхню приналежність до одної з урядових партій. Окрім того він цілком непотрібно намножив представництв для таких країн, де вони не були конечно потрібні і при тому ще висилав окремі місії, завдання яких могли цілком добре полагодити дані представництва в тій країні. Вкінці він обсаджував представництва надто великим персоналом до тієї міри, що після їх виїзду відчувався в Україні великий брак людей для праці на місцях. Разом з тим розмножені багатоособові місії коштували державу дуже значно тоді, коли наявна чужа валюта була необхідна для потреб постачання війська.⁶⁷¹)

Не можна опускати з уваги ще й четвертої великої перешкоди, яку мали всі дипломатичні місії Української Народної Республіки в перших місяцях 1919-го року. Вони не мали готового інформаційного матеріалу в чужих мовах про Україну взагалі, а про політичну концепцію самостійної Української Держави в європейській і світовій державній системі зокрема. Такий інформаційний матеріал треба було підготовляти і укладати щойно на місці, в чужій державі, а це вимагало

часу. Тимчасом вороги самостійности України засипували дипломатичний світ цілою масою своєї літератури, призначеної на поборювання концепції рівнорядної суверенної Української Держави в спільноті культурних держав світу.

Але, найважливішою трудністю в праці українських дипломатичних представництв було неприємне ставлення урядових чинників Заходу до тодішньої української влади. Вороги української суверенної державнос-

Один із відділів Січових Стрільців у Києві. Всі агитори спогадів, що жили в тім часі в Києві, з ентузіазмом згадують про невичайну стрункість у поставі цих відділів, про їхню зразкову дисципліну і про їхню завзятість у боях в обороні суверенности і незалежности Української Народної Республіки.

ти, — московські імперіялісти без огляду на свій напрямок і польські імперіялісти табору Дмовського і Падеревського, — встигли вже при кінці 1918 року очорнити український національний табір, як будім то німецьку креатуру. Побороти цю атмосферу ворожости урядового Заходу було нелегкою справою.

Не зважаючи на ті великі труднощі, молода українська дипломатія скоро поборолла ці об'єктивні перешкоди і гідно репрезентувала Українську Державу. Особливо високо стояли посольства у Берліні і Відні та Делегація на Мирову Конференцію в Парижі, якщо брати в рахубу вище вказані труднощі.

ЧАСТИНА ДРУГА

ТИМЧАСОВИЙ ВІДСТУП З КИЄВА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ПЕРЕГРУПУВАННЯ ФРОНТУ Й ТИМЧАСОВЕ ПЕРЕНЕСЕННЯ УРЯДУ ДО ВИННИЦІ

КОНЕЧНІСТЬ ПЕРЕГРУПУВАННЯ ФРОНТОВИХ СИЛ АРМІЇ УНРЕСПУБЛІКИ

В половині січня 1919 року стало наявним, що Советська Росія кинула проти України нові великі й переважні сили своїх добірних регулярних військ. В цій ситуації оборона каблукватого цілого Лівобережжя була неможлива для незначних регулярних сил Армії УНРеспубліки. Треба було перегрупувати фронтові сили Армії УНРеспубліки так, щоб мати можливість боронити насамперед Правобережжя. Треба було там стягнути резерви з вишколюваних нових відділів і відкинути ворога на не вигідніші для нього позиції. Вже в половині січня було ясним, що столиця, Київ, сильно загрожена. Тим то вже тоді штаб Корпусу Січових Стрільців, який мав завдання боронити Києва, вирішив у порозумінні з головним штабом, евакуювати з Києва всі запасні військові склади, щоб вони не були несподівано захоплені ворогом при проломі. Ця евакуація військових складів почалася вже 19 січня.⁶⁷²)

Директорія УНРеспубліки вже тоді була переконана, що Армія УНР ледве в короткім часі відзискає втра-

чені області Лівобережжя і що навіть не вдасться утримати вповні решту Лівобережжя. Тим то вона в порозумінні з командуванням Січових Стрільців вже від 19 січня переводила евакуацію своїх адміністративних урядів із Києва з тим розрахунком, що незабаром перенесеться з Києва також осідок цілого Державного Центру.^{672*}) Ішлося, очевидно, про те, щоб осідок Державного Центру не був у першій лінії фронтової боротьби, яка приближалася до Києва. Під цим оглядом Директорія не наслідувала Уряду УНР за часів Центральної Ради в січні-лютім 1918, коли Уряд УНР залишився в Києві аж до останнього дня відступу. Директорія подбала про евакуацію Уряду, щоб психічно скріпити оборонний дух населення.⁶⁷³) Ця плянова евакуація військових складів і політичних урядів відбувалася строго довірочно, щоб не викликати паніки серед населення столиці, бо це в свою чергу відбилося б на настроях цілого краю. І справді, мало-хто з цивільного населення міг щось довідатися про переводження цієї евакуації.⁶⁷⁴)

Ця основна переміна стратегічної оборонної концепції не була зрештою переведена послідовно. Одночасно все таки панувало в Головного Отамана Петлюри і в Генеральнім Штабі бажання відзискати деякі важливі позиції на Лівобережжі. Отож, замість концентрувати добрі сили на головній новій оборонній лінії над Дніпром, головна команда Дієвої Армії постановила в тім самім часі кинути одну з найліпших сил, Ударну Групу Січових Стрільців під командуванням полковника Романа Сушка, на допомогу Запоріжцям, які до того часу боронили Лівобережжя проти переважних сил московського агресора.

Запоріжці ставили геройський опір ворогові під командуванням отамана Петра Болбачана.^{674*}) Так характеризує боеву поставу Запорізького Корпусу сучасник і учасник тодішніх подій сотник Василь Кучабський. Не зважаючи на це, Запоріжці мусіли здати Харків і потім Полтаву та відступити до Кременчука,

щоб боронити лінії Дніпра. Ще в ході тієї операції Запоріжців, коли вже була загрожена упадком Полтава, вислано Ударну Групу Січових Стрільців в напрямку Полтави. Група прибула під Полтаву саме в моменті, коли Полтава вже була впала в руки ворога, а зв'язок з відступаючим Запорізьким Корпусом був утрачений. Згідно з наказом Ударна Група Січових Стрільців кинулася бравурно на переважного ворога і викинула його з Полтави після лютих боїв 17 січня. Ворог наступав далі новими силами, але його Січові Стрільці відбили. Щойно, коли було цілком загрожене ліве крило Ударної Групи ворогом і навіть запілля несподіваним бунтом великої залоги Черкас і їхніх приятелів з околиці, тоді Ударна Група в цій примусовій ситуації, хоч і після великого переможного бою, мусіла відступити з боями назад.^{675*})

Вся ця операція непотрібно коштувала багато крові Ударної Групи Січових Стрільців; вона не могла в загальному змінити оборонних можливостей Дієвої Армії в тім часі в обличчі конфігурації фронту.⁶⁷⁶)

Ударна Група Січових Стрільців билася геройсько. Це признають навіть ворожі джерела, як це було цитовано в попереднім томі. Група була невелика щодо кількості боєвих сил: 1,800 крісів піхоти, 200 шабель кінноти, дві батареї гармат (під командою тодішнього сотника М. Кураха) і два панцирні потяги. Самі збунтовані відділи з Черкас, під командою бунтівника-отамана Хименка, які напали на Ударну Групу з-заду, мали 2,500 крісів і 300 шабель та багато скорострільів. Коли до того дорахувати московсько-советські сили, що нападали з фронту і з лівого крила,^{676*}) то перевага над Січовиками була майже трикратна.

Коли військова влада переносила військово добро зі загроженого Києва в безпечніші місця на Правобережжі, до Винниці і на Волинь, то одночасно цивільна влада за почином крем'єра В. Чехівського дбала на свій лад про досить дивне збереження важливого добра нації, бо її мозку — інтелігенції. Чехівський цілком слух-

но уважав інтелігенцію за так важливий чинник у державнім будівництві, як була важлива армія і запаси її амуніції і виряду. Його думка була правильна, що інтелігенцію треба зберегти, щоб вона не попала в руки ворога, де була б знищена терором або силою запряжена до ворожої роботи. Проте, його метода щодо цього збереження була цілком неправильна: він замість переносити інтелігентні сили із Лівобережжя і зі столиці на Правобережжя до конструктивної роботи при обороні й будівництві держави, вивозив інтелігенцію масами за кордон для надмірно розбуханих дипломатичних місій і цілком непотрібно до Галичини.⁶⁷⁶⁾ Цим він обезкровив мозок українського народу в його місцевій боротьбі на Придніпрянщині.⁶⁷⁷⁾ Там увесь час відчувалося велику недостачу інтелігентних сил, коли одночасно вони марнувалися за кордоном.⁶⁷⁷⁾

Головне військово командування, переводячи евакуацію військового добра з Києва, мало надію, що дасться утримати саму столицю в українських руках. Український військовий провід був переконаний, що в кожному разі вдасться утримати оборонну лінію на Дніпрі та мостовий причілок на лівім березі Дніпра в околиці Києва. Ці сподівання панували ще в часі відкриття Конгресу Трудового Народу України і до того зміряли поклики відповідальних діячів, щоб збудити оборонного духа в народі. Проте, ці сподівання виявилися після 22 січня неможливими у практиці. Незабаром, бо вже в останніх днях січня, мусів цілий фронт перегрупуватися в глибину Правобережжя, залишаючи вповні Лівобережжя в руках ворога.

Безпосередньо спричинили це перегрупування такі події:

1) Чимало дрібних отаманів зі своїми новозмобілізованими відділами покинули оборонний фронт і регулярним частинам Армії УНР — Запорізькому Корпусові, Корпусові Січових Стрільців і Республіканському Кошеві в Катеринославі, унеможливили утримати свою частину фронту.^{677А)} Щоправда, вони не перехо-

Січові Стрільці в Києві, в казармі при вул. Львівській, слухають кобзаря, як він співає думу про «чачного». Побіч кобзаря, наліво, чотар Турок, пізніший командир панцерної дивізії Січових Стрільців.

дили на большевицько-московський бік, але й не хотіли воювати проти большевиків, бо дали себе тоді переконати большевицьким гаслом: «большевики — то значить не треба воювати».⁶⁷⁸) Ці військові відділи були зформовані на місцевій базі і поза своєю областю не хотіли ніяк воювати. Мовляв, що це не їхня справа боронити Чернігова, Полтави, чи Львова, бо вони не звідсіля. Хай собі боронять там ті, кого це торкається. Все те походило з малої державної свідомости селян, із яких були зформовані ці частини.⁶⁷⁹) Відхід цих частин з фронту відкривав ворогові вільне місце до оточування крил регулярної армії УНР та змушував її до несподіваних відступів. Одночасно головне командування Армії УНР в обличчі таких самовільних відходів із фронту, не могло пляново керувати фронтовими операціями.⁶⁸⁰)

2) Особливо ослабили фронтову оборону бунти значніших військових частин, як двох Дніпровських Дивізій (під командуванням отаманів Данченка і Зеленого). Внаслідок того український фронт втратив не тільки дві дивізії, які можна було вжити на фронті для оборони проти ворога, але ще треба було витягати з першої лінії частини Січових Стрільців для роззброєння збунтованих отаманських дивізій. Власне ця запільна операція переводилася, починаючи днем 22 січня.⁶⁸¹)

Деякі частини Армії УНР вже в тім часі також виступили збройно проти вірних відділів Дієвої Армії. Не тільки отаман Данило Зелений вчинив такий злочинний збройний виступ саме дня 22 січня 1919 р. в околиці Обухова, але також деякі інші отамани, як отаман Хименко в Черкасах і інші. Хоча вони тоді не перейшли під московську советську команду, але оперували ще як «самостійні» отамани, то все одно вони виступали ворожо проти Дієвої Армії УНР і тим способом в значній мірі ослабили її боевого духа і опір проти наступаючого московського ворога.⁶⁸²)

Читаючи картини того запаморечення амбітних отаманів і отаманчиків та козаків-повстанців, що були змобілізовані і тепер ішли за цими отаманами, робиться сучасному читачеві моторошно: як багато тоді втрачено народної сили несвідомих селян і робітників, які в запамороченні помагали через свою несвідомість ворогові на свою власну шкоду. Пізніше такі отамани і їхні послідовники в большевицькій окупаційній дійсності жалували гірко свого нерозуму, але було запізно. Василь Кучабський, між іншим, зареєструє факт зустрічі сотника Січових Стрільців Кичуна і отамана Ангела (в 1920 р.) в румунській тюрмі. Як мова обидвох у тюремній келії зійшла на минулі часи, коли в січні 1919 отаман Ангел виступив збройно проти Січових Стрільців, то тепер Ангел сказав сотникові Кичунові:

«Ех, дурні, дурні ж ми були тоді, не розуміли вас [Січових Стрільців]».^{682А})

3) Фронтowa лінія між Києвом і Кременчуком була таким способом цілком оголена бунтами обидвох Дніпровських Дивізій та от. Хименка і цим виникла безпосередня загроза для всього фронту на Схід і на Південний Схід від Києва. Ця загроза збільшилася і стала реальною з моментом скомбінованого наступу на Катеринослав спілки большевицько-московських регулярних дивізій зі Сходу і місцевих загонів анархістичного отамана Нестора Махна проти Катеринослава. По довгих і завязтих оборонних боях Республіканського Коша за Катеринослав вкінці спілки московських большевиків з анархістом Махном вдалося здобути Катеринослав і перейти на правий берег Дніпра. Ця подія з 26 січня уможливила московсько-большевицьким силам обхідний маневр проти Запоріжців у Кременчуці. В дальшій результаті це загрожувало відрізанням правого крила українського київського фронту.⁶⁸³) Ця обставина уможливила ворогові здобути Кременчук вже 1 лютого. Ворог таким способом мав широку смугу правого берега Дніпра в своїм посіданні.⁶⁸⁴)

4) Одночасно, з огляду на нездатність отаманів на північному фронті в напрямку Овруча, а також з огляду на їх слабкі сили, ворог став сильно тиснути своєю перевагою в напрямку на Житомир і Сарни, загрожуючи відступній лінії для українського київського фронту.⁶⁸⁵⁾

5) Рішальним моментом, який спонукав остаточне перегрупування всього українського оборонного фронту, був бунт отамана Матвія Григорієва на Херсонщині. Цим бунтом відпали всі збройні сили УНРеспубліки в районі Херсонщини, а далі й Катеринославщини, окрім групи коло Одеси під командуванням Янова. Бунт загрожував не лише правому крилу українського фронту в області Києва, але й усьому запіллі Києва.⁶⁸⁶⁾

Тому, що цей бунт отамана Григорієва мав фатальні наслідки для українського оборонного фронту проти СРСР та для української дипломатичної акції в колах антант, то цьому бунтові треба присвятити окремих довший огляд.

БУНТ ГРИГОРІЄВА І ЙОГО ПЕРЕХІД НА БІК ВОРОГА

Матвій Григорієв був резервовим офіцером колишньої російської армії у світовій війні і мав рангу штабс-капітана.⁶⁸⁷⁾ У часі миру він був російським акцизним урядовцем. В часі революції він вже був громадянином у силі віку (нар. 1888). Походив він з міста Олександрії, на Херсонщині.⁶⁸⁸⁾ Політичного вироблення він з собою до революції не приніс, але вироблявся шойно під час революції. Був з дуже імпульсивною натурою.⁶⁸⁹⁾ З його заяв і «маніфестів» видно, що він добре знав психіку селянства взагалі, а на Херсонщині зокрема. Це показує, що він жив близько інтересами селянства ще до революції. Політична невиробленість кидала його в різні екстремні політичні позиції: він, то соціаліст із націоналістичним забарвленням, то знову прихильник большевиків або боротьбистів. Прихильником анархістів він не був ніколи і з Махном він не кооперував.⁶⁹⁰⁾ Особисто виявляв велику боєву відвагу і скору орієнтацію в боєвій ситуації.⁶⁹¹⁾

Спочатку влади Директорії УНРеспубліки М. Григорієв зголосився до льояльної служби в Армії УНРеспубліки.⁶⁹²⁾ Генерал Греків, який був призначений головкомандуючим всіма збройними силами УНРеспубліки на Херсонщині, Катеринославщині й Таврії, повідомляє, що в грудні М. Григорієв сам прислав йому листовну заяву про підпорядкування себе його наказам. Десь у січні 1919 р. отамана Григорієва, який у міжчасі зорганізував «Херсонську Дивізію», як частину Армії УНРеспубліки, взялися обробляти своєю пропагандою боротьбисти. Вони впоювали в нього переконання, що він має силу і змогу боронити «революцію проти антантської контрреволюції», тобто проти антантського десанту в Одесі й Миколаєві. Боротьбисти нацьковували отамана Григорієва на те, щоб він всупереч наказам Директорії напав на антантські війська. Він зразу не хотів самовільно того зробити. Він пробував своїми листами переконати Директорію в Києві та головне командування Армії УНРеспубліки, щоб дістати такий наказ до нападу на Одесу й Миколаїв.⁶⁹³⁾ До агітації боротьбистів у штабі отамана Григорієва мусіли долучитися також замасковані під боротьбистською фірмою і большевицькі агенти. Все те разом склонило М. Григорієва і його шефа штабу, Ю. Тютюнника, до того, що при кінці січня він став думати про явний бунт проти УНРеспубліки та про перехід на бік большевиків. Перехід ішов по лінії тодішньої акції боротьбистів, які при кінці січня були утворили на Херсонщині свій «Ревком», що мав намір увійти в порозуміння з ляльковим советським урядом у Харкові. З обставин, в яких отаман Григорієв мав рішатися, що далі робити, видно, що його остаточно перемовили емісари боротьбистів⁶⁹⁴⁾ неправдивими вістками про те, що буцім то Директорія вже впала і в Києві утворений «Ревком» та що сам Винниченко нібито поїхав до Москви з метою угоди.⁶⁹⁵⁾ В такій атмосфері неправдивих інформацій боротьбистів Григорієв рішився й собі шукати угоди з большевиками та вступити з ними в

переговори безпосередньо. Під боком отамана Григорієва прийшло до перелому українського фронту в Катеринославі і сам Катеринослав зайняли большевики при допомозі Махна 26 січня. Отаман Григорієв, збаламучений емісарами боротьбистів різними неправдивими вістками і загрожений безпосередньо большевицькою силою з Катеринослава, рішився десь 30 або 31 січня увійти в переговори з большевицькою владою.⁶⁹⁵)

Григорієв звернувся телеграфічно до большевицького ревкому в Олександрівськ і пропонував переговори обидвох уповноважених делегацій.⁶⁹⁷) Большевицький провідник Авсьом відповів телеграмою з 1 лютого своєму ревкомові в Олександрівськ, думаючи йому повноваження й інструкцію щодо переговорів із делегацією отамана Григорієва чи властиво з ним самим шляхом безпосереднього дроту. Власне з виміни цих телеграм видно ці баламутні вістки, які боротьбисти дали Григорієву про упадок Директорії і про виїзд Винниченка до Москви. Далі маємо дослівний запис телеграфічної розмови між Григорієвом і большевицьким шефом штабу в Олександрівськ, Петренком. З цього документа видно, що тоді Григорієв думав під політичним оглядом. Він заявив себе ворогом Директорії УНР, «кадетів, Французів, Німців, яких буржуазія привела в Україну». Разом з тим він заявив себе приятелем усіх працюючих людей.⁶⁹⁶) Авсьом дав інструкцію своєму штабовцеві, щоб він у розмові з Григорієвом і його делегатами вимагав прийняти такі умови: 1) Григорієв має безумовно визнати владу советського уряду в Харкові. 2) Григорієв має піддатися вищому командуванню червоної советської армії.⁶⁹⁸)

Григорієв не мав охоти негайно визнати над собою «совет української червоної армії», від імені якої говорив Петренко. Григорієв вимагав, щоб такий центральний військовий орган був утворений спільно з представників большевицької армії і його «20-ти повстанських відділів». Григорієв «втирав» окуляри большевицькому представникові, заявляючи, що в його ар-

мії є 100 тисяч вояків на всіх фронтах та 30 тисяч у різних партизанських відділах.⁷⁰⁰)

Ця цифра взагалі фантастична. В розпорядженні Григорієва могло тоді бути найвище яких 10 тисяч вояків і певна кількість прихильників по сільських волосних міліціях. Не зважаючи на ту фантастичність, прихильники бунту боротьбистів і Григорієва пробують переконати англомовних читачів, що ця вигадана цифра в устах Григорієва була реальною правдою.⁷⁰¹)

Большевицький представник був невгнутий і жадав виразно від Григорієва піддатися під верховну владу советського льялькового уряду в Харкові та під большевицьку верховну військову команду. Григорієв зразу заслонювався тим, що він є підлеглий ревкомові боротьбистів, який утворив свій уряд України та що ці обидва уряди повинні погодитися щодо спільної роботи. Але, вкінці він погодився на обидві умови большевицького представника і тим самим перейшов на бік большевиків.⁷⁰²) До тієї зради проти своєї держави і нації наклонили Григорієва боротьбисти і тому вони також винні того національного злочину.

Фікційний уряд боротьбистів знаходився в Знаменці, тобто там, де тоді була квартира Григорієва. Цей «уряд» боротьбистів рішився на зраду пару днів раніше і зараз вислав своїх делегатів до Харкова з метою погодження з «урядом» П'ятова-Раковського. Делегатами були провідники боротьбистів Єланський-Блакитний і Марченко.⁷⁰³) Большевики, переконавшись наглядно, що боротьбисти разом з Григорієвом явно зрадили Українську Народну Республіку і виступили проти неї, знали, що цим зрадникам вже повороту назад нема. Окрім того вони розуміли, що і боротьбисти й Григорієв тепер не мали рішальної сили і тому мусять підкоритися советському режимові. Тим то Авсьом відразу дав інструкцію, що не може бути ніяких реальних переговорів з центром боротьбистів.⁷⁰⁴) Делегація в Харкові чекала трохи без переговорів, бо «уряд» Раковського жадав на розвиток подій і не по-

казував своїх плянів щодо боротьбистів. Потім при «переговорах» сказано боротьбистам, що вони мають підкоритися і участі в советським уряді мати не можуть. Так скінчилася перша стадія зради боротьбистів і отамана Григорієва, якого вони наклонили до зради.⁷⁰⁵) Вони мали бути слугами окупанта і кінець.

Російська Комуністична Партія большевиків провадила свою політичну акцію супроти отаманів у війську і в політичних партіях так, як державним діячам новобудованої диктаторської та ще окупаційної влади пристойть. Вони не показували зразу своїх дійсних намірів, але навпаки, — давали великі, хоч і обманні обіцянки. Одним і другим большевицькі агенти-провокатори нашіптували, що московські большевики нічого іншого не прагнуть як тільки того, щоб український працюючий люд мав змогу сам на своїх вільних радах вирішити всі справи України. Тим то політичні отамани боротьбистів у своїм засліпленім прагненні влади для себе вірили в ці обіцянки і бажали мати по своїм боці різних бунтівничих отаманів, щоб на майбутніх «радах» стати справжніми «народними комісарами України». Знову ж військові отамани вірили, що вони будуть головними командирами армії в «радянській Україні» на подобу якогось Троцького чи Вацетиса в Росії.

Большевикам ішлося тільки про те, щоб політичні і військові отамани публічно виявили своє зрадницьке обличчя. Коли вже не буде їм повороту назад до українського національного табору, тоді вже большевики сподівалися приборкати їх цупко в свої руки. В згоді з тією тактикою, яку большевики стосували також цілі роки пізніше, вони не зразу приступили до явної ліквідації боротьбистів-зрадників і бунтівничих злочинних отаманів у роді Григорієва чи Зеленого. Якщо йдеться про Григорієва, то большевики покищо визнали його «командиром дивізії» і дали йому завдання нападати на антанські війська, щоб тим способом доказувати, що то сам «український нарід» бореться з антантою тоді, коли Директорія УНР хоче увійти в згоду з нею.

полк. Роман Сущко.

Отож, Антонов, як головний командир інвазійної армії Советської Росії проти України, після зради Григорієва-Тютюника довгий час ще не посилав своїх дивізій для боротьби з антанським десантом в Миколаєві і Одесі, а залишив це завдання Григорієву і Тютюнникові. Факт переходу Григорієва використав Раковський у спеціальній ноті до Мирової Конференції в Парижі вже дня 6 лютого.⁷⁰⁶)

Для Української Народної Республіки ця зрада боротьбистів і отамана Григорієва мала величезні шкідливі наслідки. Вона отворила для ворога вільний хід на Правобережжя і відтинала Армію УНРеспубліки від побережжя Чорного Моря. Тим вона примусила до скорого й несподіваного відвороту з мостового причілка напроти Києва і з самого Києва. Ця зрада завершилася 1 лютого. Ця дата вказує нам на зворотний пункт в стратегії Армії УНР, яка мусіла спішно відступити з Києва.⁷⁰⁷)

ВІДСТУП ІЗ КИЄВА

До Києва приближався з Лівобережжя ворог своїми переважаючими силами. Ще в часі останнього дня засідань Трудового Конгресу (28 січня) було чути глуху канонаду в місті.⁷⁰⁸) Гук гармат міцнів кожного дня. Значить, фронт підходив з Лівобережжя щораз ближче до столиці України. Тим то евакуація Державного Центру УНРеспубліки, яку постановила Директорія вже раніше, мусіла прискіпитися.

Директорія та члени Ради Міністрів виїхали з міста окремим потягом безпосередньо перед північчю дня 1 лютого.⁷⁰⁹) Після 10-тої години вночі виїхали окремими автомобілями з колишнього губернаторського палацу (пізнішого осідку гетьмана Павла Скоропадського) Винниченко і Швець разом із членами своїх родин. Їх супроводжав міністер Д-р Осип Назарук і сторожа Січових Стрільців із полку підполковника Чмоли.⁷¹⁰) Винниченко був тоді в пригнобленім настрою, який часами попадав у сардонічний гумор. Він постійно повертався до теми, що він поробив багато помилок у дотеперішній акції.⁷¹¹) Переїжджаючи через малоосвітлене місто на залізничу станцію, де був приготований окремий потяг, Винниченко й Швець наслухували гук приближеної канонади. На фронті стояли втомлені довгими боями Січові Стрільці, зокрема ж з'єднання полк. Рогульського і підполковника Чмоли. Інші частини з обидвох крил Києва, просто, відійшли з фронту — «для відпочинку».⁷¹²)

В тім часі і раніше виїжджали з Києва ті, хто тільки бажав. Потяги були страшенно переповнені так, що у вагонах не можна було рушитися.⁷¹³) Ті, що вже не виїхали за кордон у різних накопичених місцях, висиланих прем'єром Чехівським, виїжджали до Галичини або в Одесу, щоб там схоронитися під крила антантського війська перед насуваючою небезпекою від большевицьких полчищ.⁷¹⁴) Евакуувалися також проводили політичних партій, хоча під цим поглядом була в різних партіях різна тактика.

КОНФЕРЕНЦІЯ УПСР ПРО СИТУАЦІЮ

Пополудні 28 січня відбулася конференція УПСР (центральна течія) в Києві. Властиво мав відбутися повний конгрес, скликаний на 24 січня. Проте, з огляду на сесію Трудового Конгресу він не міг відкритися, а коли прийшлося його відкривати, то вже багато делегатів, з огляду на загрозу з боку большевиків, виїхали з Києва таки 28 січня. Тим то на з'їзд явилось лише 58 делегатів і вони проголосили себе не з'їздом, а тільки партійною конференцією.

Головним референтом від Організаційного Комітету УПСР був Іван Лизанівський (галичанин). В цій конференції взяв участь також М. Грушевський. Із міністрів, членів УПСР, на конференції не було нікого. Вони, видно, збиралися для евакуації.⁷¹⁵) Мале число учасників з'їзду вказує на те, що в тім часі партія була мало дисциплінована і розпливчата. З факту малого числа учасників видно також, що серед делегатів Селянської Спілки, які брали участь в Трудовім Конгресі, були лише загальні впливи партії, а не дійсна партійна організованість.

Конференція УПСР (центральної течії) прийняла постанови, які робили її прихильницею «радянської системи», але спертої на трудовім принципі, а не на большевицькій диктатурі пролетаріату і підмінених радах. Ці постанови конференції такі:

«1. Конференція УПСР — 28 січня 1919 — заслухавши звіт Організаційного Комітету, приймає його до віdomу; визнає, що творити окрему партійну організацію на чолі з Організаційним Комітетом було необхідністю;⁷¹⁶) апробує ту роботу, яка була переведена Організаційним Комітетом для з'єднання українського революційного фронту в боротьбі з гетьмансько-німецькою реакцією і на далі вважає потрібним стояти на ґрунті суверенітету Української Народної Республіки, збудованої на тих соціальних принципах, які покладені в основу програми Української Партії Соціалістів-Революціонерів.

«2. В справі об'єднання Центральної Течії УПСР з Лівією Течією партія Конференція визнає, що в даний момент немає змоги перевести повне злиття обох частин партії, але переобраний [Центральний] Комітет УПСР повинен намагатися працювати в якнайближчому контакті з Центральним Комітетом Лівих і прямувати до з'єднання партії.

«3. Обговоривши питання про проблему влади на Україні, Конференція УПСР констатує, що Велика Українська Революція з національно-політичної розвинулася в революцію соціальну і що зберегти і закріпити здобутки соціальної революції зможуть лише класові органи і тому Конференція визнає за необхідне, щоби влада перейшла до рук класових органів себто до Рад Селянських і Робітничих Депутатів.

«Маючи ж на увазі, що декларацію фракції УПСР, себто на Українському Трудовому Конгресі про створення класових органів державної влади в формі Трудових Рад Селянських і Робітничих Депутатів, обраних на основі рівного безпосереднього виборчого права способом таємного і пропорціонального голосування було визнано конче необхідним утворення Трудових Рад з тим, щоб такі ради, маючи адміністративно-політичні і господарські функції в межах своєї території і підлягаючи одна другій по інстанціях, були підмогою і підпорою в переведенні соціального будівництва і забезпечили від адміністративної розрухи та анархії, — Конференція УПСР закликає всі партійні комітети до утворення таких рад в формі, як то зазначено в декларації УПСР, себто приймаючи зазначену в декларації назву Трудових Рад Селянських і Робітничих Депутатів, не допускаючи до сепаратних виступів для захисту влади.

«4. З огляду на те, що пункти тої декларації не лягли в основу постанов Трудового Конгресу, Конференція констатує, що прийнята Трудовим Кон-

гресом резолюція ставить УПСР в таке становище, коли вона, як партія, не може брати на себе відповідальности за урядову політику. Але, вважаючи на складний стан Української Народної Республіки і потребу інтелектуальних технічних сил для неї, УПСР дозволяє своїм членам входити у всі урядові органи для органічної роботи, коли ця робота не стоїть на перешкоді організації вище зазначених класових органів.

«5. Конференція УПСР закликає всіх партійних товаришів до відновлення старих партійних організацій і закладання нових. Обов'язком партійних товаришів є закладати організації на селах, організувати волосні, повітові й губерніяльні з'їзди, вибирати на них комітети і зв'язуватися з Центральним Комітетом УПСР Центральної Течії.

«Обов'язком Центрального Комітету є якнайскорше виробити статут партійних організацій і розіслати його».⁷⁷⁾

Конференція обрала Центральний Комітет УПСР з таких осіб: Н. Петренко, І. Лизанівський, Миколайчук, М. Любинський, Арк. Степаненко, Д. Одрина, І. Часник, О. Щадилів і Всеволод Голубович.⁷⁸⁾

Постанова Конференції УПСР з 28 січня носить на собі знаки настроїв тодішнього часу: нервовість, «наколінність» і тим самим недосконалість. Так і видно, що її писано в поспіху і в нервовім напруженні непевного часу в Києві, при глухім відгомні гармат з лівого берега Дніпра.

Зокрема треба замітити, що при всій тій поспішній редакції постанови видно з неї ширю журбу за долю української державности в формі Української Народної Республіки. Конференція в ніякім разі не дала себе спонукати на активну боротьбу проти існуючого правління УНРеспубліки, а навіть не перейшла в пасивну опозицію до уряду. Вона тільки ухвалила, що партія не бере формальної відповідальности за політику уряду. Тим то вона давала дозвіл членам брати

участь у роботі уряду по технічно-адміністративній лінії. Цю постанову потім виясняли так, що членам партії можна бути також фаховими міністрами. Яка була дійсна спонука цієї опозиційної постанови, трудно з певністю тепер ствердити.⁷¹⁹) Проте, можна з повною правдоподібністю припускати, що це сталося для того, щоб успішніше протидіяти розламовій акції боротьбистів, що спішно переходили з опозиційної позиції проти Уряду УНРеспубліки під поводом Чехівського на протидержавну позицію, схиляючися до тактики співробітництва з московськими більшовиками проти УНРеспубліки. Позиція, яку зайняла центральна течія УПСР на цім з'їзді, мабуть мала уможливити легше паралізування акції боротьбистів і уможливити перетягнення національно свідомих елементів на позицію центральної течії УПСР. Ці міркування на з'їзді УПСР були б не мали місця, якби провід конференції був знав, що саме в тім часі провідні члени боротьбистів уже поїхали через фронт до Харкова, щоб порозумітися з Пятаковом і Раковським про спільну боротьбу проти незалежної Української Держави в її існуючій формі УНРеспубліки.

Текст резолюції в тих місцях, де говориться про творення клясових органів — «Трудових Рад» — тільки при поверховнім читанні робить враження, що тут маємо справу з чистою «радянською плятформою» і боротьбою за її реалізацію. В дійсності резолюція УПСР мала на меті творити ці органи тільки з організаційно-освідомною метою, бо ж резолюція виразно застерігала, що не сміє бути захоплення влади цими органами. Іншими словами, УПСР, будучи в опозиції до існуючого режиму Директорії і покликаного нею Урядом, визнавала все таки постанови Трудового Конгресу, з більшістю якого вона не погоджувалася вповні.

Зрештою, резолюція характеризує переконання, що революція в Україні увійшла в стадію соціальної революції. Ця віра була правильна, якщо йшлося про загальне психічне розворушення мас. Однак ця револю-

ція не була соціалістичною, як це припускав провід наради УПСР, бо ж велика більшість дорослої народної маси в Україні була неграмотна і не мала ніякого розуміння соціалістичної програми, а в ніякому разі не бажала реального соціалізму. Про реальний комунізм вона і слухати не хотіла.

До проводу в Центральнім Комітеті партії не обрано тих людей, яких партія раніше післала до Директорії (Шевця) і до Уряду (Шаповала, Мицюка, Паливоду, Григорієва, Остапенка). Зрештою їх не було на нараді, бо вони вибиралися до Винниці.

Своє позитивне становище до державности в формі УНРеспубліки провід УПСР центральної течії зазначив публічно тим способом, що при відступі влади УНРеспубліки з Києва до Винниці виїхав пізніше також він. Зокрема виїхали: М. Грушевський, Шраг, Чечель, О. Жуківський, І. Лизанівський, Д-р Одрина, Всеволод Голубович, Павло Христюк, Аркадій Степаненко, і інші.⁷²⁰) Із членів ЦК виїхали Лизанівський, Голубович, Степаненко і Одрина, отже майже половина.

Евакуувався провід УПСР з Києва десь тоді, коли виїздила Директорія, або день-два пізніше. Тоді саме також виїхав провід УСДРП на чолі з І. Мазепою. Все таки в Києві лишилася була частина ЦК УПСР далі. У останніх днях січня, коли закінчувалася евакуація урядових установ із Києва, вже була досить непевна ситуація довкруги столиці. Вже були вістки про зраду отамана М. Григорієва і його спільників, тобто боротьбистів. Тим способом було загрожене праве крило армії, що боронила Київ, і тому наставала можливість відрізання відступу залізницею в напрямку Винниці. З Північного Заходу йшов натиск ворога в напрямку Житомира, що в свою чергу загрозувало крилу Армії УНР і лінії її відступу. В секретаріаті УСДРП в Києві були тоді навіть розмови з відповідальними військовими керівниками про те, чи не прийдеться відступати разом з Корпусом Січових Стрільців та з рушницею в руках пробивати собі дорогу до Винниці.⁷²¹)

В Києві залишилися всі «ліві» елементи типу боротьбистів, лівих бундівців і їм подібних. Вони в часі евакуації укривалися в Києві, бо коли прийшла вістка про зраду боротьбистів, то вони боялися еventуального арештування за коляборацію з ворогом.

Залишилася в Києві також значна частина проводу цілком поміркованої і «правой» організації, якою були ес-ефи: між ними Сергій Єфремів, В'ячеслав Прокіпович, Андрій Ніковський і інші.⁷²²⁾ Вони виставляли теорію, що залишаються під большевицькою владою для «культурної праці». Цей крок провідних політичних діячів не впливав позитивно на державотворчі настрої маси інтелігенції.⁷²³⁾

Щоб можна було правильно перевести таку складну операцію, якою є евакуація великих військових складів і урядових установ та бажаючих ухилитися від ворожої загрози цивільних шарів населення, треба було утримати за всяку ціну фронт перед Києвом і на його крилах. Цю оборону виконували Січові Стрільці під командуванням полк. Коновальця. Головний Штаб Дієвої Армії разом з Головним Отаманом виїхали з Києва до Винниці разом з Урядом УНР. Штаб Січових Стрільців мав зразу намір боронити київський причілок на лівім березі Дніпра взагалі, сподіваючися, що дасться таки втримати фронт на крилах Дніпра. При штабі Січових Стрільців залишився тоді також міністер військових справ ген. Греків, помагаючи в штабі при оперативних плянах.⁷²⁴⁾ Проте, сили самих Січових Стрільців були ослабі на те, щоб подолати таке неможливе завдання. Цей факт підтверджують усі об'єктивні учасники цих подій.⁷²⁵⁾ Тим то штаб Корпусу Січових Стрільців вирішив зробити тактичний відступ з Києва, щоб була змога перегрупувати остаточно весь оборонний фронт. Дня 5 лютого була в основі закінчена операція відступу головних сил з Києва і з причілка міста. Операція була переведжена так вміло, що ворог її не спостеріг. Перша фронтова лінія тримала ворога постійно в шаху в лютих боях.⁷²⁶⁾ Ще п'ятого

лютого був Київ в українських руках, бо того дня давав Антонов, як командир советської армії, наказ здобувати Київ. Советські частини вступили в Київ щойно 6 лютого.⁷²⁷⁾

З Корпусом Січових Стрільців відступала також Столична Міліція. В ній були переважно вояки з Галичини, яких на прохання Директорії прислав був Державний Секретаріат для служби безпеки в столиці України. Колишні цивільні урядовці в Столичній Міліції, які були фахівцями з-поміж уродженців Києва і околиці, самовільно залишилися в Києві або втекли до Одеси. Залишилося на службі з них лише трьох.⁷²⁸⁾

Взагалі ж сам відступ зі столиці, після майже тримісячних боїв вірного Українського Війська, зробив на те військо глибоке й важке враження. Серед населення, в містах панувала ворожість національних меншин, а серед неграмотних шарів села якась байдужість, або податливість під розкладову ворожу пропаганду. Цей факт найбільше впливав пригноблюючо на вірне військо.⁷²⁹⁾

Сьогодні може дехто піднести питання: Чому не боронено Києва в лютім 1919 року так, як боронено його в лютім 1918 року? Адже таку тактику оборони міст стосовано з успіхом у часі Другої Світової Війни (Ленінград, Сталінград, Харків).

На це питання треба відповісти коротко ось що: Власне досвід із оборонних боїв у Києві при кінці січня і на початку лютого 1918 року наказував Головному Штабові Дієвої Армії не боронити самого Києва довгими боями безпосередньо перед містом. В 1918 році при наближенні московсько-большевицької інвазійної армії зараз же підняла бунт значна частина московського і змосковщеного населення міста проти української влади. Внаслідок того треба було Українському Війську боротися на два фронти: і перед містом і всередині міста, де в українські плечі нападали озброєні прихильники червоної неподільної Росії. Вислід був той, що вкінці Уряд УНР рішив, щоб Армія УНР від-

ступила з Києва. Те саме було б повторилося також у лютім 1919 року. Це причина, що також не стосовано тактики оборони міст в інших випадках під час тієї війни. Всі українські міста мали тоді значну частину московської меншости, добре зорганізованої і активної в боротьбі проти української державности.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

РОЗВІЯНІ НАДІЇ НА МИР З МОСКВОЮ

БОЛЬШЕВИКИ З УКРАЇНИ РАДЯТЬ МОСКВІ НЕ ГРАТИСЯ ДАЛІ ПЕРЕГОВОРАМИ

Москва гралася переговорами з делегацією Директорії УНРеспубліки довго. Вона від самого початку говорила відкрито, що вона тільки буде посередничити в переговорах Директорії з «самостійним» советським урядом у Харкові. Місія під проводом Семена Мазуренка довгий час у Москві не могла нічого вдіяти, бо Совнарком Росії чекав рішальних успіхів на фронті, який приближався до Києва. У міжчасі командир інвазійної московської армії, що діяла під українською фірмою, В. Антонов, зі свого боку телеграмами й меморандумами радив Совнаркомові в Москві, щоб він аж ніяк не домовлявся в нічім із місією УНРеспубліки. Антонов в очах московського Совнаркому рахувався добрим експертом в українських справах і його слова значили багато. Тим то Ленін, при всім своїм імеріялістичнім наставленні до України, одночасно брав на увагу оцінку ситуації в Україні в тій формі, як її представляв Антонов. Тим то нам важливо запізнатися зі змістом телеграм і листів Антонова до рішальних чинників у Москві саме в тім часі.

Дня 23 січня 1919 року Антонов писав у своїм листі до найвищої установи в справі воєнної політики

— Совету Оборони РСФСР, що стояв під проводом Леніна, що «в поведінці наших установ, які мають справу з Україною, виявляється хитання так, що нам, безпосереднім діячам в справі встановлення советської влади в Україні, треба поважно побоюватися про долю майбутности нашої роботи».⁷³¹) Антонов у цім листі зазначає, що на його думку ці «хитання очевидячки впливають з того, що «є прибільшене значіння, яке наш центр [у Москві] признає [українським] національно-сепаратистичним тенденціям в «країні». «У робітничім середовищі, пише Антонов, цих тенденцій цілком нема; в селянстві вони в значній мірі пережиті за ті місяці німецької окупації, коли своя національна влада показала явно своє реакційне обличчя. Для великої більшости українського селянства «самостійність і панський визиск мають те саме значення... Советська армія... зустрічає найбільш радісне прийняття в селянських масах». Цей рожевий образ настроїв українського селянства в користь московсько-советської інвазії не був реальним, бо ж ці війська не йшли парадним маршем на Харків, Полтаву, Катеринослав і Київ, але в тяжких боях з обороною Української Армії, зложеної з селян. Антонов знав, що це знає також Москва. Тим то він застерігає, що все таки є тінь недовір'я до цієї інвазійної армії, але запевняє, що «остання тінь неприязні, якщо вона залишилася б до військ «Москалів» [в оригіналі «Москалей»], то вона відпаде» коли з'ясується, що інвазійна армія прийшла визволяти Україну від антанті, що вже висадила свої відділи в чорноморських портах».⁷³²)

Антонов остерігає Москву, що Петлюра й Винниченко «цілком не думають про боротьбу проти антанті: вони мріють про згоду з нею за ціну... простої зради проти советської республіки».⁷³³) Всю свою злість за те, що інвазійна армія не може поступати легко вперед, але з важкими боями і втратами, Антонов зганяє на Січових Стрільців, яких він називає «громилами», але при тім признає, що вони є панами положен-

ня. Він у цім зв'язку лає всіх галичан за те, що вони мають «загострене національне почування», так тоді небезпечно для московської інвазії.⁷³⁴) Окресливши ближче положення в Україні, Антонов радить Ленінові і всьому Советові Оборони в Москві таку політику:

«Нам нема з ким «погоджуватися» в Україні...

Кожне хитання в цій справі, то величезна політична помилка. Питання про найскоріше прилучення України до советської влади є глибоким життєвим питанням для російської советської республіки: Голодна Північ [тобто Росія] повинна пхатися на плодоносний Південь [тобто в Україну]. Час перестати гратися в хованку. Цим ми нікого не обманимо, а нерішучістю тільки виявимо свою слабкість і втратимо незвичайно пригожий момент...».⁷³⁵)

В січні 1919 р. Антонов цинив силу українського національного почуття в селянстві дуже низько. Але, вже навесні того самого року він цілком змінив свою думку про це. Тоді, він просто алярмував Леніна протилежними вимогами, а саме, щоб він наказав шанувати національні почування української народної маси, бо може бути для советської влади в Україні, просто, катастрофа. Про цю зміну буде ширше мова в однім з дальших томів цієї праці.

Тут Антонов розкриває дійсні мотиви «визволення» України інвазійною армією: тиск «голодної» Москви на плодоносну українську землю. Він радить відкинути дипломатію і перестати бавитися в хованку, бо буде втрачений пригожий момент слабости України, коли вона ще не зміцнила своєї державности. Ні слова нема в Антонова про якусь советську армію, зложену з Українців. Він виразно сам говорить про недовір'я до його армії, зложеної з Москалів. А вкінці свого листа він накреслює актуальну мінімальну програму воєнних операцій:

«Треба спішитися. Треба перед початком весни щонайменше опанувати Лівобережну Україну, щоб мати надію відкинути наскок антанті з чорномор-

ських портів... Конечно треба впровадити в Україну кілька дивізій із Центральної Росії. Цим способом закріпиться советська влада в Україні». ⁷⁹⁴)

Як видно зі слів Антонова, то ніяких дійсних погоджень з Україною не треба. Зміцнити наступ, приєднавши кілька нових дивізій з Центральної Росії. Тільки тоді зміцниться советська влада в Україні. Не якоюсь «соціалістичною революцією». Але кількома дивізіями з Центральної Росії. Про дійсні переговори з мировою делегацією Директорії УНР в такій концепції не могло бути мови.

В звітах Антонова до Москви в тім часі пробивається особлива ненависть і разом з тим страх перед силою, яку можуть дати Соборній Україні Українці з Галичини. При нагоді Акту Соборности 22 січня, Антонов, наприклад, писав до Москви таке:

«Директорія проголосила об'єднання Української Народної Республіки зі Західною Україною (Галичиною) ⁷⁹⁵. Цим зміцнився і без того переважаючий контрреволюційний буржуазно-націоналістичний вплив галичан в політиці Директорії». ⁷⁹⁶)

Антонов непотрібно переконував Совнарком. Як знаємо з ходу переговорів у Москві з делегацією Директорії, Совнарком і без того мав ту саму концепцію, що її викладав Антонов.

КІНЕЦЬ ПЕРЕГОВОРІВ У МОСКВІ І ПОГОДЖЕННЯ МАЗУРЕНКА НА ПОСЕРЕДНИЦТВО МОСКВИ МІЖ ДИРЕКТОРІЄЮ І ХАРКОВОМ

Повноваження Директорії УНР для голови дипломатичної місії, Семена Мазуренка, в справі мирових переговорів із Совнаркомом Росії було дуже широке, але при тому виразно обмежене застереженням, що всякі його заяви й умови потребують для своєї правосильності ще ратифікації. В цім повноваженні з 11 січня 1919 було написано таке:

«Голова місії, Семен Мазуренко, має право всюди, де це буде конечним, виступити від імени Прави-

тельства УНР, як повновласний представник цього Правительства, укладати і підписувати прелімінарні умови, які повинні бути передані на затвердження свого Правительства, робити письмово і усно заяви всілякого змісту, вносити пропозиції, і приймати участь у всіляких засіданнях і нарадах. Всьому, що зробить п. Мазуренко в рамках цих повноважень, Правительство УНР буде вірити і не буде противитись.»

Це повноваження мало підписи всіх членів Директорії і Чехівського.

Місія С. Мазуренка прибула до Москви аж за кілька днів. Перша нарада з московською делегацією відбулася аж 17 січня 1919. В делегації Совнаркому Росії були: Дмитро Мануїльський, В. Менжинський, Георгій Чічерін і Леонід Красін.

В перших переговорах між делегацією Совнаркому Росії під проводом Раковського і делегацією Директорії УНР під проводом Семена Мазуренка, українська делегація трималася цілком правильно. Вона не тільки відкинула московську пропозицію, щоб Україна пішла на збройну спілку з Советською Росією у війні проти антанти і проти козацької держави на Доні, але вона відкинула дальші пропозиції Совнаркому Росії: 1) щоб Україна переговорювала тільки з Харковом за посередництвом Москви; 2) щоб владу й конституцію в Україні установив майбутній з'їзд робітничих і селянських депутатів. ⁷⁹⁷)

В протилежність до московських претенсій Семен Мазуренко висунув до Совнаркому Росії вимогу, щоб він повернув суверенні права Україні на всі етнографічні українські землі, які собі загарбала Советська Росія. ⁷⁹⁸) Таким способом переговори опинилися на мертвім пункті.

Совнарком удав, що він до цих переговорів з Директорією УНР прикладає дуже велику вагу. Він був вислав, як членів своєї делегації, не лише Х. Раковського, який вже раз провадив переговори з Україною

в Києві в 1918 році за гетьманату, і його тодішнього заступника Д. Мануїльського, але ще й таких дипломатичних тузів Совнаркому, як Г. Чічеріна і Л. Красіна, що спорадично брали участь у дискусіях між обидвома делегаціями.^{710А)}

Делегація Совнаркому закидала Директорії, що вона буцім то вже увійшла в порозуміння з антантськими чинниками в Одесі, зрікаючися там самостійности, а в Москві вимагала признання незалежности Совнаркомом. Мазуренко, видно, не знав про переговори Совнаркому з тією самою антантою, тільки не в Одесі, а в Копенгазі, Стокгольмі і в Лондоні та Парижі, де Совнарком готов був навіть давати не лише економічні концесії антантським країнам, але навіть територіальні бази. В кожному разі, не можна знайти сліду про те, що він або Директорія в тім часі в якийнебудь спосіб використовували факт цих переговорів Совнаркомом з антантою на користь протиакції щодо советської пропаганди проти Директорії.

Делегація Совнаркомому дня 28 січня, вже під проводом Мануїльського, бо Раковський виїхав до Харкова як новий голова «робітничо-селянського уряду» України, тиснула на С. Мазуренка, щоб він погодився на спільну політичну лінію з Совнаркомом Росії. Він між іншим зложив тоді таку заяву на адресу місії УНР:

«Ми могли б прийти до угоди в питаннях міжнародної політики, яка на мою думку повинна бути спільною політикою. У нас є спільні великі вороги, які однаково серйозні для вас, як і для нас — це антанта, Денікін і Колчак. Втручання сторонніх сил у наші внутрішні справи не повинно бути, а якщо будуть спроби втручання, то нам потрібно спільно відбити напад. Отож, я висую таку тезу: чи згодні ви, якщо ми здійснимо воєнні дії проти втручання третіх, сторонніх сил у справи України, втручання, скероване на те, щоб накинати Україні такі форми правління, які творять запілля для Англії та Фран-

ції, і друге, чи згодні ви розпочати спільну боротьбу проти Краснова і проти Денікіна?»^{710А)}

Голова місії Директорії УНР, Семен Мазуренко, на це відповідав Мануїльському між іншим, що Уряд УНР рішений затримати неутралітет. Зокрема щодо антанти, він говорив:

«На мій погляд, говорити про угоду між нами в справі воєнних дій проти антанти ще передчасно тому, що вони нам тепер зовсім не загрозливі. Нині антанта лише в частині Одеси і вона там сидить спокійно. Крім того теперішня політика повного невтручання антанти в наші справи поставить нас у дуже складне становище перед усім світом, коли ми проголосимо їй війну. Адже дивним здається, коли антанта заявляє, що вона не має наміру втручатися в будьякі внутрішні справи, а ми раптом проголосуємо їй війну».^{710Б)}

На таку поставу Совнаркомому Росії Мазуренко, слушно, не міг погодитися, бо це було б безглуздом з погляду України. Тому справа не була полагоджена. Совнарком чекав, щоб червоні армії Росії здобули те, чого йому не вдалося виторгувати дипломатично від делегації Директорії. Інша річ, що хоча спочатку Мазуренко інстинктивно досить зручно відчував ситуацію, то він напевно не мав контакту не то з Києвом, але навіть з московською пресою, щоб знати деякі факти. Совнарком різними маневрами відрізував делегацію від тісного зв'язку і з Києвом і з пресою в Москві.

Але, коли С. Мазуренко довідався з певністю, що московська інвазійна армія вже у воротах Києва, він заломився у своїй дотеперішній лінії та погодився на посередництво Москви в переговорах Директорії з Харковом, як того вимагала відразу Москва, яка вдавала, що вона не має нічого спільного з інвазією, а що справа йде тільки про внутрішню советську революцію Українців проти Директорії. Як показує протокол засідань обидвох делегацій⁷¹¹⁾ та оригінал ноти до Директорії,⁷¹²⁾ то вдійсності Мазуренко капітулював на

всі вимоги Москви, а виторгував лише кілька пустих слів у свою користь.

Текст ноти Совнаркому до Директорії шляхом телеграфічним був такий:

«Москва — 6 лютого 1919. Телеграма для Директорії в її місці перебування.

«Українське Робітниче-Селянське Правительство⁷⁴⁾ прийняло братнє посередництво Російського Советського Правительства в справі згоди з Директорією при визнанні⁷⁵⁾ таких принципів: а) визнання Директорією советської влади в Україні; б) суворо неутральність України з активною обороною проти військ антант, Денікіна, Краснова і Польків; в) спільна боротьба проти контрреволюції.

«Ця підстава була прийнята Вашою надзвичайною місією під проводом товариша Мазуренка і була передана радіом з боку Російського Советського Правительства, як нам, так і Директорії. Ми вже прийняли згоду на прийняття цієї плятформи і також на перенесення переговорів до Харкова з проханням передати Вашій надзвичайній комісії в Москві, що вона на території Української Советської Республіки буде користуватися всіма гарантіями дипломатичної недоторканості і можливістю зносин з Директорією.

«До цього в імені Українського Робітниче-Селянського Правительства маю шану додати таке:

«Здобуття⁷⁶⁾ Києва українськими регулярними советськими військами і перехід на бік советської влади⁷⁷⁾ відділів і інших військових республіканських⁷⁸⁾ сил, загальне повстання в усій ще невизволеній Україні під гаслом советської влади наочно свідчить, що робітники й селяни України рішуче стоять по боці советської влади. Ми розраховуємо на те, що в обличчі цього безумовно переконливого факту Ви признаєте дальше проливання крові безцільним і безкорисним. Дальший опір Вашого війська тільки затягає громадянську війну і облегує

завдання імперіялістів, які захопили частину української території не лише на побережжі Чорного моря, але й у Басарабії і на Буковині, побільшує економічну руїну, доводить до безладдя транспорт, і сповільнює справу⁷⁹⁾ відродження економічних сил соціалістичного будівництва в Україні. Тому з нашого боку предкладаємо, щоб почати в Москві переговори, продовжувати в Харкові на підставі визнання советської влади, конкретна організація якої повинна бути завданням 3-го Укр. З'їзду Советів. З нашого боку підтверджуємо гарантію повної недоторканості Вашої делегації при умові визнання Директорією Тимчасового Робітниче-Селянського Правительства в Україні і одночасно зобов'язуємося забезпечити особисту безпеку членам Правительства Директорії, а також вільну діяльність партій, що входять до неї».

Підписано: Голова Тимчасового Робітниче-Селянського Правительства України, комісар зовнішніх справ Раковський.⁸⁰⁾

Командир інвазійної армії, В. Антонов, отримав повищу телеграму з наказом передати її Директорії. Це був момент, коли Київ був уже евакуований Українською Армією. Директорія була вже від кількох днів у Винниці.

З ноти Раковського виразно видно дві окремі її частини. Одна з них передає угоду, яку підписав голова надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки, Семен Мазуренко, у Москві. Це перша половина ноти. Ця угода полягає в тім, що УНР Республіка не договориється взагалі про мир з Советською Росією, а тільки приймає посередництво Росії в мирових переговорах з льяльковим урядом у Харкові. Іншими словами, угода Мазуренка формально визнає, що Советська Росія буцім то взагалі не воює проти України, але що в Україні є тільки громадянська війна між «українськими трудящими» під проводом советського уряду з Харкова з одного боку і «буржуазними

націоналістами» під проводом Директорії УНРеспубліки з другого.

Другим головним пунктом угоди Мазуренка було визнання советської влади в Україні. В угоді вправді не говориться, що це означає розв'язання Директорії і безумовне визнання влади советського уряду в Харкові. З цієї угоди видно лише визнання «принципу советської влади в Україні», тобто те, що про остаточну конституцію в Україні вирішить новий з'їзд депутатів робітничих і селянських советів. Про визнання лише «принципу советської влади в Україні» говорить виразно протокол⁷⁰⁰) угоди. Цей пункт угоди передавала нота в загостреній формі, маючи вже наявний успіх інвазійної армії, яка здобула ціле Лівобережжя і вже була сильною стопою на Правобережжі. Щоправда дальші пункти в ноті говорять про скликання «Третього З'їзду Советів України», який нібито остаточно установить державний лад в Україні і до того часу ніби залишалася б Директорія і Уряд УНР на своїй території, але це в ноті сформульовано знову ж в загостреній формі з огляду на перемоги московської інвазійної армії, які советським політичним проводирам, Ленінові й Раковському, виглядали більшими ніж головному командирові цієї армії Антонову. В самій угоді, яку підписали в імені УНР Мазуренко, а Мануїльський в імені Совнаркому Росії, був виразний і основний пункт про те, що на час мирових переговорів має бути на фронтах перемир'я.⁷⁰¹) Цей пункт угоди в Москві нота цілком промовчує. Інші пункти першої половини ноти віддають угоду правильно. Вони такі: 1) «Признання неутралітету України з його активною обороною проти всякого чужоземного втручання, яке порушує цей неутралітет.» 2) «Спільна боротьба проти контрреволюції».⁷⁰²)

З українського державного боку Мазуренкові здавалося, що він виторгнув в цій угоді дуже багато:

а) Визнання Директорії до часу з'їзду советів України.

б) Неутралітет України.

Проте, навіть при прийнятті третього пункту, а саме, перемир'я на фронтах до часу остаточного ратифікування угоди і на час переговорів, угода Мазуренка була повною капітуляцією перед агресором — Советською Росією. Вона визнавала владу московської окупації на Лівобережжі, як легальну і співрішальну на майбутнім з'їзді советів України. Це означало лише одно: без збройного спротиву незабаром мала влада перейти в руки окупанта зовсім легально, бо ж при таких умовах була гарантована перемога на цім майбутнім з'їзді для большевиків. Зрештою, Директорія не мала б можливості утриматися на Правобережжі навіть при перемир'ї на фронті проти московської інвазійної армії, маючи на увазі факт, що вона зобов'язувалася при буцїм то неутралітеті України воювати проти антанті. Це означало скору ліквідацію останків військ УНР, отже облежене завдання Москви. Маючи успіхи на фронті, Москва наказала в ноті Раковському передати загострення умов у формі і стилі, щоб таким чином зробити ще сильніше вражіння на Директорію у Винниці. Директорія, на думку Москви, мусіла бути захитана духово після страшного відступу з Лівобережжя і зі столиці.

Пізніші українські советофільські автори з'ясовували це загострення виключно на рахунок — П'ятакова.⁷⁰³) Це явний нонсенс. П'ятаков у новім уряді в Харкові не грав уже ніякої політичної ролі, маючи приділений лише пост голови ради господарства.⁷⁰⁴) Взагалі, П'ятакова тоді відсунено від рішальної політичної ролі з огляду на його опозиційні маневри супроти деяких політичних ходів Москви. Все політичне довір'я Леніна мав тоді сам Раковський, який власне був Леніном уповноважений спочатку вести переговори з місією Мазуренка в імені Советської Росії. Всередині цих переговорів Ленін рішив доручити Раковському пост лялькового прем'єра советського уряду в Харкові. Переговори скінчив уже в імені Росії тільки сам Мануїль-

ський. Отож, Раковський був найбільше втаємничений у пляни Леніна та цілого Совнаркому Росії і про якусь двошляхову політику в тім часі в такій важливій справі, не могло бути мови. Від 28 січня Раковський був безумовним уповноваженим для політики Москви в Україні.⁷⁵³)

Москва сама передала радіотелеграмою вістку про «угоду» з Семеном Мазуренком на «посередництво» в мирових переговорах окремо від ноти Раковського. Ця радіотелеграма з Москви прийшла у Винницю десь 6 лютого, хоч була датована 5 лютого. Її текст був такий:

«Після українсько-російської наради з'ясувалася можливість порозуміння щодо справи, на якій російське советське правительство може запропонувати свої послуги Українському Советському Правительству і Директорії для досягнення між ними згоди, при чім ця справа буде мати в собі признання Директорією советської влади на Україні і признання неутралітету України з активною обороною проти військ антант, Денікіна, Краснова, Поляків і для боротьби проти контрреволюції. Відповідно до цього російське Советське Правительство пропонує свої послуги зі зазначеною ціллю Українському Советському Правительству і Директорії».^{754A})

Також Винниченко у «Відродженні нації»⁷⁵⁵) представляє неточно справу ноти від Москви і Харкова про «порозуміння» з місією Мазуренка. Він признає, що дня 9 лютого (мабуть це було ще 6 або 7 лютого) російське советське правительство повідомило про те, що «договір підписано і ґрунт для порозуміння знайдено». А далі він продовжує:

«Після телеграми П'ятаковського Уряду Директорією було вислано радіо в Москву С. Мазуренкові з наказом покинути всякі переговори і вертатися на Україну. Але тепер виявилось, що п'ятаковщина щось не так переказала. І голові Директорії В. Винниченкові і міністру закордонних справ В. Чехівському удалось добитися згоди не одкидати ці-

єї пропозиції Рос. Сов. Уряду, а тільки вяснити, як треба розуміти пункт мирового договору про «визнання советської влади» — чи це мають бути трудові ради чи ради типу російських».⁷⁵⁶)

Тут знову Винниченко також говорить про ноту «П'ятаковського Уряду», хоча це була нота уряду Раковського. А далі Винниченко твердить, що «це було постановлено 9 лютого, а 10 ми були вже вийшли з уряду». Нота Раковського була справді при кінці загострена, але в основі вона тільки в тім суперечила собі, що вимагала, і переговорів з делегацією Директорії, і її розпущення, і переходу на статус приватних осіб, яким Раковський забезпечував особисту безпеку. В усіх інших пунктах нота Раковського не перечила «порозумінню» з місією Мазуренка. З огляду на кінець ноти, Антонов її відразу не передавав Директорії у Винницю, але звернув увагу Раковському на цю кінецьову суперечність з початком ноти, а також з дальшими пунктами ноти. Телеграма Антонова прийшла до Раковського в Полтаві, куди він був тимчасово приїхав. Звідсіля дня 9 лютого відповів Раковський Антонову коротко:

«Текст правильний: Директорія є владою і вона не бере участі в наших офензивних операціях, але тому, що антант, Краснов і Поляки самі наступають на Україну, то вона переходить у наступ проти них.»⁷⁵⁷)

Далі Раковський наказував негайно передати свою ноту Директорії без ніяких змін.

Щойно дня 10 лютого передав Антонов повищу ноту телеграфом до Винниці.⁷⁵⁸) Істота обидвох телеграм, першої з Москви і другої від Раковського, була для Директорії цілком ясна і не підлягала дискусії. В умах членів Директорії телеграма мала лише одно значіння: Директорія має визнати над собою советську владу в принципі, а на практиці після рішення з'їзду советів України. Щось подібне, як це угодився недавно отаман Григорійв. Тим то Директорія з обуренням, на вне-

сення самого Винниченка, рішила перервати будьякі дальші балачки про мир з Москвою. Вона негайно вислала радіотелеграму С. Мазуренкові в Москві з наказом перервати переговори й вертатися в Україну. Це стверджує тодішній голова Директорії Винниченко в своїй найранішій публікації з 1919 року.⁷⁰⁰)

Цей факт підтверджує також Павло Христюк, який був тоді в Державнім Центрі у Винниці і брав участь від соціалістів-революціонерів (центр. течії) у всіх політичних акціях. Він зауважує, що спеціально Винниченко напірав тоді на перерву переговорів і відкликання С. Мазуренка з Москви, бо він почував велику образу советською нотою для членів Директорії в кінцевім параграфі ноти.⁷⁰¹) Цей факт стверджує також Антонов у своїх записках і документах; він під цим оглядом є вірогідним свідком, бо через його руки йшла нота Раковського з Москви і він мав радіостанцію, яка переймала всі радіопередачі з Винниці. Він зазначає, що 10 лютого була від Директорії до Мазуренка радіотелеграма: «Перервати всякі переговори з советським урядом».⁷⁰²) Проте, при звичайній тоді хитливості в політичних рішеннях прем'єра Чехівського, потім рішено ще вислати нову телеграму до Мазуренка, щоб він в'яснив, який є точний зміст його угоди з Совнаркомом і зокрема, що то значить визнання советської влади в Україні Директорією. Однак тоді від Мазуренка не прийшла ніяка відповідь на це запитання.⁷⁰³)

В істоті речі не треба було ніякої додаткової радіотелеграми до Мазуренка посилати, бо ж текст угоди, яку заключив тимчасово Мазуренко, був переданий до Винниці два рази однаково і він щодо цієї угоди був цілком зрозумілий. Питати більше не було чого. Мазуренко мав вертатися до Директорії і кінець. Проте, отримавши другу телеграму з вимогою в'яснити текст угоди, Семен Мазуренко міг зрозуміти цю телеграму так, що йому треба далі залишатися в Москві до якихось дальших балачок. Можливо, що він набрав охоти залишитися взагалі в Москві, як якийсь представник

Директорії, до скінчення переговорів з Харковом, чи пак з Раковським. Цей згодом стає правдоподібним, коли придивимося до дальшої його поведінки. Він вислав 15 лютого нову телеграму до Винниці з таким текстом:

«Спішно. Житомир-Винниця. Голові Директорії В. Винниченкові. Надзвичайна дипломатична місія в Москві закінчила свою працю. Протоколи наради, а також умова з Правительством Російської Советської Республіки про посередництво [в справі] припинення громадянської війни давно послано Вам спеціальним гінцем. Ваше радіо номер 200, підписане Стрібчинським, затримує нас у Москві. Чекаємо спішно вказівок. Мазуренко.»⁷⁰⁴)

Видно з цієї телеграми, що Мазуренко саме так хотів розуміти телеграму Директорії про нове пояснення угоди з Совнаркомом. Він собі це в'яснив так, що йому треба далі залишатися в Москві і чекати дальших вказівок, хоча була телеграма виразна, що переговори перервати і вертатися до Директорії. Проте, ця телеграма Мазуренка важлива в тім пункті, де він сам передає коротко зміст угоди з Москвою. Вона, властиво, торкається тільки посередництва Москви в переговорах Директорії з Харковом на зв'язних нам принципах. Сам Совнарком Росії взагалі в цій угоді відмовився з Директорією говорити про наладнання мирових стосунків з Україною, уважаючи цю справу за внутрішню справу між двома режимами громадянської війни в Україні — советами і Директорією УНР. В істоті речі й Мазуренко в повищій телеграмі вже за своїм собі цей погляд Совнаркому Росії, бо і він говорить про закінчення громадянської війни.

В додатку до цієї телеграми з 15 лютого Мазуренко вислав ще 22 лютого нову телеграму до Директорії, повідомляючи, що він вислав секретаря місії, Ярослава, з докладним звітом і документами до Директорії, а при тім ще писав далі:

«Народний комісар Чічерін очікує Вашої згоди на посередництво Ради Народних Комісарів в замиренні Советського Правительства України з Директорією. Місія запевняє, що тепер є дуже сприятлива ситуація для здійснення влади українських робітничо-селянських рад і дуже радить прийняти посередництво Совету Народних Комісарів».^{760*})

З кінцевого речення телеграми видно поза всяким сумнівом, що тоді голова місії Директорії духово цілком перейшов в полон советсько-російської концепції і сам станув на платформі советської влади в Україні. Тут він уже добровільно переконує Директорію до цілковитої капітуляції, тобто до погодження з Раковським на рішення відомого «третього з'їзду Советів України».

На тім офіційні стосунки місії Мазуренка з Директорією в тім періоді скінчилися.⁷⁶¹)

ЛЕГЕНДА ПРО ПЕРЕГОВОРИ І ДОГОВІР У МОСКВІ

Про переговори Мазуренка в Москві та про уложені там договір поширив пізніше Винниченко цілу легенду, яку він з часом розвивав щораз ширше. Наперед він її оповістив у 1919 році, коли він закінчував третій том свого полемічного твору проти Петлюри під назвою «Відродження нації». Там він писав так:

«С. Мазуренко ждав-ждав нових розпоряджень і не діждався. Нова влада [Директорія без Винниченка після його уступлення] найменше думала про мир з Советською Росією. А коли С. Мазуренкові нарешті вдалося пропхати свого кур'єра до Директорії, то новий голова її, С. Петлюра, з лайкою вигнав його, не прийнявши навіть доповіді голови місії, мандат якого був за підписом і «Головного Отамана».⁷⁶²)

Дещо в іншій формі розвивав ту саму версію Павло Христюк у своїх «Замітках і матеріалах». Він про це писав так:

«Після цих нот В. Винниченко вже зовсім спійно їхав [з Винниці] за кордон, поблагословивши

на «бравий подвиг» С. Петлюру. Правда, в останню хвилю... запитано С. Мазуренка про докладний зміст згоди, але відповіді на цю телеграму ні Чехівський ні Винниченко на заохотили дочекатись і подались до димісії. А потім Директорія вже зовсім нею не цікавилась.»⁷⁶³)

А далі в іншій місці Христюк подає, що на дві телеграми С. Мазуренка, які в нас наведені раніше, дано нарешті тільки одну відповідь: Директорія призначила С. Мазуренка послом до Фінляндії і пропонувала йому виїхати туди прямо з Москви. Коли ж з ризиком для життя радник мирової делегації Ярослав (у.с.р.) прибув (у другій половині лютого) з Москви через Київ до Винниці, як кур'єр делегації для доповіді з купою важних документів (протоколи засідань російської і української мирових делегацій, текст умови погодження, підписаний обидвома делегаціями і т. д.), то «висока» Директорія і антантсько-отаманське правительство навіть не захотіли заслухати доповіді Ярослава, а привезені документи і текст досягнутого попереднього порозуміння, без докладного ознайомлення, положено «під сукно».⁷⁶⁴)

З телеграм С. Мазуренка видно поза всяким сумнівом, що ніякого зобов'язання Совнаркому Росії в користь України не було. Все, що обіцяв Совнарком Росії, то «посередничити» між Директорією і «Тимчасовим Робітничо-Селянським Урядом» України в справі капітуляції Директорії. На це не могла тоді погодитись ніяка відповідальна українська національна партія і ніякий Уряд УНР, спертий на таких партіях. Тим то не треба було ніяких додаткових відповідей для Мазуренка. Він мав загальну директиву перервати на такій базі переговори в Москві та вертатися в Україну. Коли ж він не вертався, то Уряд УНРеспубліки вислав йому номінацію на посла до Фінляндії, щоб таким чином уможливити йому легкий виїзд з Советської Росії без перешкод. Проте, як побачимо далі, Мазуренко з цієї номінації не скористав.

Інформації про події, зв'язані з місією Мазуренка в Москві, подали в публікаціях публіцисти, які в тім часі стояли виразно й різко проти тодішнього Уряду УНРеспубліки. Тим то ці інформації потребують перевірки там, де вони звернені проти Уряду УНРеспубліки взагалі, а проти С. Петлюри зокрема, бо вони наперед мусять викликати сумніви. Спеціальний сумнів мусіла викликати ще третя версія цих подій, яку пустив В. Винниченко в своїй брошурі «Перед новим етапом», виданій в 1938 році.⁷⁶⁶) В 19 років після подій у Москві Винниченко розвинув свою легенду в таких подробицях, які мусіли бути дивні по так довгім часі (19 років пізніше), коли він їх не пам'ятав рік після цих подій. Вже це вказує на легендарність, якби навіть не було оригінальних документів, наведених вище, які в корені заперечують основу оповідання Винниченка з 1938 року. Ось це оповідання його власними словами:

«І вже московське військо наступало на Київ, а в Одесі вже стояли військові кораблі антант, які підтримували білогвардійську русську армію, що з другого боку теж сунула на Україну.⁷⁶⁷) Єдиний рятунок для української держави було якнайшвидше помиритися зі своїм народом і зробити якусь угоду з Москвою. Для миру з народом мав послужити Трудовий Конгрес. Для угоди з Москвою, я, як голова Директорії, вислав спеціальну делегацію на чолі з С. Мазуренком.⁷⁶⁸) Я бачив, що політична і міжнародна ситуація для большевиків така, що вони мусіли⁷⁶⁹) йти на замирення з нами на всяких умовах. Трудовий Конгрес був трохи заспокоїв обурення, викликане Петлюрівщиною.⁷⁷⁰) Але наступу московських большевиків спинити не міг. І делегація не подавала ніяких знаків життя і ми не знали, чи провалились мирові переговори... І от, я скажу: Українська державність мала тоді величезний шанс затриматися і закріпитися. Але цей шанс свідомо, умисно, знищила течія однобічного націоналізму... Москва прийняла умови Директорії. Вона згоджувалась

на цілковиту самостійність і незалежність Української Народної Республіки, на українську державу, абсолютно незалежну від Москви, зі самостійним військом і самостійним соціальним та політичним устроєм. Москва згоджувалась одтягти свої війська з України і підписати мир.»⁷⁷¹)

Все, що тут написав Винниченко в 1938 році, є не-реальне від початку до самого кінця, якщо йдеться про «угоду» з Москвою. Власне з актів переговорів видно, що Москва ніколи ні словом не погодилася на ті пункти, які вище вичисляє Винниченко і навіть не натякувала на це. На що Москва від початку годилася, то було її «посередництво» зі «самостійним урядом селян і робітників України», які буцім то під проводом Раковського, а перед тим П'ятакова, борються проти Директорії. Про це говорить також телеграма самого Мазуренка до Винниці. Проте, Винниченко в 19 років після того твердить у своїй публікації, що Москва визнала абсолютно незалежну Українську Державу в переговорах з місією Мазуренка.

Далі Винниченко оповідає, що єдиною умовою, яку ставила Москва до місії Мазуренка, було домагання: «заключити военний союз проти білої руської армії й інтервенції антант».⁷⁷²) Далі оповідає Винниченко такі ніби то подробиці:

«Це питання мало багато противників на ЦК большевицької партії в Москві, але Ленінові нібито вдалося здобути більшість для такого рішення. Мазуренко два рази «прямою телеграфічним проводом» давав донесення голові Директорії і чекав відповіді. Ці донесення прийняв «головний отаман» С. Петлюра. Але Директорії він про це донесення свідомо, умисно ні слова не казав. Про вирішення питання миру з Україною я довідався тільки в 1920 році від С. Мазуренка та від Народного Комісаря Закордонних Справ РСФСР Чічеріна».⁷⁷³)

Знаємо позитивно від противника С. Петлюри, а саме від Христюка, докладний текст телеграм Мазу-

ренка. Не перебирав їх Петлюра і не затаював. Вони були відомі всім членам Уряду УНР у Винниці і навіть урядовцям того уряду, як Христюк, який взяв відпис оригіналів до своєї публікації. В цих телеграмах «по прямому дроті» нема нічого іншого, як тільки те, що містилося в ноті Раковського, яку Винниченко знав добре. А на дальші телеграми Мазуренка, як посвідчує Христюк, Винниченко не чекав, а збирався вийти з Директорії і виїхати на еміграцію. Видно, що Винниченко тоді, коли прийшли ці телеграми від Мазуренка, був уже в Станиславові.

Все, що оповідав Винниченкові С. Мазуренко в Москві в 1920 році, є явною неправдою. Є тільки дві можливості: або Мазуренко оповідав те, що йому наказав советський уряд, або він оповідав все те з власного почину.

Про оповідання Чічеріна Винниченкові можна сказати лише те саме: воно неправдиве щодо свого змісту, бо суперечить усім знаним актам і фактам про політику Совнаркому Росії.

Ще треба також згадати, що в цій пізній версії Винниченко змінює своє попереднє оповідання про члена місії Ярослава, як кур'єра місії. Він в цій пізнішій версії оповідає таке:

«Не доставши відповіді від Директорії. Мазуренко хотів сам вернути на Україну. Але петлюрівські агенти не пропустили на кордоні і він мусів вертатись до Москви.»⁷⁷⁷)

В своїм «Заповіті», призначенім для друку 4 серпня 1949 року, Винниченко в 11 років після появи своєї брошури «Перед новим етапом» дає ще третю версію легенди про мирові переговори місії Мазуренка в Москві. Коли в попередніх двох версіях Винниченко ще затримує в основі історичний факт, що то Директорія звернулася до Москви з пропозицією припинити військові дії і не втручатися у внутрішні відносини України, то в останній версії він представляє справу цілком інакше. Він каже, що то вже ніби советський

уряд висунув таку пропозицію до Директорії. Ось його дослівне оповідання про всю справу переговорів:

«Ми вигнали Німців і їхнього «гетьмана» з України. Але ми були знесилені, нам треба було спокую хоч на час, щоб зібрати свої сили, щоб закріпити свою відбиту самостійність. Тому Директорія охоче прийняла пропозицію советського уряду припинити війну (яку він, користуючись нашою боротьбою з Німцями й гетьманцями, сам же розпочав проти нас). Для завершення переговорів і підпису миру Директорія вислала для цього до Москви свою делегацію на чолі з Семеном Мазуренком, членом соціал-демократичної партії».

Далі представляє Винниченко справу так, що ніби советський уряд був примушений робити таку пропозицію:

«Советський уряд зробив цю пропозицію з необхідності: йому так само, як і нам, було трудно боротись на два фронти — проти української армії і проти своїх руских білогвардійців. Розуміючи тяжке становище Москви і бажаючи використовувати його, я, як голова Директорії і керівник зовнішньої політики, дав директиву делегації непохитно стояти на умовах миру, вироблених Директорією. Вони були такі (в головних рисах, не текстуально): Цілковита самостійність Української Народної Трудової Республіки, припинення воєнних дій, вивод усіх військових частин Росії з території України, поміч військовими засобами українській армії. За це Українська Держава зобов'язувалась заключити з Москвою тимчасовий воєнний союз проти білогвардійських руских армій та всіх сил, які їм помагали, хочби й сил антанті.»⁷⁷⁸)

Далі Винниченко тільки конкретизує загальне оповідання зперед 11 років і прикрашує його фантастичними подробицями:

«Після довгих і гарячих дебатів у Центральному Комітеті й Політбюрі РКП, Ленінові вдалося пе-

ремогти противників миру з Україною і схилити більшість керівних органів компартії прийняти наші умови. Самостійність і незалежність України була офіційно визнана в відповідній резолюції і мировий договір було підписано з боку Росії головою советського уряду В. Леніним та Наркомом Закордонних Справ Чічеріним, а з боку Української Держави головою української делегації Семеном Мазуренком».⁷⁵⁹)

Виходить тут цілком обернена ситуація. То ніби не Семен Мазуренко прийняв остаточний диктат Москви, але ніби то Ленін і цілий Совнарком Росії прийняли диктат Директорії! Також даліше оповідання про хід справи сильно змінене і прикрашене новими подробицями:

«Семен Мазуренко зараз же прямим телеграфічним проводом повідомив про це свій уряд і попросив ратифікації Директорією цього великого акту. Його повідомлення прийняв С. Петлюра, який завідував військовим телеграфом, але Директорію про це не повідомив. І ратифікації договору, розуміється, не сталось. С. Мазуренко кілька разів намагався відповіді, але не міг її дістати. Він хотів вернутись на Україну, щоб особисто привезти заключений договір, але з наказу Головного Отамана С. Петлюри його на кордоні не було пропущено на Україну. І таким чином цей величезної ваги для нашої державности акт було сховано від українства і вся далша боротьба за неї пішла таким нещасливим для нас напрямком. Москва не дїждавшись ратифікації мирного пакту, вважаючи мовчання Директорії за небажання миру, відновила воєнні дії, зайняла Київ, натиснула на розбиту українську армію і витиснула її за межі України, до Польщі.»⁷⁶⁰)

Вся та історія Винниченка про «пропащу грамоту», минається цілком з історичною дійсністю. Петлюра не затаїв ніколи виміни телеграм між Москвою і Винницею, бо не до нього вони були адресовані, а до

Директорії і то навіть на ім'я голови Директорії Винниченка. Хто був цікавий, той брав копію цих телеграм, як наприклад, Павло Христюк. В цих телеграмах Мазуренка нема ні сліду тої легенди, яку за 30 років після подій оповідає Винниченко. Він в своїм «Заповіті» цілком не тримається хронології фактів, які стверджені історичними документами поза кожним сумнівом і навіть суперечить з своїм першим полемічним твором «Відродження нації». З цих документів відомо, що з Москви пішла перша телеграма про «угоду» з Мазуренком саме того дня, коли московська червона армія вже увійшла в Київ. Тим часом Винниченко твердить, що ця ворожа армія «стояла перед Києвом без руху», чекаючи, поки Директорія ратифікує «договір». В цій оповіданні тільки правдиве те, що такий договір був підписаний з Мазуренком, але зміст його був інший, а саме такий, який є в його телеграмах до Директорії і в ноті Раковського до Директорії. Там, як ми бачили, є мова тільки про посередництво Москви в переговорах з урядом Раковського і то при умові, що Директорія визнає владу советів в Україні і її найвищий орган — з'їзд советів України, що має остаточно ухвалити конституцію України. Про абсолютну незалежність України від Москви там не тільки нема натяку, але це суперечило всім заявам, і Москви, і лялькового уряду Раковського, і їхньої партії. Пишучи цю легенду, Винниченко закривав очі на всі документи, в тім часі вже друквані і зокрема на ухвали РКП і КПБУ, де власне завжди говорилося тільки про найтісніше об'єднання України з Росією на «підставі пролетарського централізму».

Інша справа, що Совнарком, для пропагандивних цілей, удавав, що він буцім то шанує і визнає самостійність України. Проте, він одночасно голосив, що волю України висловлює «пролетаріят», репрезентований большевицькою партією і препарований нею «з'їзд советів» України. На тій базі говорила Москва про «самостійність» України ввесь час і говорить ще тепер.

Так у Москві говорили також Винниченкові тоді, коли він у 1920 році поїхав туди з еміграції на співпрацю «в обороні революції». Проте, він тій балачці Мазуренка і Чічеріна вірив і тоді і після того, як писав свій «Заповіт». Цю балачку він навіть висував, як аргумент для легендарного договору, який буцім то підписав Ленін, визнаючи абсолютну незалежність України з Директорією на чолі. Ось що Винниченко пише:

«Недопущений Петлюрою до Директорії, він [Мазуренко] мусів вернутися до Москви до своєї делегації. В 1920 році, коли я їхав на Україну через Москву, він зробив мені офіційний докладний рапорт про свою місію, про підписаний договір, про всю подію. В тодішніх моїх переговорах з московським урядом мені, так само офіційно, було підтверджено і Міністром (Народним Комісаром) Закордонних Справ Чічеріним і членами Політбюра факт підпису договору і визнання Московським Урядом Самостійности й Незалежности Української Держави. Нарешті ще один факт. Чого Чічерін і такі відповідальні особи, як члени Політбюра РКП, коли я приїхав до РСФСР, переводили зо мною такі довгі переговори про самостійність Української Держави? Чого Зіновєв, Каменєв, Троцький, Сталін вели зо мною по черзі чистий торг про границі двох держав? Троцький, обурений мою непідданістю і «зажерливістю», аж закричав раз: «Так ви хочете захопити сугорусські землі в вашу Україну?» Чого Сталін переконував мене цілу ніч прийняти співробітництво з РСФСР, а Раковський готував уже всі справи передати їх мені, новому голові українського уряду? Відповідь на всі ці «запитальні» факти може бути тільки одна. Не через те, що Політбюро РКП так високо оцінювало мою особу і не того, що воно хотіло когось обдурити цими переговорами. Воно могло абсолютно ніяких переговорів не переводити зо мною, а коли треба арештувати мене...»⁷⁸¹) Ні, воно *мусило*⁷⁸²) так робити, бо була офіційна

постанова Центрального Комітету РКП й Політбюра про визнання самостійности Української Держави і хоч-не-хоч треба було виконувати, коли вони не хотіли розвалу в своїй власній партії».⁷⁸³)

Все те розмальоване так фантастично під політичним оглядом і так воно суперечить тому, що думав Винниченко тоді, коли був у Москві і про що він зараз же написав у своїх записках і в листі до організації закордоном, що все те не потребує ніяких дальших коментарів.⁷⁸⁴)

Простують цю легенду ще раніше, заки вона могла набрати таких фантастичних зарисів, самі учасники переговорів у Москві: В травні 1921 року дали своє свідоцтво, між іншим, сам голова місії Семен Мазуренко і перший її секретар Ярослав.⁷⁸⁵)

Юрій Ярослав (в 1921 році йому було 31 рік, син священика, абсолювент комерційного інституту, кооператор) свідчив про згадані тут події, зв'язані з переговорами у Москві, ось що: Місія підписала вступний договір про дальші переговори про мир. Він повіз цей договір для ратифікації до Директорії. З Москви до Києва він приїхав щойно 28 лютого.⁷⁸⁶) Це уточнення дати приїзду до Києва завдає неправду однаково твердженням і Христюка і Мазуренкової легенди у Винниченка, які в нас подані вище. Далі Ярослав подав, що він з Києва вислав телеграму на ім'я Володимира Чехівського, як голови Ради Народних Міністрів, але відповіді не дістав.*) Потім Ярослав вислав ще за кілька днів телеграму на ім'я Винниченка, але також не дістав відповіді. Знову ж тоді, тобто вже в перших днях березня, Винниченка взагалі не було в Придніпрянській Україні, бо він скоро виїхав з Винниці до Станиславова, щоб дістатися в Австрію на еміграцію. Ярослав заявив, тоді в 1921 році, що він на початку бе-

*) Відомо з подій, що в тім часі Чехівський вже давно не був в уряді УНРеспубліки і мабуть не було його вже в Винниці, а був він у Кам'янці.

Д-р Дмитро Одрина

резня, будучи в Києві, не знав нічого про те, що Винниченко вже не був у Директорії і що Чехівський вже не був в Уряді УНРеспубліки. Це є доказом того, що большевицька влада тримала членів місії весь час в ізоляції навіть тоді, коли їм дозволяла пускати телеграми до другого боку фронту або навіть пізніше переходити фронт. Вкінці Ярослав свідчить, що він перейшов з дозволу советського уряду і Уряду УНРеспубліки фронтову лінію аж в травні, коли Директорія перебувала вже в Радивиліві, на Волині. Там він зустрів Головного Отамана С. Петлюру. Власне Петлюра жадав від нього звіту про ці переговори в Москві, але Ярослав відповів Петлюрі, що він дасть свій звіт аж історії.⁷⁸⁷⁾

Зазначити треба ще лише одно. Тоді, коли Ярослав посилав свої телеграми, при кінці лютого і в першій половині березня, на ім'я Чехівського і Винниченка до Винниці, Директорії вже у Винниці не було, бо вона тоді вже була перенесла свій осідок до Проскурова.

Там 7 березня вже зголосив був свою димісію Остапенко, що був наслідником Чехівського на пості голови Ради Народних Міністрів.⁷⁸⁸⁾

Тоді ж у травні 1921 зізнавав перед судом, як свідок, також Юрій Мазуренко, брат Семена. Юрій Мазуренко свідчив, що він у січні 1919 р. предложив був Винниченкові проект угоди з Москвою, але Винниченко його проект угоди відкинув.⁷⁸⁹⁾

Семен Мазуренко свідчив, що він дістав номінацію на посла в Фінляндії від Української Народної Республіки, будучи тоді в Москві, але він цієї номінації від Директорії не прийняв.⁷⁹⁰⁾

Так документи і заяви учасників місії Директорії до Москви в основі суперечать усім пізнішим легендам. Залишається факт фактом, що Москва предложила умову місії Мазуренка тоді, коли вже було здобуте ціле Лівобережжя і коли Антонов вже був забрав Київ. Мазуренко погодився тоді на фактичну капітуляцію Директорії перед советським ляльковим урядом у Харкові «для припинення громадянської війни». Такої капітуляції Директорія ще під головуванням Винниченка не прийняла і в даних політичних обставинах визвольної війни України, вона зробила цілком слушно.

ЗМІНА В ДИРЕКТОРІЇ І В РАДІ МІНІСТРІВ

ПРИЧИНИ ЗМІНИ В УРЯДІ УНР

Голова Ради Народних Міністрів, Володимир Чехівський, був спеціально підібраний Винниченком і Петлюрою з-поміж членів своєї соціал-демократичної партії. Він у грудні 1918 своїми поглядами на політику України цілком відповідав тодішнім панівним поглядам цілої Директорії. Він тоді сприяв у користь миру з Росією, ціною значних уступок. Чехівський не був видатнішим членом партії і не мав ранішої практики в державній праці; тоді в партії було куди більше визначніших діячів, які вже брали участь у державнім будівництві. Окрім того його мало-хто знав поза Києвом. Його політична ідеологія була мішаниною марксизму і християнства. В практиці, він був рішучим ворогом будьякої війни, тобто, він був проти проливу крові у війні, але цілком одобрював насильну революцію для влади пролетаріату. Ісаак Мазепа, після першої розмови з ним у Києві, в січні 1919 року, схарактеризував його, як «Альошу Карамазова на пості прем'єра міністрів». ⁷⁹¹⁾

Чехівський прийняв пост прем'єра мабуть тому, що сподівався, що йому вдасться закінчити війну з Советською Росією миром. ⁷⁹²⁾ Коли виявилось, що місія Се-

мена Мазуренка в Москві не дає ніяких позитивних вислідів, то Чехівський ще в Києві заявив Директорії, що він бажає уступити з уряду. ⁷⁹³⁾ Його димісію Директорія прийняла. Він залишився на пості тільки доти, поки не буде утворений новий кабінет. ⁷⁹⁴⁾ У своїй політиці Володимир Чехівський був на свій спосіб «чесним з собою». Він однаково дивився на українську політику і в грудні 1918 і в січні 1919, коли відбувався конгрес УСДРП у Києві і пізніше, коли вислано місію С. Мазуренка до Москви, і в часі Трудового Конгресу. Не було в нього активно офензивного духа в обороні. Як він побачив, що з огляду на безвиглядність миру з Москвою вся Директорія і його колеги в Раді Народних Міністрів починають явно орієнтуватися на порозуміння з антантою, він подався на димісію. В тім часі (кінець січня) також Винниченко був дуже великим оборонцем орієнтації української політики на порозуміння з антантою. Чехівський залишився вірним своїй лінії.

Голова Директорії і всі її члени тоді надіялися від порозуміння з антантою дуже багато: вони сподівалися дістати від Французів танки і «фіолетні промені», які тоді уважалися реальною французькою зброєю, перед якою будуть втікати большевики. ⁷⁹⁵⁾

Винниченко, згідно з однодушною постановою Директорії, послала всі делегації до антантських чинників в Одесі, щоб там шукати порозуміння з антантою і її допомоги. Навіть вже після того, як він зрікся членства в Директорії, він був ще переконаний, що порозуміння з антантськими чинниками в Одесі буде досягнене й Армія УНРеспубліки дістане звідсіля успішну й переможну зброю — танки, яких тоді на території України й Росії ще ніхто раніше не бачив. Це він говорив перед своїм виїздом, своїм партійним товаришам, на прощальному вечері у Винниці. ⁷⁹⁶⁾

Винниченко був радий з димісії Чехівського ще в Києві і охоче її прийняв. Ще перед виїздом з Києва Винниченко звернувся особисто до С. Остапенка з пропозицією, щоб він перейняв від Чехівського пост прем'єра

в Раді Народних Міністрів.⁷⁹⁸) Цей факт стверджує сам Остапенко. Це не припадок, а логічний висновок з поглядів Винниченка і Остапенка в тім часі: Винниченко знав, що Остапенко є рішучим прихильником порозуміння з антантою і тому в згоді зі своїм власним тодішнім поглядом прагнув його мати на пості прем'єра. Проте, номінація нового прем'єра була відложена до моменту перенесення Державного Центру до Винниці, тобто на кілька днів. У міжчасі на доручення голови Директорії, Винниченка, і всіх членів Директорії, вислано Остапенка ще раз на переговори з представником антантського штабу і щойно після його повороту мала бути поладжена справа покликання нового Голови кабінету. Вислід цієї місії, в якій брали участь ще й інші особи, рішив про те, що наступила зміна цілого кабінету, а не самого прем'єра. Над цією повною димісією цілого кабінету треба нам спинитися довше, бо вона дала початок нового періоду політики влади УНРеспубліки.

СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ З АНТАНТОЮ

Зразу неофіційний, а потім офіційний контакт і переговори представників Директорії з антантськими чинниками наперед у Ясах, а потім в Одесі, провадилися вже від листопада 1918 р. Всі вони провадилися з уповноваження цілої Директорії, але окремо відав цією справою Винниченко, як голова, якому підлягали зовнішні справи.*)

Після невдачі місії Мазуренка в Москві наступив двоподіл у поглядах українських політичних кіл. Одні, що були державниками-самостійниками, звернули всі

*) Тут є тільки подані короткі причини зміни в уряді й Директорії УНРеспубліки. Докладно розглянений комплекс зовнішньої політики Директорії в стосунку до протибольшевицького руху не-українського на теренах колишньої російської імперії і до антанти в окремим томі цієї праці.

свої зусилля до порозуміння з антантою. До них прикінці січня і на початку лютого 1919 року належала вся Директорія і зокрема Винниченко. Друга і то менша частина політичних кіл тоді заломилася і стала шукати «співіснування» з советсько-московською інвазією в Україні. Це були не тільки боротьбисти, «незалежні соціал-демократи», але й значна група правих ес-ефів.⁷⁹⁹) Ця друга частина суспільства не вірила у власну силу українського народу в тім часі, яка могла б утримати свою державність в демократичній і незалежній від Московії формі.

Після того, як уже явилася антантська воєнна сила в чорноморських портах України, Голова Директорії Винниченко пробував усіми способами знайти з командою антантської сили порозуміння і вслід за тим допомогою. Ще в грудні 1918 р. він шукав контакту і порозуміння з антантським командуванням і політичними колами в Одесі за посередництвом французького агента Серкаля і грецького консула в Києві Василядеса.⁸⁰⁰) Був намір через них вплинути на Еміля Енна, який тоді перебував в Одесі ще перед французькою висадкою і представляв себе французьким консулом і політичним уповноваженим для справ Східної Європи.⁸⁰¹) Дня 5 січня 1919 Винниченко уповноважив від Директорії і Уряду УНР ген. Грекова поїхати до Одеси і там шукати порозуміння й допомоги від антантських чинників.⁸⁰²)

Як видно з факту, що Директорія використовувала офіційні і неофіційні заходи для порозуміння з антантськими чинниками в Одесі, то вона від самого початку своєї влади мала взагалі намір співпрацювати з антантою. Вже від першої половини січня ці заходи стали більш наполегливими, бо вже тоді показалося, що політика нейтральності щодо Советської Росії і щодо антанти, не дасться утримати. Советська Росія протягала справу перемир'я з Українською Народною Республікою, а червоні російські армії наступали проти України далі. Для Винниченка і Петлюри, як провідних членів Директорії, стало ясно, що в цій ситуації треба

рішатися на зміну політики неутралітету, а прийняти лінію політичного і мілітарного союзу України з антантою з метою спільної боротьби України проти большевицько-московської інвазії. Їм вже в половині січня було ясно, що без допомоги антанти Україна не може втриматися проти переважаючих сил Советської Росії.

На перешкоді до такого порозуміння з антантою стояла тодішня політична лінія французького уряду, який, з боязни перед відродженням німецького імперіалізму, плянував підтримати відбудову союзної для себе великодержави на Сході Європи. Нею мала бути нова російська республіка в якійсь федеративній формі. До тієї федерації мала б увійти також Україна. До часу порозуміння існуючих тоді протибольшевицьких центрів на Сході Європи, мала б Франція визнати фактичне існування різних національних урядів, отже не тільки самих московсько-національних, але й не-московських. Федерація, чи інша форма об'єднання країн колишньої російської імперії, мала бути переведена в життя аж після повалення большевицької влади. До того часу мала бути кооперація Франції з існуючими протибольшевицькими урядами і при допомозі краєвих армій мав бути побудований наперед «санітарний кордон» проти большевизму, а вже потім бльокадою і військовою акцією мав бути повалений большевицький режим. Франція і інші антантські країни мали цій боротьбі помагати своїми засобами: зброєю, вирядом і таки військовими експедиціями. На підставі умови з британським урядом Україна мала входити в сферу впливів Франції, а решта південних країн колишньої російської імперії, мали входити в сферу британських впливів. Ця французька концепція, в своїй істоті, сама собою не була б шкідлива для України. При фактичній визнанні Уряду УНР і при допомозі антанти в розбудові Армії УНР зброєю і інструкторами та при реальній допомозі французько-антантським військом, Україна була б оборонилася проти інвазії Советської Росії. Після того реальна сила України була б така, що на Міровій Конференції пере-

могла б теза Вилсона про беззастережне самовизначення також України.

Трудність при цій добрій протибольшевицькій політичній основній думці, але при лихій тактиці французького уряду, впливала з чого іншого. На французький уряд в тім часі сильно натиснули впливи польської і московської неділимської дипломатії і пропаганди в тім напрямку, щоб переконати французькі чинники, що Україна, це німецький вимисл і тому не треба її визнавати. Де цей аргумент не міг нічого вдягти з огляду на дійсне знання даного чинника про Україну, там ці тихі спільники польського і московського імперіалізмів висували другий неправдивий аргумент, що буцім то провід Директорії і Уряду УНР — большевицький. Цим аргументом вони старалися викликати недовір'я до провідних голов Української Держави, — Винниченка і Петлюри, — щоб з ними не входити в ніякі політичні порозуміння. Цей аргумент особливо вдалося їм защебити на французькій ґрунті, бо там був найсильніший протибольшевицький боевий дух. Особливо на цей другий спосіб пропаганди проти Української Держави клали натиск московські неділимські кола в Одесі, де вони мали постійний контакт з командуванням десанту на чолі з генералом д'Анзельмом і його шефом штабу полковником Анрі Фрайденбергом. Що ця пропаганда в Одесі мала успіх, то видно з того, що обидва французькі командири повірили, що Директорія, а особливо Винниченко, є прихильниками большевизму.

Перші спроби офіційного характеру з боку Директорії, щоб знайти порозуміння і допомогу від антанти через її командування в Одесі, не мали ніякого успіху. Зокрема не мала успіху перша і друга місія ген. Грекова. Тим то Директорія шукала також засобів неофіційного характеру. Цими засобами були спроби підкупити деяких урядовців і старшин у провіді антантського десанту, щоб через них побороти ворожу пропаганду і добитися в штабі прихильного вуха для української справи. Дехто з мемуаристів цей засіб Дирек-

торії пізніше гостро осуджував.⁹⁰³) Проте, цей осуд випливав, властиво, з того, що цей засіб не вдався з огляду на невдатні особи, які мали його перевести.

Взагалі треба з історичної перспективи сказати тут коротко,^{*)} що французькі чинники завинили першу велику поразку Армії УНР на Лівобережжі і потім тим самим причинилися до пізнішого упадку Києва в руки большевицької інвазії. Директорія від самого початку десанту антантських військ в Одесі виявила до цього кроку антанти засадничо прихильне становище. Це видно з того, що Директорія дала наказ Армії УНР не входити в конфлікт з антантськими відділами, а тільки не пускати перед цими відділами далі вперед московських денікінських відділів, які хотіли, під ослоною антантського десанту, здобути собі ширшу область довкола Одеси.

Якщо антантський десант в Одесі зразу був би увійшов у порозуміння з Директорією і дав таку моральну і збройну допомогу, яку дали британські війська для Грузії і Вірменії, а також самі Французи для Денікіна, то хід подій в Україні в грудні-січні був би інший. Цей факт підніс би непомірно престиж Директорії УНР і цілої української державности. Він зміцнив би духа оборонности цілого народу і спеціально підніс би дисципліну у всіх нових змобілізованих відділах Армії УНР. Він вплинув би депримууючо на ворожу колону в Україні. Річ ясна, що це порозуміння принесло б Українській Армії виряд і зброю, якої вона не мала подостатком. Тимчасом французький десант на українській території в Одесі не дав Україні нічого доброго, а ще ослабив її мілітарно: довкола Одеси треба було тримати цілу дивізію, щоб звідтіля не пустити в напрямі Бірзулі і далі в напрямі на Київ денікінських «добровольчих» відділів.

^{*)} Обширно стосунки Уряду УНР і антанти є розглянуті в окремій томі цієї праці, який вийде після того тому.

Далі, Директорія виявила добру волю і прихильність до антанти тим способом, що послала до Одеси для порозуміння з антантським командуванням два рази свого найвище поставленого репрезентанта, ген. Олександра Грекова. Проте, всі зусилля ген. Грекова тоді не здалися на ніщо, бо вони розбилися об мур недовір'я Французів до Директорії і об їхнє явне москвофільство.

Коли місія ген. Грекова не вдалася з огляду на повну сторонничість в користь віднови небольшевицької російської імперії, то Директорія знову рішила вислати до Одеси на переговори з антантським командуванням ще одну місію. Саме того дня, коли приїхала делегація Західної України до Києва, Директорія уповноважила д-ра Осипа Назарука (тодішнього міністра преси) і Сергія Остапенка (тодішнього міністра народного господарства), щоб вони виїхали в товаристві перекладача до Одеси для порозуміння з антантським командуванням. Повноваження дано на окремій засіданні Директорії особисто Назарукові в присутності всіх членів Директорії. Видано делегації письмове уповноваження представляти в переговорах Українську Державу в справах політичних, торговельних і військових. До цієї писаної повноваласти додано усну інструкцію, що треба робити все можливе, щоб дістати допомогу від антанти, бо інакше Київ упаде в руки московсько-большевицької армії. Можна було йти на всякі компроміси, окрім двох пунктів: у справі незалежности Української Держави і аграрної реформи.⁹⁰⁴)

Окрім тієї загальної інструкції цілої Директорії, мав д-р О. Назарук ще окрему усну директиву від самого Голови Директорії Винниченка, з яким він перед виїздом відбув спеціальну довірочну нараду. Назарук при цій розмові звернув Винниченкові увагу на те, що Французи правдоподібно зажадають зміни курсу української урядової політики. Іншими словами треба рахуватися з тим, що Французи зажадають уступлення Винниченка з Директорії. Цей момент, видно, врахував сам Винниченко наперед, бо відповів Назарукові:

«Не в'яжіться тим, що там зажадають мого уступлення — за большевизм. Ми вже раз зробили помилку в Винниці, яка не дасться направити. Я готов уступити.»⁸⁰⁰)

Цей момент у контактах і переговорах з антантським командуванням в Одесі, важливо тут підкреслити з двох причин. Перша та, що власне ціла Директорія і потім окремо сам Винниченко давали інструкцію до переговорів з антантою і то в усіх ділянках, а не лише виключно для закупки військових матеріалів, як це пізніше пробував тлумачити дехто з колишніх членів влади УНР.⁸⁰¹) Зрештою, кожному політичному діячеві і без того мусить бути ясно, що ніхто не продасть другому зброї, якщо з ним не погоджується політично.

Друга справа, яка мусить прикувати нашу увагу в тім моменті, то питання зміни курсу зовнішньої і внутрішньої політики. Кожний діяч тоді розумів, що в тодішніх антантських колах мали рішальний голос помірковані демократи. Вони могли найрадше співпрацювати з поміркованими ліберальними демократами, або з рішучими демократами з-поміж соціалістів, але в ніякому разі не з такими соціалістами, які були запідозрені в приязні до большевизму.

Цей закид на адресу Винниченка за його дотеперішню діяльність був цілком неоправданий. До того часу, тобто до лютого 1919-го року, Винниченко був послідовним соціал-демократом, як і Симон Петлюра, Ісаак Мазепа і інші провідні члени УСДРП. Коли між соціал-демократами тоді були які відміни, то тільки щодо тактики, радикальнішої, чи поміркованішої. В тім часі, і Винниченко, і Петлюра, і інші УСДРП з її проводу в основі заступали помірковану лінію в справі соціальних реформ. Це стосується також і прем'єра Чехівського і всіх міністрів, не лише соціал-демократів, але також соціалістів-революціонерів і самостійників-соціалістів. Пам'ятаймо, що в соціальних справах тоді ухвалено тільки земельний закон, який мало що різнився від закону Української Центральної Ради. Вся решта національно-

го господарства спиралася в основі на законах з часу УЦРади, які відомі зі своєї поміркованості. В них не було не то якоїсь прихильності до большевицької доктрини, але навіть не було нічого з чистого соціалізму. Це були, просто, конечні реформи, що йшли по лінії оборони національних інтересів. Всі вони були схвалені всіма міністрами, серед яких були такі помірковані, як ес-ефи, що своєю програмою відповідали галицьким націонал-демократам.

ПИТАННЯ ЗМІНИ В ДИРЕКТОРІЇ УНР

Не за ці реформи, але за «націоналізм» Винниченка і Петлюри кинули на них московські неділимці в Одесі наклеп перед антантськими чинниками, що вони прихильники большевизму. Правда, ніби підставу для того дала постанова Директорії УНР ще у Винниці про заведення «трудового принципу» при виборах до Конгресу Трудового Народу України, як першого парламенту УНР після повалення гетьманату. Проте, трудовий принцип власне був виставлений проти большевизму, а не в його користь і так це розуміли всі прихильники большевизму, які люто поборювали Конгрес Трудового Народу України. Якщо йдеться про ухвалення засади про тимчасові ради на місцях, то в них не було нічого іншого, як переведення місцевого самоврядування і притягнення мас до співвідповідальності за лад і порядок на місцях. Нема сумніву, що ліпше було б для зовнішньої політики, якщо б у Винниці була Директорія, просто, ухвалила скликання конституанти. Це й була помилка, про яку думав Винниченко в розмові з Назаруком, бо це давало його ворогам підставу до наклепу, що Директорія, а, значить, в першу чергу Винниченко, є ніби то проти демократії, а за большевизм. Цей наклеп вони ставили безсоромно, бо ж це були люди, які не лише до царату, але й далі на практиці були лютими ворогами демократії.

В даній ситуації було неможливо провадити одночасно політику миру з большевиками і з антантою. Та-

ка політика, не могла мати успіху, ні в одних, ні в других. Коли Винниченко прийшов до переконання, що нема іншого виходу для рятування української незалежності, як порозумітися з антантою, то він тоді Назарукові заявив готовість, як зайде потреба, уступити з Директорії.

Вихід Винниченка з Директорії мав бути в потребі ціною, яку мала заплатити влада Української Народної Республіки за досягнення порозуміння з антантою і за реальну допомогу від неї в боротьбі проти московсько-советської інвазії. В цій справі треба високо цінити у Винниченка його готовість жертвувати своїм іменем і постом для державного добра. Це в державних діях не є легкою проблемою. Наперед грають тут роллю почуття самопошани і такі почуття можуть перешкодити даному державникові в тому, щоб він сам добровільно уступив. З другого боку при рішенні треба брати на увагу також престиж даної держави. Чи факт, що в угоду для сторонньої держави можна чоловіку державному представникові уступати без наражання на шкоду державного інтересу, який вимагає від чужих пошанування суверенності держави, чи ні, ось питання конкретного випадку. Винниченко в розмові з Назаруком, саме перед відкриттям новообраного всеукраїнського парламенту, прийняв свою постанову, що він готов уступити з посту голови і члена Директорії, якщо така буде ціна угоди з антантою і її допомоги для України.

До того рішення можна з історичної перспективи замітити тільки одно: Може було б ліпше, якщо б Винниченко був на це рішився раніше, заки така вимога від антанги була поставлена. Це не мало б характеру чужої пресії. Тоді був би краще затриманий державний престиж України.

В тім часі, коли Назарук вже вернувся з Одеси і зложив Винниченкові звіт з «переговорів» з Фрайденбергом, Винниченко під датою 24 січня 1919 записав у своїм щоденнику такі думки:

«Роблю всі заходи, щоб вийти з Правительства. Занадто вже тяжко мені бути подвоєним, занадто трудно віддати в жертву найдорожче своє, топтати його, знущатися з його з таким виглядом, ніби я й цього хотів. Реальна дійсна політика після Винниці була в руках військових, а виразником та оборонцем її є Петлюра. Розгони робітничих з'їздів, розгони професійних спілок, примусова зміна вивісок [московських на українські], потурання реакційним елементам, процесії з попами — це ті вчинки, які були одною з причин большевицького наступу на нас. Єврейські погроми явились також результатом цієї політики, як неминуче її явище. А я мушу приймати весь тягар цих помилок і паскудити на себе, удавати, що це й з мого погляду необхідне».⁸⁰⁷)

Цей запис у щоденнику вказує на те, що Винниченко був до глибини душі схвильований і потрясений звітом д-ра Назарука про те, що французький представник у грубий спосіб жадав від делегації, щоб Винниченка «вигнати, як пса» з Директорії за «большевизм». Винниченко ще й був обурений до глибини душі такою грубою поведінкою чужого представника супроти нього, як найвишого репрезентанта Української Держави, бо ж її голови. Звідсіля в нього незрівноважена і не продумана, а при тім необгрунтована фактами записка. Цей вибух у нього, зрештою, є зрозумілий важкими обставинами тодішньої оборонної війни України проти переважних сил інвазійної армії Советської Росії. Як свідчить Назарук, у тім часі Винниченко так працював днями і ночами, що від перевтоми він аж почорнів. В таких обставинах трудно було йому відповідати за вибух непогамованих і неоправданих слів.

В тім часі були також натягнені особисті взаємини між обидвома провідними членами Директорії і одночасно партійними товаришами тієї самої УСДРП — між Винниченком і Петлюрою. Винниченко слушно обурювався на бунти отаманів і отаманчуків та вибухи бешкетів і кількох малих протижидівських погромів (ве-

ликі злочинні виступи проти Жидів наступили щойно в половині лютого). Але, факт впливу військових на владу був цілком природним у війні — це раз. Так буває в усіх країнах світу, без огляду на форму влади, без революції, яка йшла в Україні довгий час. За те, що частина Війська УНР бунтувалася і не слухала наказів Директорії, Уряду УНР і Головного Отамана Петлюри, відповідав не Петлюра, але об'єктивні відносини, в яких пробув український нарід в неволі протягом 250 років, а головно агресія Советської Росії. Декотрі закиди, написані в тім пасажі щоденника Винниченка, є, просто, неслухні, наприклад, переміна вивісок, участь Церкви в офіційних актах УНР; вони були всебічно з'ясовані в попереднім томі нашої праці.

Цей вибух гніву, досади і духового заломання у Винниченка тоді був переходовим. Він тривав може навіть лише ту хвилину, яка була потрібна для написання цього місця в щоденнику. Що це припущення правдоподібне і навіть майже певне, видно з факту, що Винниченко незабаром виступав на публічних пленарних сесіях Конгресу Трудового Народу України, і там у своїх промовах завзято боронив загальної політичної лінії цілої влади, включно з Петлюрою.

Але, Винниченко незабаром у цім рішенні вийти з Директорії захитався і залишився на своїм пості. Про це буде мова далі. Тепер вернімся знову до місії Назарука, що перебувала в Одесі.

ПЕРЕГОВОРИ З АНТАНТОЮ В ОДЕСІ

Місія Назарука - Остапенка не дала позитивних результатів в українськiм змислі. Власне представник французько-антантського штабу, полк. Анрі Фрайденберг, ставив такі умови угоди, яких місія сама прийняти не могла. Ці умови були такі:

1. Усунення Винниченка з Директорії, а з кабінету Чехівського за їх «збільшевичення».

2. Тимчасове уступлення («стушування») з Директорії Симона Петлюри з огляду на те, що армія,

якою він проводить, перемінилася в бандитів. Пізніше він може вернутися до Директорії знову.

3. Україна має виставити значнішу армію (до 300 тисяч вояків) для війни проти большевиків, але під верховним командуванням антанти.

4. На час боротьби з большевиками фінанси й залізниця України мають бути під контролею Франції.

5. До Української Армії треба, в разі нестачі українських старшин, прийняти також колишніх російських старшин Москвинів, «добровольців».

6. Справа державної незалежності України вирішиться на Міровій Конференції в Парижі.

7. Директорія звернеться до Франції з проханням прийняти Україну під французький протекторат.⁹⁹⁸)

Зараз по повероті місії Назарука - Остапенка, вислала Директорія ще одну політичну місію під проводом віцеміністра зовнішніх справ Галіпа, який, не зважаючи на перші неуспіхи місії Назарука-Остапенка, мав продовжувати зусилля знайти порозуміння з антантськими чинниками в Одесі.⁹⁹⁹)

Вслід за Галіповою місією виїхала ще одна політична місія, зформована міністерством зовнішніх справ, під проводом Арнольда Марголіна, тодішнього судді Генерального Суду, а потім віцеміністра зовнішніх справ, і призначеного до делегації УНРеспубліки на Мірову Конференцію в Парижі. По дорозі в Париж він мав завдання повести переговори про політичне порозуміння з антантою також в Одесі.¹⁰⁰⁰) Ця місія виїхала з Києва дня 26 січня 1919 і прибула до Одеси 28 січня.¹⁰⁰¹)

ВІДЛОЖЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ЗМІНИ В ДИРЕКТОРІЇ ДО ОКРЕМОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАРАДИ

Д-р Назарук і проф. Остапенко вернулися з Одеси до Києва ще на початку сесії Конгресу Трудового Народу України. Вони зложили перед цілою Директорією звіт з переговорів в Одесі. Враження з переговорів, які винесли обидва делегати, були різні.

Назарук набрав переконання, що ніякі дальші переговори в Одесі, не дадуть якогось позитивного результату для України. Свое переконання він спирав на двох моментах з цих переговорів: по-перше, загальна лінія французького шефа штабу, вказувала на прихильність для відбудови російської імперії, хоч він того виразно не сказав, а тільки заявив, що про самостійність України в Одесі нема що говорити, бо це вирішить Мирово Конференція в Парижі. Але, головним моментом для Назарука був тон і поведінка представника антантського командування в Одесі: він «грубо ганьбив двох провідних членів Директорії і тоном диктатора вимагав вигнати їх, як псів». Треба було згідно з його вимогами погодитися на те, щоб французький уряд диктував Україні, який має бути склад його найвищих державних органів, якщо мала б бути угода з Францією і взагалі з антантою. З тієї причини Назарук відмовився далі брати участь в евентуальних нових переговорах.⁸¹³⁾

Назарук складав свій звіт ще окремо Винниченкові, який йому перед виїздом до Одеси давав додаткові довірочні інструкції.

Остапенко був більшим оптимістом щодо вислідів першої офіційної конференції делегатів Уряду УНР з антантським командуванням в Одесі. Він саму поведінку французького полковника клав на рахунок звичайного військового тону і може його нервовости в тім часі. Щодо самих пунктів угоди, які висунув Фрайденберг, як базу порозуміння, то Остапенко думав, що їх при відповідних заходах у дальших переговорах можна змінити в користь України. Він радив продовжувати ці переговори і добитися угоди з антантою та допомоги від неї.⁸¹⁴⁾ Зокрема, Остапенко, як професор економії, був того погляду, що французьких представників можна переконати економічними пропозиціями Уряду УНР щодо українсько-французької співпраці у відбудові господарства України.⁸¹⁵⁾

Це був момент, коли Директорія і Уряд УНР мусили питання угоди з антантою вирішити негайно. Московські інвазійні армії зближалися з Лівобережжя і з Півночі до столиці України. Дієва Армія УНР мала в тім часі, не тільки мало сил щодо кількості вояків у фронтових формаціях, але й замало рішальної зброї в боях: гармат, машинових крісів і панцерних потягів та панцерних автомобілів. Помогли б рішально в боях танки, але їх до того часу, ні одна з армій на Сході Європи не мала. Очевидно, що реальна допомога кількох французьких дивізій була б негайно перекинула вагу в користь українського оборонного фронту.

Це була політично-тактична помилка Директорії УНР, що вона, разом з міністрами цієї справи, не вирішала негайно після приїзду місії Назарука-Остапенка до Києва, прийняти реальну допомогу французьких дивізій. Директорія постановила відложити справу аж на час після закінчення нарад Конгресу Трудового Народу України. Цим втрачено дорогий і довгий час у таких переломових моментах, бо аж два тижні. В міжчасі, при кінці січня, коли закінчилася сесія всеукраїнського парламенту, Директорія і Уряд УНР виїхали з Києва до Винниці. Проте, і в Винниці не зразу Директорія приступила до вирішення цього питання. Щойно, десь 4 лютого, Директорія приступила до практичного обміркування цієї справи.

Для повного образу ситуації треба собі пригадати, що в міжчасі Винниченко і Петлюра, не обмірковували питання, чи їм уступати зі своїх постів, щоб таким способом промостити шлях до порозуміння з антантою. Вони залишалися далі на своїх постах. З того видно, що вони обидва думали, що й це питання ще дасться налагодити. Винниченко, після першого імпульсу до уступлення, рішився тоді далі залишитися на пості Голови Директорії.

Винниченко, як Голова Директорії, уважав ті умови антантського командування в Одесі, які привезли Остапенко й Назарук, не за останнє слово антанти і тому

він уважав, що таки треба ще раз обмірковувати справу на ширшій форумі та уложити свої остаточні умови, на які могла б погодитися влада УНРеспубліки за ціну допомоги проти наступу большевиків. Для тієї мети Голова Директорії скликав Державну Наряду, в якій взяли участь усі члени Директорії, крім Д-ра Є. Петрушевича, всі члени Ради Народних Міністрів та представники всіх партій, що були в Уряді УНР.⁸¹⁶)

НАРАДА В ВИННИЦІ І ПЕРЕГОВОРИ В БІРЗУЛІ

В цій Державній Наряді взяли участь також члени комісії Трудового Конгресу. Наряду відбулася десь 4 лютого.⁸¹⁷) На нараді представлено ті умови антантського командування, які були передані Назарукові й Остапенкові. Наряду мала висловити свою опінію про те, що робити далі і які мають бути умови Директорії в евентуальних дальших переговорах з антантою. Всі учасники наради виявили журбу за незалежність Української Держави, яку зразу антанта не дуже була схильна гарантувати.

Настрої в Державнім Центрі УНР, після переїзду до Винниці були дуже важкі. Щось страшне гнітило всіх у зв'язку з поразкою Армії УНРеспубліки.⁸¹⁸) Всі учасники наради, як звітує її свідок, знали, що Українська Армія перебувала в катастрофічному стані.⁸¹⁹) Отож у цій ситуації Державна Наряду прийняла постанову, щоб продовжувати переговори та старатися про угоду з антантою і про її допомогу. Щодо подробиць, то нарада постановила, що Директорія в порозумінні з проводами українських партій має виробити і запропонувати антантському командуванню в Одесі свої власні остаточні пропозиції щодо умови.⁸²⁰)

Директорія, після порозуміння з проводами українських партій, виробила пункти для умови з антантськими чинниками в Одесі. Вони мали бути відповіддю на ті умови, які представив місії Директорії в особах Назарука і Остапенка шеф штабу полковник Фрайден-

берг.⁸²¹) Ці узгіднені умови Директорії для антантського командування мали бути такі:

«1. Признання суверенности України антантою і допущення української делегації на Мирову Конференцію в Парижі.

2. Суверенність Директорії.

3. Забезпечення народоправного ладу в Україні і соціяльних реформ.

4. Забезпечення української колонії у Сибірі.

5. Повернення Україні чорноморської фльоти, яка була зареквірована французькою фльотою.

6. Признання автономности української армії з правом свого представника у верховній антантській команді.

7. Недопущення до складу Української Армії ніяких московських офіцерів».⁸²²)

Директорія у порозумінні з прем'єром і міністром зовнішніх справ Чехівським визначила ще 4 лютого такий склад своєї нової місії для переговорів з антантськими чинниками в Одесі: міністер торгівлі і промислу С. Остапенко; міністер військових справ Греків; член Трудового Конгресу і секретар УСДРП Ісаак Мазепа; секретар Трудового Конгресу С. Бачинський. Головою місії визначено міністра Остапенка.⁸²³) До місії був приділений міністром зовнішніх справ ще барон Штайнгель, як перекладач французької мови.⁸²⁴)

Тоді ініціативу для зустрічі представництва української влади з представництвом антантського командування дало це останне. Це, очевидячки, вказувало на те, що воно хоче вийти на зустріч владі УНРеспубліки, розуміється, на свій спосіб і в тодішній стані свого розуміння справ Сходу Європи.⁸²⁵) Проте, уповноважений для переговорів французький полковник, шеф штабу антантських військ в Одесі і взагалі на чорноморській побережжі України, у тім часі не багато мав довір'я до української влади. Хоча він приїхав на зустріч на українську область влади, до станції в Бірзулі, то він на всякий випадок користав зі свого панцер-

ного вагону і тільки в цім вагоні провадив переговори з делегацією Уряду УНРеспубліки.⁸²⁶) Цей момент вказував українській місії на те, що вона повинна бути дуже виrozumілою в цих переговорах, як щодо настроїв французького представника, так і щодо його тону. Катастрофальне положення Української Армії наказувало українській делегації діяти з холодним розумом.⁸²⁷) Сама зустріч наступила в Бірзулі, дня 6 лютого, після полудня.⁸²⁸

Опис ходу цих важливих переговорів залишив у своїх спогадах Ісаак Мазепа та в ще пізніших спогадах ген. Греків. Вони взаємно себе доповнюють і ніде собі не суперечать. Міністер Остапенко виявив себе зручним дипломатом і добрим знавцем суспільно-економічних справ Європи.⁸²⁹) Він глядів тверезо на розвиток суспільно-економічних відносин в Європі і тому не вірив у соціальну революцію, не то в цілім світі, але навіть у найвище економічно розвиненій Західній Європі. Свій реалізм він виніс ще з домашнього виховання, будучи сином сільського господаря.⁸³⁰)

Остапенко не бачив якоїсь перешкоди для того, щоб увійти в політичне порозуміння з Францією чи іншими західними державами. Вони були демократіями і Остапенко був переконаний, що й Україна в даних обставинах мусить бути демократичною державою, якщо бажає утримати свою незалежність. Він був переконаним соціалістом і належав до УПСР (Центральної Течії). Його реальний погляд на тодішню економіку, не бачив перешкоди для порозуміння з капіталістичною демократичною Францією, бо він уважав, що тодішня аграрна Україна мусить перейти через етап вільного промислово-капіталістичного розвитку, заки зможе перейти до соціалістичного ладу.⁸³¹) В тім часі Винниченко засадничо визнавав ті самі погляди і тоді саме він вибрав Остапенка разом з Д-ром Назаруком до перших переговорів з антантськими чинниками в Одесі, а після того до переговорів з Фрайденбергом у Бірзулі.

Остапенко, як голова делегації Директорії, знав дуже добре з попереднього досвіду, що Французи є опановані протинімецьким комплексом і тому мусів цей момент враховувати в переговорах із Фрайденбергом. Французи тоді мали за зле Україні те, що її уряд в лютім 1918 року заключив Берестейський Мир і що потім був в Україні прихильний для Німеччини режим гетьмана. Тим то Остапенко мусів вийти назустріч цьому комплексові та успокоїти французько-антантського представника заявляючи, що українська нація не була і не є германофільською з переконання. Для того він собі приготував добру і зручно зредаговану заяву.⁸³²) Це було дуже трудне завдання, бо в Парижі і в Одесі обробили вже достатньо Фрайденберга і інших французьких діячів московські білі дипломати й генерали, представивши Українців, як німецьких агентів і ворогів антант.⁸³³) Остапенко дав документальні докази, що Уряд УНРеспубліки за часів УЦРади старався дотримати союзну позицію з антантою, а Берестейський Мир був вимушений, мовляв, малою групою українських германофілів. Велика більшість політичного українства була проти Німеччини і Директорія є висловом того антинімецького курсу, бо ж вона викинула німецьке військо з України.⁸³⁴)

Далі Остапенко у своїй заяві підкреслив, що Директорія має щирий намір співпрацювати з антантою і зокрема з Францією. Директорія вважає за конечну допомогу Франції для України. За цю допомогу українська влада віддячиться такими компенсаціями, про які обидві сторони дружньо домовляться.⁸³⁵)

Як базу, на якій могло б прийти до порозуміння в справі компенсацій, Остапенко при кінці своєї заяви подав ті пункти, які Директорія узгіднила з проводами політичних партій і які були тут подані вище.⁸³⁶) Сама по собі добра й переконлива заява Остапенка не зробила на французьким полковнику такого враження, як можна було б очікувати від реально думаючих державників. Багато на вартості промови затрачувалося через

те, що вона мусіла бути частинками перекладувана. Це протягало промову вдвоє і відбирало їй те враження, яке вона могла хоч частинно викликати, якби її був виголосив безпосередньо по-французьки сам Остапенко.

Заступити промову Остапенка в українській мові з довгим французьким перекладом могла добре друкована на машинці його заява вже в готовім французьким перекладі. Її прочитав би скоріше і з більшою увагою французький старшина; це зробило б на нього ліпше враження ніж довгий перериваний переклад, при яким затрачувалася цілість української концепції. Тут знову бачимо, що в тих бурхливих днях Уряд УНР не мав на місці потрібного штабу таких перекладачів для чужих мов, які скоро і вміло робили б переклади.⁵²⁷)

Фрайденберг приїхав на нараду з готовим поглядом, який він собі виробив під впливом французької політичної доктрини і під агітацією білих Москалів. Багато впливу мусіла мати на нього пропаганда про мнливий «український антисемітизм», бо він був жидівського походження.⁵²⁸) До того він, мабуть, з причини воєнних переживань був сильно нервовим. Увесь час було видно нервові рухи його обличчя.⁵²⁹) З нервовости він ледве дочекався кінця довгої заяви Остапенка, а весь час, протягом його промови і перекладу, він явно нервувався, хоч намагався тримати себе спокійно.⁵³⁰)

Нервовість антантсько-французького репрезентанта не надавалася до такої делікатної справи, яким є важливі політично-військові переговори двох урядів про наладнання співпраці і спільного співрішального бою проти большевицько-московського розкладу, що йшов на Європу і на весь світ. Його довга колоніальна служба в Африці викривила його характер. Фрайденберг міг ті самі думки висловити без злого враження, якби він для них добирав інших слів. Тимчасом на це не дозволяла йому нервова нетерплячка і колоніальні звички. Він говорив без надуми і без добору відповідних висловів.

Відповідь Фрайденберга мала такий хід думок:

Берестейський Мир України — то зрада проти ан-

танти. Цей мир продовжив війну на кілька місяців на західнім фронті і тим допоміг і Німцям і большевикам.⁵³¹) Зрештою, німецька армія стратила свою позицію в Україні, не в наслідок боротьби Українців, а з причини поразки на Заході, яку завдала їй Франція. На самій українській землі мали весь час владу найлівіші партії. Теперішній уряд напівбольшевицький, бо голова влади — це большевик, Винниченко, що його треба нагнати, як собаку, бо Франція не хоче мати з ним ніяких стосунків. Те саме треба зробити з прем'єром Чехівським. Також Петлюру треба усунути з Директорії. Петлюра повинен уступити тому, що кожний бандит в Україні називає себе петлюрівцем. Дальші зміни в Директорії мають, чи можуть бути переводжені тільки за згодою французького уряду. Це вимога принципова і коли українська сторона на неї не погодиться, то не може бути дальших розмов про інші справи співпраці.⁵³²), ⁵³³).

Барон Штайнгель, що був перекладачем української делегації, переклав кожне слово Фрайденберга точно. Почувши з уст Фрайденберга такий напад у такій грубій формі на українську владу, делегати, які розуміли по-французьки (як ген. Греків і Мазепа), піднялися з місць, щоб вийти і перервати дальшу нараду, бо не хотіли слухати такого хамського тону. Одначе голова делегації, Остапенко, просив їх не робити покищо того, поки делегація в часі перерви не нарадиться і не вирішить спокійно свого становища. З огляду на важкий стан українського положення на фронтах, делегати з гнітючим серцем залишилися ще до перерви конференції, що зараз наступила.⁵³⁴)

Другим вступним домаганням Фрайденберга було звільнення з арешту митрополита Антонія і єпископа Євлогія, а також кількох Москвинів, що були раніше гетьманськими міністрами, а яких Уряд УНР наказав арештувати за державну зраду. В цій справі, казав Фрайденберг, повідомлено також Директорію ще в Києві. Якби тим особам щось сталося з вини Директорії, то він повідомить про це свого прем'єра в Парижі, а

тоді вже не буде мови про ніякі дальші розмови з Українцями.⁸⁵⁵⁾

У тім місці Остапенко перервав Фрайденбергові і в свою чергу запитав його: Як може він вимагати від імені демократичної Франції звільнення осіб, які є яскравими ворогами демократії і провинилися зрадою проти українського народу? Що буде думати про Францію український нарід, запитав Остапенко.

На це відрубав зразу Фрайденберг коротко: «Український нарід може тепер думати, що хоче. Але ж ви самі потім переконаєтеся, як багато втратить українська справа, якщо їх не звільните та не дозволите виїхати вільно до Одеси».

Остапенко на це замітив, що ніде державний виконавчий уряд не випускає обвинувачених за державну зраду, коли обвинувачений сидить у слідчій в'язниці з рішення суду. Це може рішити тільки незалежний суд.

Після перерви на обід почалася конференція знову. Українська делегація порозумілася під час перерви щодо дальшої тактики супроти мериторичних вимог французько-антантського представника і супроти його брутального тону розмови. Остапенко зараз на вступі склав в імені делегації гострий протест проти образливих висловів Фрайденберга на адресу членів Директорії Винниченка й Петлюри та прем'єра Чехівського.⁸⁵⁶⁾ З дальшої поведінки Фрайденберга було видно, що він сам спостеріг, що пішов задалеко. Він просив вибачити його попередні невідповідні вислови. Він підкреслив, що його вислів був мимовільний і стався внаслідок того, що він так ненавидить большевиків, що при згадці про них він не може говорити спокійно.⁸⁵⁷⁾ Коли Остапенко замітив, що Конгрес Трудового Народу України висловив своє довір'я цілій Директорії, а не тільки її поодиноким членам, тоді Фрайденберг сказав: Франція й антанта не мають довір'я до Директорії в теперішньому складі. Якщо український нарід справді має довір'я до Директорії в такому складі, тоді антантське командування, не може українському народові обіцяти ніякої до-

помоги і в такому випадку воно мусіло б воювати не тільки проти большевиків, але й проти українського народу.⁸⁵⁸⁾ Франція мусить мати реальні докази на те, що Україна не є ворожа для неї. Як перший доказ у цьому напрямку, теперішній український уряд повинен уступити місце більш поміркованому урядові.⁸⁵⁹⁾

Фрайденберг у дальшій розмові виразно настоював уже лише на уступленні Винниченка, при чім він висловив думку, що найліпше буде, коли він не лише уступить з влади, але й зовсім виїде з України за кордон.⁸⁶⁰⁾

З черги прийшло питання визнання самостійности Української Держави антантою і спеціально Францією. На це Фрайденберг заявив, що в цій справі, ні одеське командування, ні навіть сам французький уряд, не можуть рішати, бо це компетенція Мирової Конференції, яка саме тепер радить у Парижі. Що до питання організації антантської допомоги в боротьбі проти большевиків, то антантський плян є такий: В окремих «зонах» мають організуватися окремі національні армії і в цих зонах мають бути окремі національні уряди. Українська зона буде межувати на Заході з польською зоною, а на Сході зі зоною російських добровольців. В кожній зоні цивільна влада діє для боротьби проти большевиків, можливо, що аж до Петрограду. Ця своя цивільна влада сама постачає свою військову адміністрацію, зокрема ж постачання. Українська армія буде автономна в своїй внутрішній організації, але підлягатиме загальному антантському командуванню. Французька команда не має нічого проти того, щоб в українській армії інструкторами були Французи, а не російські добровольці. Як українська зона, так і зона російських добровольців, це зони під контролею Франції. Зона польська є під мішаною контролею, а саме під французько-англійською. Демарканційна лінія між українською і російсько-добровольчою зонами є тепер по лінії Дону, але пізніше ця лінія буде визначена французьким командуванням. Окремої зони Донської Области, під владою гене-

рала Краснова, нема. Вона має бути злучена з зоною російських добровольців. Французьке командування погоджується на те, щоб в українській зоні, не було ніяких чужих військ — ні румунських, ні російських добровольчих, ні польських. Війна між Польщею і Україною буде припинена. Межі між Україною і Польщею встановить Мирова Конференція в Парижі.

Вкінці ще прийшло до обміркування питання чорноморської української фльоти. До цього питання поставився Фрайденберг так, що ця фльота, мовляв, була здобута антантою від Німців, як воєнна здобича і тому про її віддання не може бути мови. Щождо колоній України на Далекім Сході, то це питання буде вирішене разом з питанням повної суверенности України на Мировій Конференції в Парижі.⁸⁵⁰⁾

На сам кінець конференції прийшла до обговорення проблема соціяльних реформ в Україні. Українська делегація висунула тезу, що, у випадку порозуміння України з Францією і антантою, в Україні не може бути цофнене назад соціяльне законодавство, зокрема ж земельна реформа. На це Фрайденберг заявив, що Франція стоїть рішучо за демократичний лад в Україні і народоправство. Соціяльні реформи — це внутрішня справа України, але треба мати на увазі, щоб соціяльні реформи не порушували внутрішнього порядку й спокою в країні. Французька влада, казав він далі, є того погляду, що при земельній реформі треба б застосувати право власности з викупом. Мовляв, цей принцип оправався за часів французької революції. «Ми гарантуємо, підкреслив Фрайденберг, що в боротьбі з більшовиками Франція не допустить до будьякого протинародного режиму в Україні. Після ж закінчення боротьби, справа режиму буде вже вашою справою».⁸⁵¹⁾

Окремо Фрайденберг висунув питання французької контролі над українськими фінансами і залізницями в часі війни проти Советської Росії. Він підкреслив, що така контроля фінансів і залізниць мусить бути у всіх зонах з огляду на воєнну конечність, бо ж фінанси і

комунікація, то життєвий нерв війни. Закінчуючи свої з'ясування щодо вимог української делегації, Фрайденберг заявив, що Франція може дати Україні все потрібне для ведення війни проти більшовиків, якщо буде українська згода щодо раніше згаданих пунктів.⁸⁵²⁾ На тім конференцію знову перервано, щоб українська делегація могла сама нарадитися, як покінчити цю справу політично-військового порозуміння України з антантою взагалі і з Францією зокрема.

Внутрішня нарада української делегації, не тривала довго. Більшість членів делегації була тієї думки, що умови, які ставить антантське командування до України, є такі, яких сама делегація не може прийняти, тобто не може підписати відповідного договору. Тільки один член делегації, ген. Олександр Греків, боронив погляду, що в даних обставинах треба прийняти пропозиції Фрайденберга і уложити відповідний договір негайно. Проте, з огляду на рішучу пропозицію всіх інших делегатів, він був переголосований. Отож, делегація рішила дати Фрайденбергові відповідь, що вона не може погодитися на становище Французів щодо Директорії і до питання щодо самостійности Української Держави. Вона всю справу передасть до вирішення Директорії.⁸⁵³⁾

Цю відповідь передав Фрайденбергові голова української делегації, міністер С. Остапенко, зараз на початку дальшої конференції, коли вона була відкрита після короткої перерви. Опріч того Остапенко в імені делегації підкреслив, що делегація стоїть на тому, що організація Української Армії має провадитися в межах української національної території, а не в межах якоїсь окремо створеної «національної зони». Так закінчилася конференція в Бірзулі. Вона покищо тільки вияснила позиції обидвох сторін, але не принесла готової умови про згоду України з антантою і зокрема з Францією. Вона скінчилася в 7 годині ввечері, отже з перервами тривала 6 годин.⁸⁵⁴⁾

ОЦІНКА ДИПЛОМАТИЧНИХ ПЕРЕГОВОРІВ З АНТАНТСЬКО-ФРАНЦУЗЬКИМ КОМАНДУВАННЯМ

Те, що ми тепер знаємо про французьку політику в роках 1918 — 1919, вказує на те, що шеф штабу антантських військ на чорноморському побережжі, полк. Фрайденберг,⁵⁵⁷) діяв на половину з уповноваження прем'єра Клеманса, а на половину згідно зі спеціальним пляном маршала Фоша. Клемансо стояв тоді на тому, що має бути відбудована велика російська держава на демократичних основах. На вимогу Вилсона і Лойда Джорджа ця відбудована російська держава має бути не тільки в формі демократичній, але й федеративній хоча цю форму мала визначити всеросійська конституанта. Але, це питання мала вирішити дійсно щойно Мирово Конференція в Парижі пізніше. До того часу і Мирово Конференція і окремі великодержави антанти визнавали окремі національні уряди «де факто», хоч і не «де юре». Така була позиція антанти, яка була одночасно й Мировою Конференцією, супроти всіх нових національних урядів. Це не було виняткове становище тільки до України, але воно було в основі таке саме до інших національних урядів, у тім числі також до польського.⁵⁵⁸) Також визнання уряду Колчака, як загально-російського, наступило щойно вліті 1919 року. Якщо йдеться про держави, які виникли на територіях колишньої російської імперії, то ці уряди визнавала Мирово Конференція урядами «де факто» в своїй ноті про скликання мирової конференції цих урядів і большевицького уряду при співучасті делегації Мирової Конференції на Княжім Острові. Ця нота була оповіщена 22 січня 1919 року, а конференція мала зійтись 15 лютого 1919 р.

Прем'єр Чехівський, як міністер зовнішніх справ, а Винниченко, як той член Директорії, що керував зовнішньою політикою, повинні були дістати інформацію про це все і відповідно до того накерувати українську зовнішню політику. Нажаль, тодішній ресорт зовнішніх справ мав малу інформацію.

Зокрема треба взяти було на увагу, що визнання урядів, навіть «де факто», попереджувало сповнення певних вимог антанти. Так, наприклад, Польща мусіла змінити свого прем'єра міністрів Морачевського і замінити його прем'єром Падеревським, який для антанти був більше поміркованим і тим самим приємливішим ніж радикально настроений соціаліст Є. Морачевський.⁵⁵⁹)

Головна річ для Уряду УНРеспубліки в знаних нам обставинах була справа визнання «де факто», а не «де юре», а вслід за тим політична й збройна допомога в боротьбі проти большевицько-московської інвазії! Якщо даний державний твір і його уряд утрималися б на своїй території міцно, то потім прийшло б само собою також визнання «де юре». Отож, початкові безумовні настоювання Директорії і Уряду УНРеспубліки на тому, щоб антантські держави визнали негайно юридичну незалежність УНРеспубліки, не повинно було бути в даних політичних обставинах таким безумовним, як це брали тодішні міністри. Головна річ була — власна сила і власна духовна постава, яка визнавала б себе соборною суверенністю. А формальне юридичне визнання суверенности чужою силою прийшло б як сума української сили само собою. Тому тодішня українська урядова політика обертала справу: українські чинники самі почували себе мало самостійними у фактичній силі, а прагнули визнання від чужих самостійности, думаючи, що через таке саме визнання прийде фактична сила для України.

Коли до часу переговорів у Бірзулі не був правно визнаний ні один національний уряд з території колишньої російської імперії з Польщею включно, то тут Україна не була відокремлена і до неї не стосовано тоді в цім напрямі ніякої дискримінації. Це була загальна політика антанти.

Те саме треба сказати також про вимоги, які ставило антантсько-французьке командування до української влади, починаючи від перших формальних переговорів в Одесі в січні 1919, а кінчаючи переговорами в Бірзулі. Про вимогу уступлення деяких яскраво екстремних державників, як Винниченка, Петлюри і Чехівського, була мова вже в Одесі. Подібну умову ставили антантські кола супроти Польщі від листопада 1918. Вони не визнали режиму Пілсудського - Морчевського, вимагаючи зразу уступлення обидвох, а потім самого Морачевського і передання уряду в руки поміркованого прем'єра Падеревського.⁵⁹⁵) Антанта вимагала також від інших національних держав свого впливу на їхню фінансово-господарську, транспортну і військову справу. Наприклад: Від уряду Донської Области вимагав французько-антантський представник, капітан Фуке, за допомогу проти большевиків зобов'язатися заплатити Франції і Британії всі втрати на цій території внаслідок революції від 1917 і визнати зверхність французького генерала д'Анзельма в Одесі.⁵⁹⁶) Увесь залізничний транспорт у Грузії був обсаджений британськими військами за згодою уряду Грузії, а також була в антантських руках вся залізнична лінія на Сибірі під адміністрацією адм. Колчака.

В світлі цих фактів державні й політично-партійні чинники в Україні в той час повинні були брати до уваги позицію Франції холодніше і реальніше. Треба було йти на формально-словесні уступки, щоб дістати реальну допомогу для України і зміцнити в боротьбі проти московських большевиків. Сила в організованім і дисциплінованім війську напевно була б дуже скоро допривела до зміни позиції антанти щодо визнання «де юре» суверенності України. Але не можемо сьогодні робити закиду тодішній делегації України в Бірзулі, що вона відразу не підписала договору, хоча на це

мала виразний писаний мандат.⁵⁹⁷) Делегація в тім моменті відчувала завелику відповідальність і не бажала її брати сама на себе. Правда, вона могла порозумітися про це телефонічно з Винницею, але вона того не зробила. Це була помилка. Виїхала вона з Бірзулі з глибоким переконанням, що «французьке командування в Одесі — це ворожа Україні сила».⁵⁹⁸) Це значило, що з цією силою не може бути приятних стосунків України. Такий погляд був об'єктивною помилкою, бо тоді саме, теоретично й практично, могло наступити цілком змінене відношення Франції до України.

Не з міркувань самої політичної натури, а з міркувань широкого стратегічного пляну в боротьбі проти большевизму, займала Україна певне становище в плянах французького маршала Фоша, що був одночасно верховним командиром антантських військ в Європі. Він був рішучим прихильником активної боротьби проти большевизму, а не лише творення пасивного «санітарного кордону» проти Советської Росії. В його плянах советська влада мала бути цілком знищена. Сього завдання Фош не міг досягнути самими інтервенційними військами антанти, які були вже в Сибірі, на побережжі Ледяного Океану і на чорноморським побережжі. Полковник Фрайденберг діяв у переговорах з українськими чинниками не тільки по лінії директив Клеменса, але й Фоша. Тим то на далеку мету треба було вважати французьку силу не ворожою, а союзною для України. Ця сила, що правда, стояла під сильним впливом неділимських елементів і неділимської доктрини. Проте, воєнна конечність мусіла пхати французьких військовиків в напрямку організації мілітарної сили України. А це було головне і тільки ця сила могла тоді це зробити. Московія тоді, все одно чи біла чи червона, була наставлена на просту окупацію України і знищення її кожної державности. На Росію не могло бути в ніякім разі ніякої орієнтації української політики.

(Насвітленню стосунків між УНРеспублікою і антантою є присвячений наступний том цієї праці. В нім є використані всі українські джерела та архівні документи урядів ЗДА, Британії і Франції. Цей четвертий том історії України в добі Директорії УНР є готовий до друку і вийде в світ негайно, як тільки буде фінансова допомога для цього від тієї частини громади, що прагне знати правду про велике минуле України).

ПРИМІТКИ

(У цьому томі "Замітки" мають порядкові числа в продовженні з другого тому).

- ¹¹⁴⁾ Так пише Христюк, IV, стор. 57 і наст.
- ¹¹⁵⁾ М[икола] Ч[убатий] — Десять днів у Києві в січні 1919 р. Літопис Червоної Калини, число 5, 1931.
- ¹¹⁶⁾ А. Крезуб — Повстання Зеленого, там таки.
- ¹¹⁷⁾ Назарук, там таки стор. 107.
- ¹¹⁸⁾ М. Чубатий, там таки.
- ¹¹⁹⁾ Там таки.
- ¹²⁰⁾ Там таки.
- ¹²¹⁾ Чубатий, там таки.
- ¹²²⁾ Лев Бачинський: Об'єднання України, спогад у львівським "Гром. Голосі", передрук у скрентонській "Народній Волі" ч. 2, 1952 і М. Чубатий, там таки.
- ¹²³⁾ Л. Бачинський, там таки, і М. Чубатий, там таки.
- ¹²⁴⁾ Там таки.
- ¹²⁵⁾ Все описано докладно в Л. Бачинського (Нар. Воля, ч. 3/1952). Опис в Чубатого поданий в дещо баламутній версії.
- ¹²⁶⁾ Бачинський і Чубатий, там таки.
- ¹²⁷⁾ Л. Бачинський, (Нар. Воля, ч. 4/1952).
- ¹²⁸⁾ М. Чубатий подає (там таки), що з цією пропозицією звернулася Директорія до президії делегації вже першого дня приїзду до Києва, тобто 18 січня. Вже того самого дня в 5 годині пополудні мала делегація пленарне засідання, щоб рішати цю справу. Левко Бачинський подає, що перша зустріч з Директорією була "на другий день приїзду", отже 19 січня. Треба вірити тут Бачинському, бо справді перший день приїзду був зайнятий чисто маніфестаційними гостинами і не було коли відбувати аж двох нарад — делегації і Директорії.
- ¹²⁹⁾ Чубатий, там таки.

⁴²⁶⁾ Чубатий, там таки.

⁴²⁷⁾ Цифрові дані взяті в Чубатого і Мазепи (I, стор. 93).

⁴²⁸⁾ Мазепа, т. I, стор. 85.

⁴²⁹⁾ В. Андрієвський на різних місцях спогадів про добу Директорії, та також Винниченко у Відродженні нації (Гляди його характеристику Січових Стрільців, том. III, стор. 185).

⁴³⁰⁾ Подробиці в Чубатого, там таки.

⁴³¹⁾ Міністер внутрішніх справ Мицюк не сподобав собі галицьких селян-депутатів через те, що вони своїм строем (січовим) відбивали "неревольюційні настрої" галицького селянства. Власне об'єктивно ці селяни-депутати зі Зах. України пройшли велику суспільно-революційну школу в боротьбі проти шляхетсько-польського режиму в Галичині, але разом також школу національного виховання. Цього не міг зрозуміти навіть такий світлий діяч, як Мицюк. Зрештою Мицюк засвідчує, що й тоді так, як він, не любив за те саме колишніх послів до австрійського парламенту також і Винниченко (Мицюк, стор. 39-41).

⁴³²⁾ Бачинський (Нар. Воля, ч. 5) і Чубатий (Літопис Черв. Калини, 6/31). Дату 23 січня, як день відкриття Конгресу Мазепа мабуть, устійнив на підставі спогадів Феденка. Мазепа говорив авторові цієї праці в 1947 році, що він основні дати своїх спогадів устійнював також разом з Феденком. Саме Феденко раніше опублікував дату 23 січня, як день відкриття Конгресу в своїй статті в Збірнику пам'яті Симона Петлюри (Прага, 1930, стор. 83). Однак з другого боку в Універсалі Конгресу, опублікованому у Феденка (в його книжці Ісаак Мазепа) поставлена ще інша дата: 24 січня. З того видно, як обережно і критично треба ставитися до деяких дат в авторів спогадів і устійнювати їх відповідно в порівнянні з іншими подіями.

⁴³³⁾ Чубатий, там таки. Микола Ковалевський, колишній міністер УНР, та тодішній депутат Конгресу Трудового Народу України, у своїх спогадах подає опис відкриття цього першого соборного всеукраїнського законодавчого збору. Він пише: "Велика сцена була прибрана українськими килимами і великим жовтоблакитним прапором. Посередині, проти трибуни, був поставлений великий золотий тризуб. У глибині сцени п'ять критих червоним оксамитом великих крісел для п'ятьох членів Директорії. Відкриття Конгресу відбулося досить церемоніально

і коли члени Директорії з'явилися на сцені, члени Конгресу вставали, вітаючи їх покликами. Прихована оркестра опери заграла український національний гимн... Сама церемонія відкриття Трудового Конгресу справляла сильне враження в порівнянні із звичайними традиціями доби Української Центральної Ради".

Хоча М. Ковалевський пише, що це відкриття робило сильне враження на приявних, то все одно воно йому не подобалося і він волів би мати нецеремоніальне відкриття. В тій замітці в нього пробивається опозиційний дух, який був у його меншостевій групі УПСР проти Директорії, яку підтримувала більшостева група УПСР (Гляди його: При джерелах боротьби. Спогади, враження, рефлексії. Мюнхен 1960, стор. 534-535).

⁴³⁴⁾ Мазепа, там таки, I, стор. 88.

⁴³⁵⁾ Христюк, IV, стор. 60, згідно зі своєю тенденцією помешування значіння Конгресу подає неправдиву цифру депутатів при відкритті "приблизно 300". Встигли обрати і мали на Трудовім Конгресі своїх депутатів три національні меншини: Жиди, Москалі і Поляки. Всі вони були заступлені соціалістами. Серед депутатів було також кілька жінок (між ними Л. Старицька-Черняхівська і С. Русова від с. ф.). Гляди про цю подробицю в Л. Цегельського (Від легенд до правди), де зрештою може бути багато неточностей і власних легенд автора.

⁴³⁶⁾ Мазепа подає помилково за Христюком дату відкриття Конгресу на 23 січня. Проти того промовляє не тільки рішення Директорії зв'язати проголошення ратифікації з днем 22 січня, але й виразні свідчення учасників цього Конгресу — Л. Бачинського і М. Чубатого, які виразно подають, що "того самого дня" о 5 годині пополудні, коли була урочистість на Софійській Площі, відбулося також відкриття Конгресу. Також В. Андрієвський, який був на урочистості і який звідтіль пішов до міської опери на відкриття Конгресу, подає виразно дату 22 січня.

⁴³⁷⁾ Христюк, IV, стор. 60, представляє справу так, що ніби Конгрес наперед полагодив справу ратифікації актів об'єднання, а щойно потім приступив до вибору свого проводу. Це противиться нормальній процедурі всякого законодавчого збору і до того було б не прийшло з огляду на присутність на Конгресі досвідчених парламентаристів. Окрім того і Л. Бачинський

і М. Чубатий свідчать виразно, що наперед відбувся вибір про-
воду Конгресу (Бачинський, Нар. Воля, ч. 4, 1952). Представ-
лення Мазепи потверджує тезу Бачинського (I, стор. 88).

⁴³⁸⁾ Зміст промови Винниченка в Чубатого, там таки.

⁴³⁹⁾ Мицюк, там таки, стор. 40.

⁴⁴⁰⁾ Це видно з різних місць праці Мазепи і Христюка.

⁴⁴¹⁾ Мазепа, I, стор. 88. Христюк, IV, стор. 60.

⁴⁴²⁾ Христюк, там таки.

⁴⁴³⁾ Христюк, IV, стор. 60; Мазепа, I, стор. 88.

⁴⁴⁴⁾ Христюк, там таки; Мазепа, там таки.

⁴⁴⁵⁾ Так пише дослівно Винниченко, Відродження нації, т.
III, стор. 243, хоч Конгрес обрав згадану вище президію вже
першого дня. Якщо ж Конгрес не міг отримати кандидата від
найбільшої фракції на голову, то власне причина в тім не Кон-
гресу, а одній фракції.

⁴⁴⁶⁾ Мазепа, там таки; Христюк, там таки.

⁴⁴⁷⁾ Чубатий, там таки. М. Рафес — Два года...

⁴⁴⁸⁾ Ця остання партія в ході дальшого розвитку зміняла ще
два рази свою назву на еміграції: насамперед вона перезвала
себе на "радикальних демократів". Опісля на другій еміграції
вона прийняла ім'я "Українського Національно-Державного Со-
юзу".

⁴⁴⁹⁾ Про малочисельність ес-ефів: М. Чубатий, там таки.

⁴⁵⁰⁾ Мазепа там таки; Чубатий, там таки.

⁴⁵¹⁾ Мазепа, там таки, стор. 88 і наст.

⁴⁵²⁾ Андрієвський, там таки, стор. 108.

⁴⁵³⁾ Андрієвський, там таки.

⁴⁵⁴⁾ Андрієвський, там таки.

⁴⁵⁵⁾ Мицюк, там таки, стор. 17; Андрієвський, стор. 109.

⁴⁵⁶⁾ Мицюк, там таки, стор. 17.

⁴⁵⁷⁾ Чубатий, там таки.

⁴⁵⁸⁾ Феденко, там таки, стор. 60 і наст. Чубатий, там таки.

⁴⁵⁹⁾ Чубатий, там таки.

⁴⁶⁰⁾ Бачинський, там таки, (Нар. Воля, ч. 5/1952.). Мазепа, I,
стор. 89.

⁴⁶¹⁾ Д-р Л. Бачинський, там таки, Нар. Воля, ч. 5/1952; Ма-
зепи, I, стор. 89.

⁴⁶²⁾ Текст: Бачинський, там таки.

⁴⁶³⁾ Д-р Л. Бачинський був під цим оглядом найкращим
промовцем того часу в Західній Україні. Василь Стефаник на-
зивав його поетом-промовцем.

⁴⁶⁴⁾ Д-р Л. Бачинський, Народна Воля, ч. 5/1952.

⁴⁶⁵⁾ Цей зміст на підставі Чубатого, там таки.

⁴⁶⁶⁾ Д-р Л. Бачинський, Нар. Воля, ч. 6/1952.

⁴⁶⁷⁾ Д-р Л. Бачинський — Нар. Воля, ч. 6/1952. Тут засвід-
чено, що голосуванням над Актами Соборности проводив Т. Ста-
рух, а не Вітик або інший заст. голови.

⁴⁶⁸⁾ Д-р Л. Бачинський, там таки; Чубатий, там таки.

⁴⁶⁹⁾ Чубатий, там таки.

⁴⁷⁰⁾ Христюк, Мазепа й Чубатий.

⁴⁷¹⁾ Д-р Л. Бачинський — Народна Воля, ч. 6/1952.;

⁴⁷²⁾ Д-р Л. Бачинський, там таки.

⁴⁷³⁾ Червоний Прапор, ч. 2 з 30 січня 1919.

⁴⁷⁴⁾ Мазепа, там таки, том I, стор. 89 і наст.

⁴⁷⁵⁾ Згадка про переговори з "Німцями" вперше і востаннє
в промові Винниченка. Ніде інде він сам про такий момент не
згадує. Це подає лише Шаповал — Гетьманщина і Директорія.
Тут згадка про якусь загальну розмову з одним із німецьких со-
ціал-демократів, яка обидвох сторін цієї розмови до нічого не
обов'язувала. Якби це була серйозна розмова з якимсь чинником
німецької армії в Україні, то після вибуху повстання, коли тре-
ба було переговорювати з представництвом німецької армії про
її неутральність, був би поклик на ці попередні переговори, як
на аргумент для української сторони. М. С.

⁴⁷⁶⁾ Цей пункт у промові повинен бути зформульований з яс-
нішим політичним сенсом: "Неутральність України в боротьбі
Советської Росії (з її зовнішними ворогами)" (том I, стор.
89). М. С.

⁴⁷⁷⁾ Останнє речення взято від Мазепи. Твердження Винни-
ченка про "переговори" з Мануїльським і Раковським є в ка-
тегоричній формі так, що слухачі мусіли набрати переконання,
що їх провадив таки сам Винниченко.

⁴⁷⁸⁾ Христюк, там таки, IV, стор. 61.

⁴⁷⁹⁾ Фальшивники-большевики при поспіху получили два
поняття з двох суперечних гасел: 1) "єдина неділима Росія" і
2) "федеративна Росія". Може бути тільки одна з цих концеп-

цій: або концепція єдиної неподільної Росії, або федеративна російська держава, яка власне є подільна між різні частини федерації. Вже цей один момент мусів вказувати на те, що цілий документ був фальсифікатом. М. С.

⁴⁸⁹⁾ Щодо другого пункту фальшивого договірної документа, то і без "договору" з антантою був ще в грудні утворений коаліційний уряд УНР, якому номінально передала свою владу Директорія в ділянці ексекутивній, хоча на практиці було мало зміни в порівнянні з попереднім періодом. Щодо пункту третього, то знову фальшивники-большевики не дуже то були хитрі, коли вони вставили тут зобов'язання Директорії боротися проти большевизму всередині Української Держави. Це розумілося само собою і не потребувало ніяких договорів з ніким. М. С.

⁴⁹⁰⁾ Цей пункт є єдиним у зфальшованім тексті, який має політичний сенс. У зв'язку з наступними пунктами про організацію спеціального штабу ця постанова в пункті 4-тім була б мала справді переломове значіння в боротьбі проти московсько-большевицького імперіалізму, якби вона була правдивою. Большевицькі фальшивники припускали, що антантський штаб в Одесі має політичний розум і тому вставили цей пункт у свій зфінгований документ. Нажаль, такої думки цей антантський штаб в Одесі не мав ніколи, поклоняючися тоді цілком концепції єдиної неподільної Росії і уважаючи антанту диктатором світу. М. С.

⁴⁹¹⁾ Тут знову вилазить наверх явна фальшивка. Фальшивники-большевики не знали того, що ген. Матвій ніколи не був в активній службі Армії УНРеспубліки і тим більше не міг бути ніколи "начальником штабу" цієї армії. М. С.

⁴⁹²⁾ Текст цього фальсифікату в Винниченка, Відродження нації, том III, стор. 252-253.

⁴⁹³⁾ Сам Винниченко, коли в 1920 р. перейшов на іншу політичну лінію, у своїм полемічному творі висловлює думку, що цей документ "можливо не зовсім неправдоподібний", (там таки, том III, стор. 252). Він відкидає тоді лише припущення, що то Директорія знала про такий договір, але висловлює цілком виразне твердження, що ген. Греків такий договір заключив. Це, як побачимо далі, цілком неправдиве твердження (там таки, стор. 254).

⁴⁸⁶⁾ З поважним виглядом дає винятки з цієї фальшивки Ліхлат (стор. 172).

⁴⁸⁷⁾ Історія Української РСР, том II, стор. 134-135, повного тексту фальсифікату не дає, ні ця історія, ні праці І. Рибалки та Р. Симоненка.

⁴⁸⁸⁾ Так поданий текст промови Винниченка в Червонім Прапорі за 30 січня 1919 р.

⁴⁸⁹⁾ Мазепа, том I, стор. 89-90.

⁴⁹⁰⁾ Така велика увага справі "політики" Болбочана, яку ми описали раніше, є даниною Винниченка для гострої критики проти Болбочана з боку деяких елементів з-поміж опозиційних "боротьбистів" і "незалежних с. д."

⁴⁹¹⁾ Мазепа, том I, стор. 90.

⁴⁹²⁾ Мазепа, том I, стор. 91.

⁴⁹³⁾ Окрім Мазепа й Червоного Прапора подає зміст цієї промови ще Чубатий, там таки.

⁴⁹⁴⁾ Сам Винниченко пише в своїм Відродженні нації (том III, стор. 242-244) про Трудовий Конгрес, але ні словом не згадує про тези своєї промови на нім. Це цілком зрозуміло, коли зважити, що при писанні книжки він вже був настроєний проти рішень Конгресу.

⁴⁹⁵⁾ Винниченко раніше, а також в тім часі, коли виголошував свою промову, вислав своїх делегатів на переговори з антантським командуванням в Одесі. Покищо ці переговори були безуспішні, але треба припускати, що Винниченко сподівався, що вони ще вдадуться. Тим то він нічого про це не говорив конкретно. Окрім того він не хотів викликати спротиву опозиції.

⁴⁹⁶⁾ Мазепа, там таки, стор. 91.

⁴⁹⁷⁾ Мазепа, том I, стор. 91, а контрарію.

⁴⁹⁸⁾ Мазепа, том I, стор. 91.

⁴⁹⁹⁾ Мазепа, там таки, а контрарію.

⁵⁰⁰⁾ Про це згадка в Мазепа т. I, стор. 62; Феденко, там таки, стор. 66. Багато про це є в Дорошенка.

⁵⁰¹⁾ Мазепа, том I, стор. 91. Інші мемуари, не наводять змісту промови Чехівського взагалі.

⁵⁰²⁾ Ні Мазепа, ні Мицюк, ні Феденко, ні Христюк, не наводять імен інших міністрів, що складали звіт. Тільки Мазепа

згадує про "інших", що промовляли після Грекова. Тим то не знаємо, чи це були всі міністри, чи лише деякі.

⁶⁰¹⁾ Греків, праця цитована вище.

^{601A)} Докладніше про ці переговори буде мова в окремих томах цієї праці.

⁶⁰²⁾ Мазепа, том I, стор. 91.

⁶⁰³⁾ Цей мотив такого з'ясування правдивого стану на фронті підкресляє у своїх спогадах сам Греків (Шлях Перемоги, ч. 44/1957).

⁶⁰⁴⁾ Зміст промови Грекова в Мазепи, том. I, стор. 91.

⁶⁰⁵⁾ Так рисує настрої деяких кіл Конгресу Мицюк, там таки, стор. 41.

⁶⁰⁶⁾ Ця заувага С. Петлюри була негайно після промови.

(Греків, Шлях Перемоги, ч. 44/1957).

⁶⁰⁷⁾ Невдоволений цією обставиною був особливо Винниченко, який тоді не подав Конгресові факту, що то він вислав делегацію до Одеси. Винниченко, там таки, т. III, стор. 234 і наступні, а контрарію.

⁶⁰⁸⁾ Таке невдоволення висловлює між іншим Мазепа (том I, стор. 72). Він був погляду, що таке щире виявлення правди повинно б в інших відносинах спонукати міністра до димісії

⁶⁰⁹⁾ Мазепа, там таки.

⁶¹⁰⁾ Винниченко, після переходу на нову позицію, у Відродженні нації, том III, стор. 254, кидає на адресу Грекова підозріння "чудної, майже провокаційної поведінки на Трудовім Конгресі", "його залякування силами большевиків"... Навіть закидає йому брідом то "єдиноеділимську контрреволюційну діяльність". Все те писане в рік пізніше. В часі свого урядування і як Голова Директорії Винниченко, а Петлюра як Головний Отаман, уділяє Грекову найвище признання і довіря, висилаючи його, як міністра військових справ, до Одеси, а не міністра зовнішніх справ Чехівського. Окрім того пізніша діяльність Грекова, як Начального Вождя УГАрмії доказує, що він був одним з найкращих генералів того часу взагалі.

⁶¹¹⁾ Мазепа, т. I, стор. 92. З факту, що Коновалець був запрошений промовляти на Трудовім Конгресі разом з членами Директорії й Уряду, видно, що його роля й повага в тім періоді державного будівництва була високо цінена з огляду на

ролю Січових Стрільців, як найвірнішої для Уряду й Держави збройної сили.

⁶¹²⁾ Мазепа, т. I, стор. 92.

⁶¹³⁾ Мазепа, там таки.

⁶¹⁴⁾ Мазепа, т. I, стор. 92-93.

⁶¹⁵⁾ Христюк, том IV, стор. 65.

⁶¹⁶⁾ Текст гляди у Христюка, том IV, стор. 64-65.

⁶¹⁷⁾ Текст цієї конституції з 29 квітня 1918 р. гляди в Христюка, т. III.

⁶¹⁸⁾ Гляди у Христюка параграфи 12 і 27 конституції 29 квітня 1918 р.

⁶¹⁹⁾ Ця фракція "незалежних соціал-демократів" після довгих вагань у своїй тактиці, врешті в січні 1920 перейшла офіційно на комуністичну платформу і перемінилася в Українську Комуністичну Партію ("україсти").

⁶²⁰⁾ Цього "незалежного українського соціал-демократа" треба чітко відрізнити від Грігорія Зінов'єва (Герша Алфельбавма), який був одним із чільних провідників Російської Комуністичної Партії большевиків, а в дещо пізнішій часі навіть головою Комуністичного Інтернаціоналу. Український Зінов'єв є дійсне прізвище, а тільки з московським закінченням (імені його не подає, ні Христюк, ні Феденко). Тут маємо подібну історію з другим прізвищем. Відомий провідник РКП Лев Троцький (Лейба Бронштайн) прибрав собі псевдонім з дійсного українського прізвища, а одночасно діяв правдивий український соціал-демократ, Микола Троцький. М. С.

⁶²¹⁾ Революцію в Німеччині фактично почали наперед німецькі ліберально-міщанські кола в жовтні, а щойно завершили її соціал-демократи, перебравши в свої руки владу від міщанських лібералів. М. С.

⁶²²⁾ Далі кілька уступів, які характеризують в явню ворожий спосіб політику Директорії, цензура викреслила при публікації. М. С.

⁶²³⁾ В оригіналі "совітського", бо так писали тоді всі Українці. М. С.

⁶²⁴⁾ Текст цієї заяви фракції незалежних УСДРП у Христюка, том IV, стор. 62-63.

⁶²⁵⁾ Ці ілюзії про "соціалістичну революцію" обидвох ота-

манів в сучасних "радянфілів" зареєстровує Феденко, там таки, стор. 61.

⁵²⁰⁾ На всіх 538 депутатів було 118 промислово-робітничих і 33 умових робітників, або процентово-промислових робітників було 22%, а від умових робітників було 6,3%, тобто разом міські робітники мали майже 29 відсотків заступництва.

⁵²¹⁾ Христюк, том IV, стор. 61-62.

⁵²²⁾ Коновалець (там таки, стор. 32) оповідає про свою довгу розмову з провідником "боротьбистів" Шинкарем у тім часі. Шинкарем ніяк не міг виразно викласти тих цілей щодо України, які ставить собі ця партія.

⁵²³⁾ С. Гольдельман (Листи жидівського соціал-демократа..., стор. 23) оповідає, що один із полей-ціоністів, що був делегатом на Трудовий Конгрес, звернувся тоді на залі до М. Рафеса зі запитанням, як він дивиться на сучасну ситуацію. Рафес відповів: "Це залежить від того, як це вийде зараз у часі моєї промови: або українська або радянська влада". Він за якийсь час дійшов до слова на Конгресі і в промові вийшла советська плятформа.

⁵²⁴⁾ Христюк, том IV, стор. 61.

⁵²⁵⁾ Чубатий, там таки.

⁵²⁶⁾ Чубатий, там таки.

⁵²⁷⁾ Нам не вдалося ствердити, чи Берйозов це оправдне прізвище Москаля чи псевдонім змосковщеного Жида. Також невідомо з певністю, хто промовляв від московських меншевіків. Жидівський історик про ті часи, І. Черіковер, твердить, що провідниками і речниками всіх соціалістичних московських партій в Україні були Жиди (Історія погромного двіження на Україні, том I, стор. 68).

⁵²⁸⁾ Промовці наведені в Мазепи, том I, стор. 94.

⁵²⁹⁾ Характеристична річ, що, ні Мазела, ні Феденко не подають прізвища промовця, який зложив декларацію іменем їхньої фракції. Христюк взагалі не згадує про декларацію цієї фракції, а тільки про її внесок, який відчитав С. Бачинський. З того в нас висновок, що й декларацію читав він.

⁵³⁰⁾ Про авторство є згадка в Мазепи, том I, стор. 94 і Феденко, стор. 62.

⁵³¹⁾ В такій формі є неточність навіть для того часу. Ма-

ло б правильно бути: "як край переважно селянсько-хліборобський". М. С.

⁵³²⁾ Тут бачимо, що наші соціал-демократи поділяли ту віру в неминучість соціалістичної революції в цілім світі в тім часі разом з соціалістами-революціонерами та "боротьбистами". Тієї віри власне не мали соціалісти в своїй більшості в згаданих центральних державах Європи. Не мали її також західньо-українські радикали. М. С.

⁵³³⁾ Тут у цій тезі пробивається думка ортодоксального автоматичного діалектичного матеріалізму Маркса, прихильниками якого були тоді соціал-демократи в Україні неподільно. Окрім того, могла Україна підтримувати не конче капіталістичний, але кооперативний лад. М. С.

⁵³⁴⁾ В заяві поминено найважливіші передумови соціалізації: добровільної соціалізації при умові високого освітнього й морального рівня мас. Ця передумова відпадала з огляду на страшенно малу грамотність мас. На основі статистики, з 1897, було в Придніпрянщині грамотних дорослих Українців лише 16,4%, а в деяких губерніях ще нижчий відсоток (на Волині 9,4%); примусова соціалізація потребувала великої і сильно дисциплінованої української диктаторської партії, а такої не було тоді в Україні. М. С.

⁵³⁵⁾ Цей пункт заяви соціал-демократів є найсильнішим у ній. Він ясно ставить справу на всенародну демократію, а не на обмежену. В тім його розумова сила, що вона фактично наві'язує до конституції 29 квітня 1918. Проте, як побачимо далі, в практичнім внесенні ця фракція в дечім відступила від цього принципового становища, беручи на увагу, в своїм розумінні, тактичні моменти. М. С.

⁵³⁶⁾ Формуляція цього пункту неправильна з погляду демократії, на базі якої заява стоїть. Верховну владу повинен мати сам нарід, а Директорія може мати лише начальну функцію, доручену народом для неї. Друге зауваження: між комісіями не передбачено важливої комісії народного господарства, а тільки вузьку комісію земельних справ. М. С.

⁵³⁷⁾ Такі ради з представництва лише селян і робітників суперечать не тільки демократичному загальному принципіві, але й трудовому принципіві.

⁶⁴⁾ Словний текст для оповіщення масам був дещо кострубатий і міг іти на руку невідповідальним елементам. Такими недопускальними висловами є "знищення останків" поміщицького ладу. Це темні елементи могли розуміти як знищення поміщицьких садіб разом із власниками. Також непотрібно вношено затемнення понять словами про "контрреволюціонерів" замість ставити виразно справу тільки про "протидержавні елементи". М. С.

⁶⁵⁾ Тоді мали на увазі ідеал збройної системи Швейцарії. М. С.

⁶⁶⁾ Той пункт про організацію армії в регулярній і дисциплінованій формі найліпше віддає високий патріотизм і турботу соціал-демократів про організацію сильних збройних сил України, які були тоді розхитані революційним кліматом і субверсією. М. С.

⁶⁷⁾ Соціал-демократи, як марксисты, були централістами. Проте, вони бажали щиро об'єднання Придніпрянщини з Придністрищиною. Дуже нерадо дивилися на об'єднання "ліві" елементи, які добачували в галичанах противників їх революційних експериментів в Україні. Зокрема вони були проти форми цього об'єднання. Один із провідників соціалістів-революціонерів, Микита Шаловал, записав навіть у свій щоденник таке своє переконання: "Осточортіли тутешні люди. Я бачу, що добровільно я б тут і тижня не прожив...". Так він писав про Галичину в лютому 1919 року ("Мандрівне", в Українськiм Громад. Слові, Нью Йорк, ч. 2/1956). М. С.

⁶⁸⁾ Ця частина заяви редагована поспішно і тому вона не зформулована виразніше в державницькiм стилі. Проте, її інтенція і дух правильні. М. С.

^{69*)} Цей пункт помішав дві різні справи: питання союзу з іншими державами для військово-оборонних цілей, і чуже втручання в справу України. Через це помішання цих двох різних справ вийшов також неправильний висновок, про що буде мова далі. М. С.

⁷⁰⁾ Соборницький дух цієї частини заяви та охота боронити всі українські землі від загарбництва пробивається тут із кожного слова. Запал оборони і поспіх у редагуванні довели зрештою до того, що автори проголошують деякі народи контр-

революційними і реакційними, хоча такими є тільки державні уряди і ті партії, що їх творять. М. С.

⁷¹⁾ Правительство було офіційно урядом Республіки, а не іншого її органу — Директорії.

⁷²⁾ Ця фраза у заяві мабуть мала означати мирові змагання України, або оборону демократичного ладу в Україні, проти чужих держав. В цій формі, як вона написана, вона неясна щодо своєї мети, для якої вона вжита в заяві і могла тоді викликати різні тлумачення в невиробленій масі. М. С.

⁷³⁾ Текст заяви УСДРП друкований у Феденка, там таки, стор. 62—67.

⁷⁴⁾ Мазепа (I, стор. 94) виразно зазначає, що ця заява і інші матеріали для ухвалення в Конгресі були редаговані в галеріях будинку. Це означає, що матеріалів не притотовив наперед секретаріат партії в спокійній атмосфері і з увагою.

⁷⁵⁾ Мазепі було тоді всього 34 років, а Феденкові 25 років.

⁷⁶⁾ Мазепа, том I, стор. 94.

⁷⁷⁾ Мемуари про хід Конгресу подали найобширніше соціал-демократи, Мазепа й Феденко. Багато матеріалу дав есер Христюк. Проте, вони не навели змісту заяв самостійників-соціалістів і соціалістів-федералістів, а також москоських меншевиків. Вище ми даємо правдоподібний зміст їх заяв, бо вони голосували потім за пропозицію соціал-демократів, а в зовнішній політиці вони власне тим різнилися від табору с.д. і с.р.

^{78*)} Винниченко цитує в своїй згаданій тут праці свою записку про розмову з ним лідера с.ф. Мацієвича, який настоював на союзі з антантою з умовою, що Україна може згодитися навіть на невеличкі гарнізони антанти.

⁷⁹⁾ Цього Винниченко дослівно не сказав. Рафес тут тільки іронізує. М. С.

^{80*)} Рафес подає три крапки сам. М. С.

⁸¹⁾ Три крапки дає Рафес сам. М. С.

⁸²⁾ Рафес, там таки.

⁸³⁾ Становище Рафеса до питання зв'язку погромів з оборонною війною України проти інвазії Советської Росії покривається з тим, що пізніше писав А. Ревуцький.

⁸⁴⁾ Гольдельман, стор. 22.

⁸⁵⁾ Христюк, том IV, стор. 66.

⁵⁶³⁾ Христюк, том IV, стор. 67.

⁵⁶⁴⁾ Текст цього внесення в Христюка, том. IV, стор. 66.

⁵⁶⁵⁾ Текст був уложений на підставі порозуміння фракцій. В його редакції брали головну участь Мазепа й Феденко. (Мазепа, I, стор. 94).

⁵⁶⁶⁾ Текст беремо з Христюка (IV, 66), Феденка (стор. 160) і Мазепа (I, 94-95).

⁵⁶⁷⁾ Цей текст правильно в Мазепа й Христюка. В Феденка переставлено слова так, що вони псують сенс цілого пункту: "для визволення від пансько-гетьманської влади українського народу".

⁵⁶⁸⁾ В загальному стилістика проекту йде за декларацією УСДРП, яку ми вмістили вище. Проте, в законопроекті є декілька поправки на краще. Тут замінено слово "чищення" на "оздоровлення".

⁵⁶⁹⁾ В декларації була названа "Комісія Військова".

⁵⁷⁰⁾ В декларації була "Комісія Фінансова".

⁵⁷¹⁾ В декларації була для цієї комісії назва "Міжнародна".

⁵⁷²⁾ "Харчова справа" додано.

⁵⁷³⁾ Тут даємо текст цілого уступу в поправленні в Директорії Феденком (стор. 160). Оригінальний текст в Христюка є такий: "Загальний склад комісії... виборів після пропорційного представництва... по рахунку: 1 представник на 15 членів Конгресу".

⁵⁷⁴⁾ В оригіналі було неправильне слово "військовий". Воно поправлене в публікації Феденка на "воєнний".

⁵⁷⁵⁾ Текст законопроекту вживає неточної назви Конгресу, який офіційно мав назву "Конгрес Трудового Народу України".

⁵⁷⁶⁾ Редакція цього параграфу вказує виразно на те, що текст був редагований в поспіху, бо в тім самім параграфі вжито для Конгресу раз назву неправильну (при його Президії), а другий раз правильну.

⁵⁷⁷⁾ В публікації Феденка неправильно "закони" замість "закон".

⁵⁷⁸⁾ В усіх текстах опущено офіційну назву Держави: "Української Народної Республіки", а залишено слова "Української Республіки" з додатком "Великої Соборної".

⁵⁷⁹⁾ В оригіналі "совітських".

⁵⁸⁰⁾ В публікації Феденка опущено слово "всього".

⁵⁸¹⁾ Мазепа, I, стор. 93.

⁵⁸²⁾ Коновалець, стор. 33.

⁵⁸³⁾ Це видно, між іншим, з вигладженого тексту проекту у порівнянні з текстом первісної декларації від УСДРП і інших фракцій.

⁵⁸⁴⁾ Тим то потім ухвала під назвою "Закон про тимчасову владу в УНРеспубліці", була надрукована за підписами Вітика й Бачинського.

⁵⁸⁵⁾ Феденко, стор. 65.

⁵⁸⁶⁾ Христюк, IV, стор. 67.

⁵⁸⁷⁾ Таку саму позицію займали вороги демократії також супроти всякого парламенту. Комуністи, пізніше нацисти й фашисти, в різних парламентах Західної Європи спільно з трибуни парламенту кидали свobodно громи проти самої ідейної підстави демократії та разом, рука в руку, голосували проти кожного демократичного уряду, щоб його повалити. Їх тактичною директивою було не поправляти стан своєї країни, а погіршувати, бо "що гірше в країні, то ліпше для партії". М. С.

⁵⁸⁸⁾ Тут говорилося про "два дні" дискусії в Конгресі. Фактично і формально Конгрес тривав 6 днів від відкриття. М. С.

⁵⁸⁹⁾ Так стилістично "лівиця" перевертає факт, що саме большевицькі московські війська і їх симпатички розпочали боротьбу проти Директорії УНРеспубліки і проти самої УНРеспубліки. М. С.

⁵⁹⁰⁾ Знову "лівиця" перекручує дійсні факти, бо ж то Советська Росія почала війну проти УНРеспубліки, а Директорія ще перед відкриттям Конгресу лише сконстатувала факт війни Советської Росії проти України. Конгрес ніякої угоди з антантою не ухвалював, але, розуміється, також не проголошував її війни. М. С.

⁵⁹¹⁾ Христюк, том IV, стор. 67.

⁵⁹²⁾ Збірник пам'яті Петлюри, стор. 20.

⁵⁹³⁾ Феденко, там таки, стор. 65. Проект написав Феденко, але в остаточній редакції брав участь Мазепа і, очевидно, інші представники фракції бльоку.

⁵⁹⁴⁾ В оригіналі помилково: "сповіщає робітничий і селянський люд". М. С.

⁶⁰⁴) В оригіналі помилково "військовий". М. С.

⁶⁰⁵) В оригіналі неправильно: "на Україні". М. С.

^{605*}) Не маємо під рукою тексту, оповіщеного деінде і тому не можемо встановити, чи три точки в Мазепи (том III, стор. 168) означають скорочення.

⁶⁰⁶) В тексті Універсалу Трудового Конгресу опущено в цім місці при вичисленні Республіки слово "Великої", а замість того поставлено "Незалежної". В обидвох випадках опущено прикметник "Народної". М. С.

⁶⁰⁷) Три крапки в Мазепи, там таки.

⁶⁰⁸) Автори Універсалу не доглянули в поспіху, що до оборони України повинні бути подиктані всі сили Українського Народу і разом з ними також лояльні сини національних меншин. М. С.

⁶⁰⁹) Знову ж через поспішний недогляд при редагуванні Універсалу опущено в цім місці згадати не тільки всіх наймитів Москви, але й таки синів московського народу, — большевиків і їхніх прихильників, які провадили в першу чергу завойовницьку агресію проти України та наймали Китайців, Логішів і ін.

⁶¹⁰) Тут слово "Директорія" вставлено явно помилково, бо військо було не військом Директорії, але військом УНРеспубліки, або коротко воно називалося в різних документах "республіканським військом", а не "військом Директорії". М. С.

⁶¹¹) Текст у Мазепи, том III, стор. 168-169.

⁶¹²) Мазепа, том I, стор. 96.

⁶¹³) Феденко, там таки, стор. 65.

⁶¹⁴) Чубатий, там таки.

⁶¹⁵) Члени Директорії в тім часі потратили час перед Конгресом на різні міжпартійні і партійні переговори і не могли зайнятися приготуванням законопроектів. (Христюк, IV, стор. 62).

^{615*}) І. Мазепа, Творена держава, Збірник пам'яті Симона Петлюри, Прага 1930, стор. 18-19.

⁶¹⁶) Гляди повний текст закону про владу вище на вступі і перший параграф.

⁶¹⁷) Текст цього закону про трудові ради був ухвалений у лютім, але оповіщений аж кілька місяців пізніше.

⁶¹⁸) Про таку інтерпретацію подає опінію всіх партій Мазепа, том I, стор. 152.

⁶¹⁹) Представника від Зах. України не обрав Конгрес. Це залишено до волі УНРаді.

⁶²⁰) Про дату 11-го лютого, як вихід з Директорії, гляди: М. Стахів — Друга Сов. Республіка, стор. 329 — 331.

⁶²¹) Там же: Мазепа, I, стор. 105.

⁶²²) Мазепа, I, стор. 160.

⁶²³) Автор цієї праці був у тім часі на фронті між Перемишлем і Судовою Вишнею, як командир куреня, та пригадує собі радість власну і своїх воєнків, коли прочитали в часописах вістку про Універсал Соборности, проголошений на Софійській Площі в Києві та про хід Трудового Конгресу. Коли деякі автори (як Л. Цегельський і інші) висказувалися негативно про цілий Конгрес, то вони це робили в кількадесять років пізніше, коли перейшли цілковиту політичну мутацію. Раніше вони самі були іншого погляду про Конгрес. М. С.

⁶²⁴) Лев Бачинський, там таки.

⁶²⁵) О. Мицюк, там таки.

⁶²⁶) І. Мазепа, там таки.

⁶²⁷) Феденко, там таки.

⁶²⁸) М. Чубатий, там таки.

⁶²⁹) Шекерик-Доників, спогад у календарі "Громада" за 1924 рік.

⁶³⁰) Євген Коновалець, там таки.

⁶³¹) Назарук, там таки.

⁶³²) До тих поменшувачів поваги Конгресу належить також пізніше сам Винниченко у Відродженні нації та Христюк у своїх Замітках і матеріалах. На різних місцях вони поменшують значіння Конгресу майже по тій лінії, яку закреслили були противники Конгресу вже таки на самім Конгресі Трудового Народу України.

⁶³³) Прикладом того можуть служити блискучі стилем, але повні ненависти до демократії, писання В. Липинського і Л. Цегельського.

⁶³⁴) Христюк, IV, стор. 57.

⁶³⁵) Христюк, там таки, підкреслює такий свій новонабутий на еміграції у Відні погляд.

⁶³⁶) Христюк, там таки.

- ⁹³⁵⁾ Лещінський, там таки.
- ⁹³⁶⁾ Лещінський, там таки, стор. 194.
- ⁹³⁷⁾ Микита Шаповал, Національна справа на Сході Європи (Нова Україна, Прага, число 1-3 за 1928).
- ⁹³⁸⁾ Там таки, стор. 145 — 195. Окрім цього гляди основну працю на цю тему українського ученого економіста проф. Ол. Мицюка, числа 1 і наступні в Розбудові Нації (Прага) в його праці: Аграризація жидівства (роки видання 1931 — 1932).
- ⁹³⁹⁾ Шаповал, там таки.
- ⁹⁴⁰⁾ Лещінський, там таки, стор. 192 — 93.
- ⁹⁴¹⁾ Лещінський, там таки, стор. 199.
- ⁹⁴²⁾ Її подає Лещінський, там таки, стор. 205.
- ⁹⁴³⁾ Лещінський, там таки, стор. 205.
- ⁹⁴⁴⁾ Ці відсотки жидівського населення в порівнянні до всього населення міст названих українських губерній є середні для всіх міст — великих і малих.
- ⁹⁴⁵⁾ Доти цифри взято від Черіковера, там таки, стор. 24.
- ⁹⁴⁶⁾ Ці дальші дані взяті в Мицюка, там таки, Розбудова нації 9 — 10 за 1932, стор. 254.
- ⁹⁴⁷⁾ Мицюк, там таки, стор. 255. Решта населення цих міст є або Москвини або Греки, Поляки, Німці і інші.
- ⁹⁴⁸⁾ Х. Раковський, Советська Україна, в Єжегоднику Комуністичного Інтернаціоналу, Москва, 1923, стор. 463.
- ⁹⁴⁹⁾ Дати про перепис в 1920 р. гляди: Будівництво Радянської України, Збірник. Випуск II. Харків, стор. 43 і наступні.
- ⁹⁵⁰⁾ Х. Раковський в Єжегоднику Комінтерна, Москва, 1, 23, стор. 463.
- ⁹⁵¹⁾ Там таки.
- ⁹⁵²⁾ Обставини, в яких приходилося працювати українському учительству в середньому шкільництві в часі гетьманату, описані барвисто в спогадах В. Андрієвського.
- ⁹⁵³⁾ С. Сірополко, Освітня політика на Україні за часів Директорії (Збірник пам'яті Симона Петлюри), Прага, 1930, стор. 166 і наступні.
- ⁹⁵⁴⁾ Дані взяті з Єжегодника Комінтерна за 1923, стор. 468 — 69.
- ⁹⁵⁵⁾ Там таки, стор. 469.
- ⁹⁵⁶⁾ Дані в Єжегоднику Комінтерна за 1923 рік, стор. 470-71.

⁹⁵⁷⁾ М. Добриловський, З історії господарської політики незалежної України (1919 — 1920), (Збірник пам'яті Симона Петлюри), Прага, 1930, стор. 149 і наступні.

⁹⁵⁸⁾ Б. Варга, Фінанси, Єжегодник Комінтерна за 1923 рік, стор. 373.

⁹⁵⁹⁾ Про такий хід полагодження справ у зовнішній подітиці пишуть у своїх спогадах Назарук (Рік на Великій Україні) і Греків (Переговори з антантою в Одесі).

⁹⁶⁰⁾ Про це згадують виразно Назарук і Греків, які мали до-ручені місії в переговорах з антантськими чинниками в Одесі.

⁹⁶¹⁾ Яскравим прикладом такого скидання зі себе відповідальности є заява Чехівського на процесі проти членів Центрального Комітету УПСР на чолі з В. Голубовичем у Києві в травні 1921 року перед надзвичайним советським трибуналом. Там Чехівський зізнавав як свідок, а не як обвинувачений. Тоді свідок, Володимир Мойсєєвич Чехівський, свідчив таке: "Влас-тиво кажучи, мого кабінету [міністрів] не було, я його не ор-ганізував і за його діяльність не відповідаю". Все, мовляв, робила сама Директорія. (Дело членов Центрального Комітета Україн-ської Партии Социалистов-Револуционеров — Голубовича, Пе-тренко, Лизанивского..., Харков, 1921, ст. 319).

Соломон Гольдельман повторяє балачку Чехівського з піз-ніших часів, що буцім то Чехівський нічого не знав про про-голошення воєнного стану з Советською Росією і вичитав про це щойно в газетах. Те саме за Чехівським повторяє пізніше Іс. Мазєпа в своїй статті в Збірнику пам'яті Симона Петлюри (стор. 18).

Тимчасом ми знаємо зі свідчень достовірних мемуаристів, які були учасниками тодішньої урядової політики (Назарук, Греків, Мазєпа, Лев Бачинський і інші), що справа стосунку до воєнної агресії Советської Росії була предметом довготривалих нарад в середині Директорії з участю Чехівського від кінця грудня до половини січня. Проголосити воєнний стан вирішено щойно в половині січня. Про те, що це було заскоченням для Чехівського і що він про це довідався щойно з газет, не може бути в ніяким разі мови: це просто пізніша каламбурна вигад-ка для оправдання катастрофальних наслідків воєнної агресії Советської Росії, з якою зразу за всяку ціну бажав миру Че-хівський. Пам'ятати треба, що ультимативну вимогу до Москви

підписував разом з членами Директорії Чехівський, отже він мусів також розуміти, що будуть наслідки з того ультиматуму: війна без капітуляції України.

⁶⁷⁰) Текст цього спільного розпорядження: М. Стахів, Західня Україна, том III, стор. 115 і наступні.

⁶⁷¹) Там таки.

⁶⁷²) Там таки.

⁶⁷³) Михайло Лозинський, Заграничне заступство Української Народної Республіки (Календар "Просвіти" за рік 1921, Львів, 1921, стор. 91).

⁶⁷⁴) М. Стахів, там таки, том III, стор. 116.

⁶⁷⁵) Лозинський, там таки, стор. 92.

⁶⁷⁶) А. Марголін, Україна і політика антанті, стор. 199.

⁶⁷⁷) Дані взяті із статті Лозинського (там таки) і Б. Галайчука (Організація української дипломатичної служби в Календарі "Червоної Калини" за 1939).

⁶⁷⁸) На ту велику хибу в діяльності міністра Чехівського при організації закордонних представництв і місій звертали увагу в своїх спогадах усі мемуаристи, зокрема ж Іс. Мазепа, Д. Дорошенко (том II, стор. 3 — 9), І. Феденко (Іс. Мазепа) та В. Андрієвський (Директорія, ст. 120 і наст.).

⁶⁷⁹) Коновалець, стор. 18.

⁶⁸⁰) Коновалець, стор. 18.

⁶⁸¹) Про цей момент гляди ближче: М. Стахів, Перша совєтська республіка.

⁶⁸²) Андрієвський, Директорія, стор. 126 і наст.

⁶⁸³) Кучабський, там таки.

⁶⁸⁴) Андрієвський, там таки: Мазепа, I, 62 і наст.; Феденко, стор. 66.

⁶⁸⁵) Про цю "Програму" Чехівського оповідав авторові начочний свідок Мих. Корчинський. М. С.

⁶⁸⁶) Між цими інтелігентами виїхав тоді також Д-р Дмитро Донцов, який сидів потім у Швайцарії в пресовім бюрі. Нова хвиля еміграції закордон пішла в половині лютого, про що ще буде мова пізніше.

⁶⁸⁷) Василь Кучабський: Січові Стрільці (Воєнно-історичний нарис). В збірці Золоті Ворота, Львів, 1937, стор. 151.

⁶⁸⁸) Кучабський, там таки, стор. 152 і наступні.

^{677A}) Капустаєвський, Похід Українських Армії, книга перша, стор. 29.

⁶⁷⁸) Марголін, там таки, стор. 101.

⁶⁷⁹) Андрієвський, там таки, стор. 141.

⁶⁸⁰) Капустаєвський, там таки, стор. 29.

⁶⁸¹) Крезуб, там таки.

⁶⁸²) Загальний опис і характеристику таких бунтів у цім часі подає Василь Кучабський, там таки.

^{682A}) Кучабський, там таки, стор. 156.

⁶⁸³) Ліхолат, там таки, стор. 197.

⁶⁸⁴) Ліхолат, там таки, стор. 197.

⁶⁸⁵) Капустаєвський, там таки, стор. 30.

⁶⁸⁶) Капустаєвський, там таки, стор. 31.

⁶⁸⁷) Літопис Революції, ч. 6.

⁶⁸⁸) Там таки.

⁶⁸⁹) Капустаєвський, там таки, стор. 31.

⁶⁹⁰) В цім пункті інформація Української Енциклопедії, ч. II, є помилкова. Про це ближче в пізнішій розділі.

⁶⁹¹) Фотій Мелешко, там таки, при описі епізоду смерті М. Григорієва.

⁶⁹²) Греків, там таки, Шлях Перемоги, ч. 42, 1957.

⁶⁹³) Капустаєвський, там таки, стор. 31.

⁶⁹⁴) Мабуть Гнат Михайличенко, який був тоді близько в Знаменці.

⁶⁹⁵) М. А. Рубач, К истории гражданской войны на Украине: переход Григориева к советской власти. Літопис Революції, 1924, ч. 3.

⁶⁹⁶) Ця дата вичислена з того, що на телеграму Григорієва про вислання делегації для переговорів, була большевицька телеграфічна відповідь дня 1 лютого. Припускати треба, що відповідь була найдалі на другий день. Ці дані на основі матеріалів Рубача, цитованого вище.

⁶⁹⁷) Рубач, там таки, стор. 178 і наст.

⁶⁹⁸) Рубач, там таки.

⁶⁹⁹) Рубач, там таки.

⁷⁰⁰) Рубач, там таки.

⁷⁰¹) Так Іван Майстренко у своїй англійській книжці Бо-

ротьбизм цитує цю цифру у заяві Григорієва і називає її лише "правдоподібно перебільшеною", хоча вона явно неправдива.

⁷⁰²⁾ Рубач, там таки.

⁷⁰³⁾ Майстренко, там таки, стор. 131.

⁷⁰⁴⁾ Рубач, там таки.

⁷⁰⁵⁾ Рубач, там таки, і Майстренко, там таки, стор. 118 і наст.

⁷⁰⁶⁾ Гляди: Документи внешней политики СССР. Видання Министерства иностранных дел СССР. Москва, 1957, том II, стор. 61-64, там є поданий повний текст тієї ноти Раковського.

⁷⁰⁷⁾ Майстренко, там таки, філософічно-спокійно приймає цю заяву боротьбистів і Григорієва як найліпше, що в даних обставинах могли зробити, бо ж, мовляв, тоді Армія УНРеспубліки була непопулярна в масах, а червона московська була популярна!

⁷⁰⁸⁾ М. Чубатий, там таки.

⁷⁰⁹⁾ Мазепа подає дату 2 лютого. Треба прийняти тут за певне, що він мав на гадці, що виїзд наступив після півночі, отже вже 2 лютого. Фактично це було 1 лютого, бо це виразно записав Д-р Назарук, який їхав разом з Директорією до Вінниці і який описує докладно всі подробиці виїзду.

⁷¹⁰⁾ В цій палаці з членів Директорії замешкали лише Винниченко і Швець. Макаренко й Андрієвський мешкали в місті, в іншій домі. Петлюра жив у двох скромних кімнатах у готелі, де містилася військова команда. Тоді готелі були переповнені і не було вільних кімнат.

⁷¹¹⁾ Назарук, стор. 135—141.

⁷¹²⁾ Там таки.

⁷¹³⁾ Марголін, там таки, стор. 109 і наст.; Андрієвський, 134 і наст.

⁷¹⁴⁾ Христюк, IV, стор. 73.

⁷¹⁵⁾ Не було на цій з'їзді також Микити Шаповала, що потім представляв себе на еміграції за єдиного ідеолога партії. В своїй історичній записці про цю конференцію він старається її поменшити тим, що, мовляв, у ній було всього лише 18 членів партії. Це явна неправильність. Свою неприсутність оправдус тим, що нібито конференція відбулася 29 або й 30 січня, а тоді вже уряд був у Вінниці. Як знаємо з точних дат, тоді,

тобто, 28 січня, уряд ще був у Києві і збирався виїздити із столиці.

⁷¹⁶⁾ Тут вказується на факт, що після з'їзду в травні 1918 більшість Центрального Комітету УПС захопили боротьбисти, які потім розв'язали партійні організації та наказали нову ресстрацію членів, щоб виключити з партії всіх прихильників демократії. М. С.

⁷¹⁷⁾ Христюк, IV, стор. 74.

⁷¹⁸⁾ Христюк, IV, стор. 74.

⁷¹⁹⁾ Про це не залишили спогадів учасники цієї конференції.

⁷²⁰⁾ Імена цих провідних членів УПСР знаходимо, як учасників різних подій по цей бік фронту, або як членів Уряду, або тих, що співпрацюють з ним у запіллі чи в закордонній акції.

⁷²¹⁾ Феденко, там таки, стор. 66.

⁷²²⁾ Феденко, там таки, стор. 66.

⁷²³⁾ Феденко, там таки.

⁷²⁴⁾ Греків, там таки, Шлях Перемоги, ч. 45, 1957.

⁷²⁵⁾ Це підтверджує ген. Греків, там таки.

⁷²⁶⁾ Українські архіви попропадали під час рухомої війни у значній частині. В спогадах внаслідок того дати часто неточні. Неточна дата відступу в Грекова і в Богацького. Пізніші советофіли навмисно скорочували час оборони Армії УНРеспубліки. Проте, у випадку Києва маємо докладні документи в воєнного командира Антонова і з них тут користасмо. З них видно, що оборона Києва була довша ніж до 2 лютого, як це подають помилково деякі спогади.

⁷²⁷⁾ Антонов, IV, стор. 163. Оборона Києва і відступ з'ясований докладно. в Кучабського, там таки (Золоті Ворота), стор. 158 і наст.

⁷²⁸⁾ Богацький, там таки, ч. 28.

⁷²⁹⁾ Капустаєвський, там таки, стор. 32.

⁷³⁰⁾ Проте, залишалися під большевицькою окупацією також деякі провідні українські соціал-демократи. Наприклад, Левко Чикаленко залишився в Києві, бо, мовляв, він член Міської Думи. Очевидно, що при большевицьким режимі не могло бути ніякої Міської Думи, а тільки совет робітничих депутатів.

Він вийшов із Києва аж у вересні 1919 року при нагоді здобуття Києва Денікіном. (Гляди про це його спогад у "Народній Волі" за 1959 під заголовком Через Київ на Львів).

⁷³¹⁾ Антонов, там таки, III, стор. 127.

⁷³²⁾ Антонов, III, стор. 127 і наст.

⁷³³⁾ Антонов, там таки.

⁷³⁴⁾ Антонов, там таки.

⁷³⁵⁾ Антонов, там таки.

⁷³⁶⁾ Антонов, там таки.

⁷³⁷⁾ В оригіналі: "Галиція".

⁷³⁸⁾ Антонов, III, стор. 147.

⁷³⁹⁾ Ліхолат, Розгром Директорії, стор. 89.

⁷⁴⁰⁾ Ліхолат, стор. 178.

⁷⁴¹⁾ Ліхолат, там таки.

⁷⁴²⁾ Р. Г. Симоненко, Імперіялістична політика антанті і США щодо України в р. 1919. Видання Академії УРСР, Київ, 1942.

^{740B)} Симоненко, там таки, стор. 265.

^{740C)} Симоненко, там таки, стор. 266.

⁷⁴¹⁾ Витяг із протоколу місії УНР у Ліхолата, стор. 176 — протокол ч. 2.

⁷⁴²⁾ Антонов, III, 252 і наст.

⁷⁴³⁾ Телеграма була вислана в московській мові. Переклад цієї телеграми даємо з оригіналу, друкованого в Антонова, але користуємося також перекладом, що був у руках Директорії у Винниці, поміщеного в Христюка, IV, стор. 96-97.

⁷⁴⁴⁾ В Христюка неправильний переклад, бо замість московського слова "защита", тобто "оборона, він написав "боротьба". В Христюка слово "принципов" з оригіналу перекладено "умов".

⁷⁴⁵⁾ В оригіналі "взятіє".

⁷⁴⁶⁾ В Христюка неправильно: "советського війська".

⁷⁴⁷⁾ Тоді популярно війська Директорії УНРеспубліки називалися "республіканськими".

⁷⁴⁸⁾ В Христюка замість "сповільнює" стоїть "затримує".

⁷⁴⁹⁾ Оригінальний текст в Антонова, III, стор. 252 і наст. Український урядовий переклад у Христюка, IV, стор. 96-97.

⁷⁵⁰⁾ Цитата з оригіналу протоколу в Ліхолата, стор. 176.

⁷⁵¹⁾ Протокол дипломатичної місії УНРеспубліки, ч. 2, в Ліхолата, стор. 176.

⁷⁶²⁾ Протокол ч. 2, у Ліхолата, стор. 176.

⁷⁶³⁾ Так думас між іншими Христюк, IV, стор. 97.

⁷⁶⁴⁾ Спис комісарів нового уряду в Христюка, IV, стор. 80.

⁷⁶⁵⁾ Дата оповіщення декларації уряду Раковського в Христюка, IV, 80, і в Документах зовнішньої політики СРСР, Москва, 1957, стор. 50, 28 січня 1919.

^{766A)} Текст у Мазепи, том I, стор. 103.

⁷⁶⁶⁾ Винниченко, там таки, III, стор. 279.

⁷⁶⁷⁾ Винниченко, там таки.

⁷⁶⁸⁾ Антонов, III, стор. 253.

⁷⁶⁹⁾ Антонов, III, стор. 253.

⁷⁷⁰⁾ Винниченко, Відродження нації, III, стор. 279.

⁷⁷¹⁾ Христюк, IV, стор. 97.

⁷⁷²⁾ Антонов-Овсенко, там таки, III, стор. 253.

⁷⁷³⁾ Цей факт посвідчує і Христюк (IV, стор. 97) і Винниченко (III, 279).

⁷⁷⁴⁾ Христюк, IV, стор. 99.

⁷⁷⁵⁾ Хоча найновіша "історично-наукова" монографія для вжитку в підсоветській Україні І. К. Рибалки мала перед собою аж дві обширні монографії А. В. Ліолата про період Директорії УНР, то все одно ця найновіша праця цілком не займається переговорами Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР під проводом С. Мазуренка з Совнаркомом Росії про перемир'я і мир між Україною і осією. З того видно, що історичний реферат у проводі комуністичної партії в Москві мав причину, щоб тепер цих переговорів не популяризувати серед Українців навіть у викривленій формі. (Гляди: І. К. Рибалка, Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Видавництво Харківського Університету, 1962).

Інша монографія, також ніби то оброблена науково, про період Директорії, це праця Р. Г. Симоненка під наголовком Імперіялістична політика антанті і США щодо України в 1919 р. видання Академії Наук УРСР, 1962. В ній вже автор згадує про переговори Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР з Совнаркомом Росії в Москві, але побіжно. Про це ми згадували вже раніше на своїм місці.

^{775A)} Христюк, IV, стор. 99.

⁷⁷⁶⁾ Винниченко, там таки, III, стор. 279-280.

⁷⁶⁷⁾ Христюк, там таки, IV, стор. 97.

⁷⁶⁸⁾ Христюк, IV, стор. 98-99.

⁷⁶⁹⁾ Торонто, накладом товариства "Вперед". Версію про "уступки" Москви для суверенної Української Народної Республіки повторює і захищає також Микита Шаповал у своїй обширній книжці Велика Революція і українська визвольна програма (Прага 1928). На сторінці 133 він при тім, сам того не помічаючи, попадає в суперечність зі своїм захистом згаданої версії. Він там пише: "Але ж коли наша революція [проти гетьманату] перемогла, а Москва почала нахрапом лізти на Україну, то наша буржуазна демократія стала рішуче проти всяких спроб трудової демократії (с. р. і с. д.) знайти порозуміння з Москвою".

Шаповалсві байдуже, що прецінь мирову делегацію до Москви під проводом Семена Мазуренка посилала не тільки "трудова демократія", але також "буржуазна демократія", бо ж про це рішав і повноваження для делегації підписував також член Директорії Панас Андрієвський, який в очах Шаповала був провідником "буржуазної демократії".

На наступній сторінці Шаповал рішуче, хоч всупереч історичній дійсності, твердить, що Москва в переговорах з Мазуренком "пішла на уступки" і в цім сенсі підписала договір. Мовляв, ту угоду ударемнила "наша військова влада"! Внаслідок того, як виходить з його дальшого писання, з "400-тисячної армії" Української Народної Республіки "залишалось все менше і менше". (Стор. 135). Так для контрасту з тими, що заступали тезу про конечність збройного опору проти московської інвазії, Шаповал навіть прибільшує малошо не вдесятеро початкову фронтову силу Дієвої Армії УНР.

⁷⁷⁰⁾ При першій самообвинуванні у Відродженні нації Винниченку писав, що "вдруге, рівно в рік, українські селяни й робітники, під керівництвом російських советських полків, виганяли зі столиці української держави, українську владу!" (III, стор. 246). 19 років пізніше він вже згадував згідно з правдою, що московське військо, а не українських селян під його проводом. Поза тим треба замітити, що в грудні 1918 висаджено з кораблів антантське військо в Одесі, а в лютім 1919 ніде не ма-

ли змоги білогвардійці нападати на Україну, бо вони були відрізані більшовиками, які мали в руках Донецьку Область.

⁷⁷¹⁾ Це не сам Винниченко підписував вірительну грамоту місії С. Мазуренка. Її підписала ціла Директорія і зокрема С. Петлюра та прем'єр Чехівський. Про це свідчить сам Винниченко у Відродженні нації (III, стор. 280).

⁷⁷²⁾ Слово "мусіли" підкреслене у Винниченка. М. С.

⁷⁷³⁾ Тут, по 19 роках, які минули від Трудового Конгресу, Винниченко вже оцінює Трудовий Конгрес позитивно, коли він перед 19 роками називав той самий Трудовий Конгрес "мертво-родженим".

⁷⁷⁴⁾ Винниченко, Перед новим етапом, стор. 33.

⁷⁷⁵⁾ Там таки, стор. 33.

⁷⁷⁶⁾ Цитата там таки, стор. 34.

⁷⁷⁷⁾ Винниченко, Перед новим етапом, стор. 34.

⁷⁷⁸⁾ Винниченко, Заповіт борцям за визволення, стор. 20 машинопису.

⁷⁷⁹⁾ Винниченко, Заповіт, стор. машинопису 20. Правопис оригіналу.

⁷⁸⁰⁾ Там таки, стор. 21 машинопису.

⁷⁸¹⁾ Три крапки в оригіналі.

⁷⁸²⁾ Підкреслення в оригіналі.

⁷⁸³⁾ Винниченко, Заповіт, стор. машинопису 21-22.

⁷⁸⁴⁾ Ближче про всі події, зв'язані з іздою Винниченка до Москви і Харкова на становище заступника голови Совнаркому України під проводом Раковського, гляди ближче: М. Стахів — Третя Советська Республіка в Україні.

⁷⁸⁵⁾ Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социалистов-революционеров..., Харьков, 1921.

⁷⁸⁶⁾ Дело членов..., стор. 227.

⁷⁸⁷⁾ Дело членов..., стор. 227 і наст.

⁷⁸⁸⁾ Дело членов..., стор. 277.

⁷⁸⁹⁾ Дело членов..., стор. 319.

⁷⁹⁰⁾ Цитую тут з пам'яті, бо виписки з Дела членов..., про це свідчення не маю випадково під рукою, отже не поклаю сторінок книжки.

⁷⁹¹⁾ Феденко, Ісаак Мазепа, ст. 60.

⁷⁹²⁾ Гляди його свідчення: Дело членов..., ст. 306 — 326.

⁷⁰³) Дело членов..., ст. 326.

⁷⁰⁴) Дело, ст. 326.

⁷⁰⁵) Ісаак Мазепа, Збірник пам'яті С. Петлюри.

⁷⁰⁶) Греків, Переговори з антантою в Одесі.

⁷⁰⁷) Феденко, там таки, ст. 69.

⁷⁰⁸) Дело, ст. 277.

⁷⁰⁹) Мазепа І., ст. 96 — 97, а також Феденко, там таки, ст. 66.

⁷¹⁰) Греків, там таки, Шлях Перемоги, 10, 1957.

⁸¹¹) Греків, там таки.

⁸¹²) Греків, там таки.

⁸¹³) Так осуджують цю методу впливу на ворожо настроєні антантські чинники Коновалець — Причинки до історії української революції, і Греків, там таки.

⁸¹⁴) Назарук, там таки, ст. 120.

⁸¹⁵) Назарук, там таки, ст. 120.

⁸¹⁶) Винниченко, Відродження нації, III, ст. 252.

⁸¹⁷) Ці стосунки зібрані з записів, які зробили з конференції Назарук і Остапенко. Гляди, Мазепа, І, ст. 97 — 98. Назарук, там таки, ст. 126 і наст.

⁸¹⁸) Марголін, Україна і політика антанти, ст. 112.

⁸¹⁹) Марголін, там таки, ст. 109 і наст.

⁸²⁰) Марголін, там таки.

⁸²¹) Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 135.

⁸²²) Мазепа, там таки.

⁸²³) Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социалистов-Революционеров Голубовича..., Харьков, 1921

⁸²⁴) Мазепа, І, ст. 97.

⁸²⁵) Мемуаристи не подають дати цієї наради. Проте, вона відбулася найправдоподібніше 4 лютого, бо 3 лютого ген. Греків був ще у Києві, а вернувся до Винниці 4 лютого і тоді отримав доручення їхати на нові переговори до Бірзулі, а це доручення було зараз після Державної Народи.

⁸²⁶) Назарук, там таки, пише: "Те, що наступило по виїзді Директорії з Києва, було страшно... Дезорганізація влади Директорії... зник запал..." (ст. 141 — 42).

⁸²⁷) Мазепа, І, ст. 98.

⁸²⁸) Мазепа, там таки.

⁸²⁹) Винниченко називає правильно Фрайденберга полковником (у Відродженні нації, III, ст. 257), але при писанні пізніших полемік, він був так неуважним, що не подивився до свого лєвісного твору з 1919 р. Отож, він у брошурі Перед новим етапом, називає неправильно цього французького полковника генералом (ст. 36). В своїм Заповіті він поправляє його назад на полковника, але робить його неправильно командиром антантських збройних сил в Одесі, чим він не був (ст. 25).

⁸³⁰) Мазепа, І, ст. 99 — 100.

⁸³¹) Точний склад місії подає Мазепа і також він подає, хто був головою місії. Це зрозуміло, що при таким складі місії мусів бути головою один із міністрів — Остапенко, або Греків. Помиляється Винниченко, коли приписує головуство місії Мазепі.

⁸³²) Греків, Шлях Перемоги, ч. 45/1957. Він потверджує, що головою був міністер Остапенко.

⁸³³) Мазепа, І, ст. 99.

⁸³⁴) Греків, там таки.

⁸³⁵) Мазепа, І, там таки.

⁸³⁶) Цю дату подає і Христюк і Мазепа. Греків подає дату 5 лютого, але на підставі інших дат треба прийняти, що тут Греків помиляється.

⁸³⁷) Остапенко був доцентом економії ще до революції.

⁸³⁸) Його батько був хліборобом у малім містечку Трояни, в житомирській окрузі (Дело, ст. 250 і наст.).

⁸³⁹) Ці погляди він ще боронив на своїм процесі в Києві в 1921 р. Гляди Дело членов, ст. 268.

⁸⁴⁰) Греків, як свідок переговорів, називає заяву Остапенка "гарно складеною"... Там таки, Шлях Перемоги, ч. 45/1957.

⁸⁴¹) Про це гляди уривки з щоденника Гришіна Алмазова про його розмови з Фрайденбергом (Дело, ст. 263 і наступні).

⁸⁴²) Греків, там таки.

⁸⁴³) Греків, там таки.

⁸⁴⁴) Мазепа, І, ст. 100.

⁸⁴⁵) Ще Драгоманів, від 1870-их років, клав натиск на те, щоб українська інтелігенція училася чужих мов, зокрема французької і англійської, аби не стояти під примусовим впливом московської літератури щодо інформації про країни поза кордонами російської імперії. Нажаль, ця порада Драгоманова знайшла ма-

ло послідовників. В часі Великої Української Революції тільки не багато одиниць з-поміж Українців вміли в слові і письмі перекладати англійську або французьку мову на українську і навпаки.

⁸⁴⁹⁾ Мазепа (I, ст. 99) описує з власного погляду семітські риси обличчя Фрайденберга. Американська розвідка в Одесі подавала його жидівське походження.

⁸⁵⁰⁾ Мазепа, там таки.

⁸⁵¹⁾ Греків, там таки. Вперше докладніші інформації про цього французького офіцера засягнув автор при допомозі інж. Андрія Кішки в міністерстві військових справ у Парижі (Генеральний штаб, відділ історичний). Міністерство листом з 1 лютого 1962 поінформувало про перше ім'я полковника Фрайденберга та про його військову службу до часу вибуху Першої Світової Війни в колоніальній піхоті. В 1918 році він фактично не був полковником, а підполковником, а полковником його титуловано з чемності. В 1962 році, він ще жив у ранзі генерала у стані спочинку.

⁸⁵²⁾ Ця теза цілком фальшива. Україна вступила в мирові переговори з Німцями тільки тому, що вже раніше заключили перемир'я на фронтах московські большевики. Україна була примушена заключити мир з огляду на воєнний напад Росії, а на два фронти вона не могла вести боротьби. Антанта ж у тім часі не могла нічим допомогти Україні у війні проти большевизму.

⁸⁵³⁾ Греків, там таки; Мазепа, I, ст. 100.

⁸⁵⁴⁾ Зміст промови Фрайденберга передає Винниченко в неточній і тенденційній формі. Він правдиво каже, що Фрайденберг вимагав уступлення Винниченка і Чехівського, за їхній нібито півбольшевизм, але неправильно каже, що Петлюра має уступити за бандитизм. Фрайденберг не важився говорити такої явної неправди в очі української делегації. В цій справі Винниченко не є свідком, бо він передає промову Фрайденберга з другої руки, а тенденція його звернена проти Петлюри.

⁸⁵⁵⁾ Греків і Мазепа, там таки.

⁸⁵⁶⁾ Мазепа, I, ст. 100 — 101.

^{857A)} Мазепа, I, ст. 101.

⁸⁵⁸⁾ Греків, там таки.

⁸⁵⁹⁾ Мазепа, I, ст. 100.

⁸⁶⁰⁾ Греків, там таки. Зміст заяв Фрайденберга беремо одночасно і від Мазепа і від Грекова, які себе взаємно доповнюють.

⁸⁶¹⁾ Греків, там таки.

⁸⁶²⁾ Мазепа, I, ст. 101 — 102.

⁸⁶³⁾ Мазепа, I, ст. 102.

⁸⁶⁴⁾ Мазепа, I, ст. 102.

⁸⁶⁵⁾ Мазепа, I, ст. 102 — 103.

⁸⁶⁶⁾ Мазепа, там таки; Греків, там таки.

⁸⁶⁷⁾ Всюди в тексті ми вживаємо транскрипцію прізвища цього французького полковника так, як це вживано тоді в Україні, беручи на увагу німецьку назву того прізвища. В французькій вимові це прізвище звучало "Фреданбер".

⁸⁶⁸⁾ Уряд незалежної Польщі на чолі з головою держави Пілсудським був визнаний правно Мировою Конференцією щойно після 7 лютого 1919 року. Гляди про це ФР, 1919, том. IV.

⁸⁶⁹⁾ Стахів: Західня Україна.

⁸⁷⁰⁾ Стахів, Західня Україна.

⁸⁷¹⁾ Денікін, Біла Армія (по-англійськи), ст. 238 — 239.

⁸⁷²⁾ Мазепа, I, ст. 102.

⁸⁷³⁾ Мазепа, I, ст. 103.

МЕЦЕНАТИ - ДОБРОДІІ ВИДАННЯ ЦЬОГО ТОМУ

Видання цього тому історії України в добі Директорії УНР уможливили своїми високими пожертвами окремі громадянки і громадяни, яким за це належиться тривале загальне признание і подяка. Ось вони:

Іван Панчук, народжений на фермі свого батька в Гардентоні, Манітоба, Канада, в квітні 1904. Від 1916 року проживає в Мишигані, ЗДА. Вищі студії покінчив в Університеті Мишигану: в 1926 р. ступнем BA., в 1928 році ступнем LLB *summa cum laude*. Одружився з учителькою музики, п. Геленою Б. Лайтфорт і є батьком двох дочок і одного сина. Діяв активно в організуванні Ліги Української Молоді Північної Америки і був її головою в 1936 — 1939. Діяв як голова Української Федерації стейту Мишигану, а також був головним діячем для відновлення діяльності УККА в 1943, а разом з тим був головним чинником в оснуванні Злученого Українського Американського Допомогового Комітету в 1943 та його головним председником від початку оснування аж до покінчення масового переселення нової української іміграції з Європи. Був ініціатором заснування International Center Inc. в Дітройті, а також діяв як голова Governor's Commission on Displaced Persons протягом 10 років. Повнив уряд асистента генерального прокурора стейту Мишигану в 1937 — 1940. Діє як довголітній председник союзу життєвих асекураційних компаній стейту Мишигану — Michigan Life Association, а також як віцепрезидент на стейт Мишиган — American Life Convention, що є союзом понад 300 життєвих американських і канадійських асекураційних компаній. Окрім того він діє як секретар і головний адвокат та член дирекції Federal Life & Casualties Company,

і одночасно як генеральний легальний дорадник — Wolverine Insurance Co.

Поза тим є членом Українського Робітничого Союзу, Українського Народного Союзу і таких установ, як віцепрезидент — Health Insurance Action, член — American Bar Association, та як член — Rotary Club, Chamber of Commerce, Phi., Beta, Каппа, Mason 32.

Його рід походить із Зеленої Буковини, якою він цікавиться глибоко. Є автором студії про Тараса Шевченка в англійській мові, яка має бути оповіщена в 150 роковини народин Поета.

Теодор (Федьо) Миник, родився 3-го жовтня 1896 р. в селянській родині, в селі Тершові, біля Старого Самбора. Батько Микола і мати Анна (з Цигиньків) Миник, або так звані в селі «Прус».

Скінчив народну школу і трирічну зимову доповнюючої науки в Тершові.

До ЗДА прибув в День Праці, 2-го вересня 1912, в 16-му році життя, до Скрентону, району твердого вугілля в Пенсилвенії. Зразу мав працю при копальнях (майнах), в млині, на «бресі» при вибиранні каміння з покришеного машинами великих кавалків здобутого вугілля, а відтак і в самій копальні при накидуванні вугілля у майнерські возики. Ця праця тривала перший рік по приїзді. Тоді ходив до американської вечірньої народної школи учитись англійської мови і письма.

Після одного року свідомий Українець, власник торгівлі віктуалів, а пізніше і голова УРСоюзу, Юрій Крайківський, взяв його до себе до праці в його «гросерні», а вечерами далі висилав до американської вечірньої школи. Так він працював від 1913 до 1916 року. Тут одружився вже з родженою в Америці з лемківських родичів Марією, з родини Станко. З того подружжя прийшли на світ дві донечки і два сини. Старший Володимир став доктором-дентистом, молодший Теодор м'ясарем, старша дочка Ольга — працівниця в торговельній фірмі, а молодша Марія, канцелярійна помічниця в головній канцелярії УРСоюзу.

В 1916 р. переїхав до Бингемтону Н. Й., де одержав працю у фабриці при виробі фотографічних апаратів. Там працював в 1916 — 1927 рр. Тоді був рівночасно і співвласником транспортного підприємства в Бингемтоні. Зимою протягом трьох років ходив до вечірньої школи («Гай Скул»), а рівночасно брав курс позаочної школи «Інтернешенел Кориспенденс Скул» в Скрантоні, на залізничного поштового службовця і його з успіхом закінчив. Членом УРСоюзу став в квітні в 1914 р., а УНСоюзу в 1927 р.

Був членом Української Політичної Організації в ЗДА «Оборони України».

Був також членом і головою (на протязі 10 літ) Українського Громадського Хору. Є членом і вже десять разів перевибраний головою Українського Громадського Клубу, та членом Українського Прогресивного Клубу в Скрантоні. Був представником УРС і після смерті президента Галичина заступником першого президента УККА, призначеним як представник УРСоюзу в Злученому Українському Американському Допомоговому Комітеті Америки, та членом Екзекутиви Конгресу Братських Організацій стейту Пенсильванія.

Був вибраний членом Головної Ради УРСоюзу в 1919 р. Головним Контрольором обраний в 1925 р., Головним Рекордовим Секретарем на Засіданні Головної Ради в 1927. Переобраний на пост Головного Секретаря УРСоюзу на дев'ятьох Головних Конвенціях УРСоюзу. До квітня 1963 року вже вислужив на тому становищі 37 років.

Лев Тягнибик, нар. 22 липня 1890 р. в Яричеві Новім, біля Львова. До ЗДА приїхав 1910 р. і осів в Шикагу, Ілл., де зараз включився в українське громадсько-церковне життя. Став членом церковного хору при церкві св. Миколая, а рівночасно помагає організувати духову оркестру, в котрій сам бере участь та окремо ще студіює музику. В 1914 р. вступає до військової служби в армії ЗДА, де дістає приділення до військової оркестри. В армії вибув 5 років. За час служби в армії був 3 роки

в Тіен-Тсіні (Китай). В 1919 був звільнений з війська, а 1920 р. одружився з Теклею Ткачук зі села Ператина. Молоде подружжя переїжджає до Кензас Сіті (Кензас) і там відчиняють м'ясарське підприємство, в якому Лев Тягнибик був експертом, бо науку в ділянці м'ясарства відбув ще у Львові. В 1924 р. переїжджають до Шикага і там закупляють мале м'ясарське підприємство, яке спеціалізується у виробництві вуджених м'ясарських продуктів під назвою Leon's Sausage, Inc. Воно з часом виростає до великого і популярного підприємства, в якому нині працює понад 60 працівників. Подружжя Тягнибоків виховало двох синів, яким дали відповідну освіту. Один з них покінчив науку торговельної адміністрації в Північно-Західному Університеті в Evanston, Ill., і нині з великим успіхом працює разом з батьком у власному підприємстві. Подружжя Тягнибоків, це активні Українці, які ділом і фінансово діють в українському русі. Л. Тягнибик є членом УРС, УНС, УККА і був членом «Оборони України», а пожертвами спомагав будову Української Католицької Школи в Шикагу, та піддержував працю «Просвіти», «Рідної Школи» і видання Української Радикальної Партії у Зах. Україні.

Текля Тягнибик, нар. 10 червня 1899 в Ператині, пов. Радехів, Західна Україна. До ЗДА приїхала разом з родичами в 1913 р. Родина осіла в стейті Вискансін. 1920 р. одружилася з Левком Тягнибоком та разом з ним стала до праці у власному підприємстві. Виховала двох синів, які тепер разом з батьком ведуть добре просперуюче підприємство. З розростом підприємства вона була заступлена своїми синами, отож мала більше часу посвятити для доповнення свого знання шляхом різних курсів, яких у Шикагу все було до вибору. Вона йде за кличем: «На науку ніколи не запізно».

Василь Довгань, нар. 17 жовтня 1895 р. в Базаринцях біля Збаража. До З'єдинених Держав Америки виїхав в 1913 р.; від 1916 р. живе в Дітройті, Миш., де працював у Форда до кінця 1920 р., а в 1921 р. оснував

підприємство малювання і чищення будинків, бюр та помешкань, в яким діє до тепер; в 1913 р. став членом «Подільської Січі» в Нью-Йорку; в Дітроїті вступив до Американської Соціалістичної Партії, що мала також українську секцію; виступив з нею разом з більшою групою членів, коли ця партія прийняла виразно комуністичну програму і від того часу активно поборює всіляку комуністичну і московсько-імперіялістичну роботу. Потім був одним з ініціаторів оснування Українсько-Американської Федерації стейту Мишигану (1938), в якій працював, як член управи, а потім як голова до тепер, в 1940 р. належав до активних діячів УККА, а в 1943 р. був членом комітету відновлення діяльності УККА, в 1943 став членом ініціативної групи ЗУАДК в Дітроїті і пізніше в Філадельфії, де є членом Контр. Комісії, заст. голови філії УККА і член Політ. Ради УККА; в УРС був довголітнім гол. радним, а тепер є головою Контр. Комісії; був членом губернаторської комісії для нових імігрантів у Мишигані. Від 1951 є головою Української Вільної Громади в Америці.

Медвецький Йосип, народжений 20 січня 1924 року. По закінченні середньої освіти розпочав студії перед вибухом німецько-советської війни, вступивши до вищої педагогічної школи, якої не покінчив внаслідок депортації на примусові роботи в Німеччину за режиму Гітлера. До ЗДА прибув в 1950 р. Належав до провідних діячів у всіх демократичних українських суспільних організаціях. Дотацію для видання історії України в добі Української Народної Республіки зложив під гаслом: «Українець — Україні».

Тома Кобзей, нар. в селі Княже, пов. Снятин, Західня Україна, дня 30 червня 1895; 14-літнім хлопцем належав до «Січі»; 16-літнім хлопцем виїхав до Канади, Альберта. Там включився в робітничий рух та був активним членом юнії. По Першій Світовій Війні став членом Т-ва Український Робітничий Дім, яке опанували незабаром комуністи і перезвали на Товариство Український Робітничо-Фармерський Дім. В рр. 1935 - 36 він

разом з близькими приятелями звів завзяту боротьбу проти москвофільського проводу цієї організації та комуністичної партії Канади і виступив з ними з членів партії. Від того часу він провадить безкомпромісову боротьбу проти комунізму і московського імперіялізму із значним успіхом, бо свого часу пізнав докладно методи московської комуністичної підривної роботи. Особливо він активний в самостійницькій робітничій русі і як автор численних статей у пресі. Належить до товариства «Просвіта» (Вінніпег), де повнить уряд бібліотекаря; від 1936 року є генеральним секретарем Української Робітничої Організації, що є членом основником Комітету Українців Канади; є членом діяльної Ради КУК і головою Робітничої Комісії КУК, а також членом підготовчої комісії для скликання Світового Конгресу Вільних Українців. Довгі роки працював на залізниці, а тепер працює в шкільному департаменті шкільних прирядів для шкіл Вінніпегу. Поза цією працею ввесь свій вільний час присвячує громадським справам та безкорисній журналістиці. В 1913 р. одружився з панною Оленою Грегорійчук. Свій досвід і студії у праці для організації робітництва він утравалив у книжці «Робітничий рух і його проблеми», що знайшла високу оцінку (вид. 1960 р., стор. 184 вісімки).

Люба з Кольців Мурин, народжена 24 грудня 1901 в Судовій Вишні, Зах. Україна. По закінченні загальної освіти і торговельних курсів працювала, як урядничка банку «Дністер» у Львові. Тоді ж, у рр. 1921 — 23. діяла в Горожанським Комітеті і жертвенно піклувалася політичними в'язнями у Львові. Одружилася в 1924 з абсолювентом філософії І. Мурином, секретарем і організатором повітової філії «Просвіти» в Рогатині. Ще раніше простудіювала історію і завдання організації жіноцтва і пішла в сліди Наталії Кобринської, присвячуючи всі вільні хвилини для тієї великої справи. Зразу була членкою управи «Союзу Українок», а потім співосновницею та заст. гол. Союзу Україн. Працюючого

Жіноцтва «Жіноча Громада», співробітницею місячника «Жіночий Голос» і одною з найактивніших провідниць цього руху в повіті. Одночасно видатно помагала в загально-освітній роботі повіту, в політичній організації українського радикального руху і організації молоді: зразу в «Лугах», а після їх розв'язання в повіті поліцією, діяла в новозорганізованих «Каменярах», що завдяки спільним зусиллям належали до передових у цілій Зах. Україні. До ЗДА прибула в 1948, оселившись в Рочестері, Н. Й.; звідсіля помагала багатьом родинам переселитися з Європи до ЗДА і в підшуканні праці на місці. Тепер багато жертвує для допомоги землякам-засланцям у Сибірі і в Польщі.

Теоділь Лотоцький, нар. 3 жовтня 1897 р. в Охримівцях, пов. Збараж. Його батько Касіян мав значну бібліотеку і збудив в сина замилювання до книжки та освіти. Батько брав участь у радикальній русі, а син включився до того руху також і разом з батьком глибоко шанував І. Франка та брав участь в одних зборах у Збаражі, на яких був пост. Ще до Першої Світової Війни Теоділь працював в «Січі». Тому вступив у часі війни до Українських Січових Стрільців і з ними перейшов здовж і поперек Україну. Мав ступінь булавного. В 1922 р. повернувся з Наддніпрянищини до рідного села, де його зразу арештувала польська влада і він просидів у польській тюрмі кілька місяців. Коли Українська Радикальна Партія відновила свою діяльність, став її активним членом, бо треба було зводити затяжну боротьбу з польським колоніальним режимом і з комунофілами, як з лівими так з правими селярами. Не відбулося, ні одно віче чи нарада, щоб він не брав участі. Як делегат їздив на Краєві З'їзди партії до Львова. Був також дуже активним членом читальні «Просвіта» і від неї їздив на Загальні Збори і з'їзди Матірнього Товариства «Просвіта» до Львова. Був одним із тих, що організували кооперативу «Подільську Пасічничу Спілку», та був членом Контрольної Комісії аж до 1939 р.

З приходом московсько-советської окупації в 1939 році він був арештований НКВД-істами і посаджений в тюрму в Тернополі. Там сидів він до відступу большевиків у червні 1941 р. Тоді енкаведисти гнали нещасних в'язнів піхотою аж під Тулу, розстрілюючи подорожі всіх слабих і немічних так, що чудом остався при житті.

Прибувши в 1948 р. до Канади, він працював зразу в Монреалі; потім переїхав до Торонта, де активно включився в ряди членів Товариства «Український Народний Дім» та «Української Робітничої Організації», від якої був постійним делегатом до відділу КУК у Торонті. Активно присудував членів до УРСоюзу і є головою Відділу УРСоюзу «Вільна Громада»; від цього відділу був вибраний три рази делегатом на Конвенцію УРСоюзу. Рівно ж є заступником голови Товариства «Вільна Громада», з рамени якого є збірщиком на Шевченківську Фундацію та входить у склад Управи Блюку Українських Демократичних Організацій (БУДО) на терені Торонта.

Степан Мокрій, нар. 23 серпня 1905 в Рожиськах, пов. Скалат. До війни діяв активно як член Матірнього Товариства «Просвіти» у Львові і як передовий діяч «Просвіти» в своїй громаді й околиці. Від 1928 р. діяв як активний член УСРП. До Канади прибув у 1948 р. і осів у Вінніпегу, де зразу став одним із передових членів читальні «Просвіти», від якого став представником Комітету Українців Канади і довгі роки діяв як секретар Відділу КУК у Вінніпегу. Завдяки співдії всіх провідних членів цієї «Просвіти» вона стала меценатом-добродієм видання першого тому історії України в добі Директорії УНР. Ще він діє як член президіяльної Ради КУК, як член Української Робітничої Організації і як член УРС.

Василь Дудар, народжений 13 вересня 1900 р. в Зборові, Західня Україна. Юнаком перейшов усі страхиття Першої Світової Війни, бо Зборівщина була тереном воєнних операцій в 1914 р., потім 1915 р., а вреш-

ті в 1916 — 1917 роках, при чому сам Зборів був часто центром проломових боїв. В 1918 р. став у ряди Української Галицької Армії і з нею перейшов усі стадії її славної епопеї в боях за волю народу і незалежність Соборної Української Народної Республіки.

Від молодих літ, зокрема від часу других загальних виборів до австрійського парламенту, цікавився національним політичним рухом. По повероті з Українського Війська активно включився в ряди Української Радикальної Партії, яка в цім повіті мала важке завдання ліквідувати значні залишки старого москвофільського руху, а потім його нової форми — москвофільських і комунофільських «сельробів». Брав участь у повітовій організації УРП, в її тайних і явних діях та в її Краєвих Конгресах у Львові, як делегат Місцевої Громади УРП у Зборові. Виніс на собі всі форми переслідувань і за політичну і за просвітню і за кооперативну роботу, зокрема за організацію молоді наперед у «Січах», а потім у новім русі, під проводом радикалів.

До Канади прибув у 1927 р. і оселився в Торонті, Онтаріо. Тут по деякім часі оснував свою шевську робітню, яку провадив увесь час з успіхом. З дружиною Йосифою виховав сина Володимира на лікаря-дентиста. На місці включився в загальне суспільно-політичне життя та цікавився активно цілим українським життям у Канаді. В 1935 і наступних роках він разом з близькими приятелями перевів завзяту боротьбу проти москвофільського і комуністичного баламутства в Канаді і завдяки цій боротьбі цієї групи, комуністичний рух на українськім ґрунті втратив дуже багато колишніх впливів. Працює в УРО і в інших національних організаціях та підтримує видатно українські наукові видавництва з ділянки історії, будучи великим любителем і збирачем книжок для своєї приватної бібліотеки.

Степан Задорожний, нар. 27 січня 1899 р. в Клебанівці (пов. Збараж). Хоч батько і мати самі не вмiли читати, то дуже дбали про те, щоб сина навчити в освічених людей і в школі. В селі була читальня «Про-

світи» і з неї потім користав молодий Задорожний. Село було бідне і не могло дати людського прожитку всім. Місцевий учитель Цурковський переконав людей, щоб давали дітей до ремесла, бо «в ремісника — золота рука». Так при його допомозі вислано кількох хлопців до науки ремесла до Відня і між ними С. Задорожного саме перед Світовою Війною. У Відні він вчився столярства і споріднених ділянок ремесла та відвідував промислову школу, яку покінчив. В 1918 році він пішов до війська і пізніше брав участь разом з односельчанами в боях в обороні Києва і дальших походах. По війні вернувся до рідної Збаражчини і діяв активно у відбудові українського культурного, господарського і політичного життя. З огляду на зв'язки з першим УВО мусів довгий час жити в укритті. Дбав про цю відбудову не тільки в ріднім селі, але й у цілій околиці. Політично тримав зв'язок із Українською Радикальною Партією. Багато праці і коштів жертвував на будову Народного Дому. До Канади переїхав в 1926 році і осів в Ошаві, де живе й тепер. Тут вступив до товариства «Просвіти» ім. М. Грушевського і за її посередництвом провадив допомогуву діяльність для краю. Завжди заступав засаду, що в загальній національній справі мусить бути скоординована праця. Тим то від самого початку підтримував Комітет Українців Канади в центрі і на місці. Для перемоги української справи докладав багато матеріальних жертв і зокрема на видання основних праць з історії тієї української державности, за яку він боровся сам і його приятелі з віденської школи.

Ольга Задорожна, з роду Олійник, походила з Чагарів, Збаражчина. До Ошави приїхала в 1930-тім році. Хоч їй було щойно 25 років життя, коли приїхала до Канади, то вона вже мала великий досвід національно-громадської праці. Її громада Чагарі у Збаражчині належала до передових громад під національно-політичним, освітнім, самоосвітнім та кооперативно-економічним оглядом. Вона належала до першої лави в русі жінок і дівчат. Цей досвід і запал до праці вона привез-

ла зі собою до Канади. В Ошаві вона одружилася зі Степаном Задорожним.

Обидвоє подруги, як ті Франкові каменярі, не жалували в Ошаві, часу і матеріяльних пожертв на те, щоб промостити національний шлях у громаді. Вони працювали всюди: і в парафії, і в політичній русі, і в освітньо-культурнім, і в братсько-союзівім. Пані Ольга всіми силами помагала подругові в загальній громадській справі, а одночасно приклала багато енергії сама в ділянці громадської праці серед жіноцтва.

Відійшла у вічність 19 травня 1960 р. Вірний друг жертвував і за неї на видання історії для утривалення її світлої пам'яті.

Василь Осецький, народився 28 жовтня 1900 року в Ценеві, повіт Бережани, Західня Україна. Молодим хлопцем його мобілізовано до австрійської армії в Першій Світовій Війні. З вибухом Великої Української Революції він служив весь час у рядах Української Галицької Армії і на фронтах боровся за незалежність Соборної Української Народної Республіки аж до 1920 року. По скінченій регулярній війні не вертався додому, але жив поза своїм повітом і звідтіля переїхав до Америки в 1922 році. Тут заложив робітню для виробу вістря для бритв. В 1958 році він перейшов на спочинок, але не в громадській праці, в якій весь час є дуже активним у кожній ділянці. Тепер працює в різних місцевих і центральних організаціях, з яких треба згадати Український Конгресовий Комітет Америки, Український Робітничий Союз і Українсько-Американський Клюб.

Іван Кузич, нар. 30 грудня 1898 р. в Березові Нижнім, Гуцульщина. Рід Кузичів належить до численного роду Березовських, колишніх українських бояр, що за корол. Польщі мали підтвержене шляхетство гербу Сас. Батько його, Антін, належав до провідної верстви великої громади, зокрема в Січовім Русі, де він був кошовим писарем. В 1919 р. місцева Січ утворила Молодечу Січ, де Іван Кузич був активним членом. В 1910 році Антін К. виїхав з сином Іваном до Чехії і осів у Су-

детах в місті Райхенберзі, де Іван К. ходив до німецької школи. Батько дбав вдома про те, щоб син вчився також по-українськи. Вони вернулися до Березова в 1915 р. Іван К. вчився не лише в школі, але і в батьківськім домі, де була досить значна бібліотека видань львівських і київських та кілька часописів і журналів.

При кінці 1915 р. покликано батька до австрійського війська, а син зголосився до УСС у Львові. Проте, австр. військова влада видала наказ, щоб він ішов до австр. війська, до 30 полку піхоти, як обов'язаний до служби. Його приділено до полку, що стояв у боях в Італії над рікою Сочею. Після одної битви в 1917 р. він замішався між ранених, що їх відсилано в запілля і так відістався назад з 30 полку та встиг таки дістатися до УСС у Розвадові.

В жовтні 1918 р. був на відпустці вдома, де захопила його Листопадова Революція. Тут твориться мобілізація нових добровольців УСС, а сот. Гриць Голинський творить Гуцульський Курінь, в якому Іван К. є підстаршиною. З цим Гуцульським Куренем бере участь у кампанії під Вовчухами, яка довела до прориву польського фронту. Полк. Вітовський окремим наказом відзначив тоді всіх вояків цього куреня і надав їм гідність лицарів. Цей наказ був збережений у Музеї Визвольної Боротьби в Празі.

Пізніше бере участь також в історичній протиофензиві УГА під Чортковом, де був ранений. І тут здобув відзначення, а тільки пізніші події не дали можливости перевести формальну декорацію.

По війні вчиться до матури, складаючи іспит з усіх предметів окрім польської мови і літератури. В 1925 — 26 вчиться лісництва в Радовинці (б. Ужгороду) і зложив потрібний екзамен. Політично працював до 1939 р. в рядах УСРП і був секретарем Повітової Управи в Яблонові, а потім у Коломиї. Брав участь у кооперативній русі і був членом Надзірної Ради Окружного Союзу Кооператив у Коломиї, також місцевих кооператив у Березові.

Активно боронив прав громади проти польських урядових надужитть. В 1935 р. перевів успішно вибори до волосної ради в Березові, коли Українці знову здобули більшість і обрали його волосним секретарем. За советської окупації відповідно стушовується. За німецької окупації в 1941 р. працював як лісничий в Березові, при наближенні советського фронту емігрував до Німеччини з родиною. Одружений з учителькою Анною, з роду Атаманюк, і має двоє дітей, Любомира, абсолювента Військової Академії в Канаді, тепер учителя «гайскулу», та Мирославу, абсолювентку гайскулу.

В Канаду прибув з родиною в 1948 р. і включився в місцеве українське життя, був два рази головою філії УНО в Ст. Катеринсі, Онт., а крім того є постійним членом дирекції місцевої кредитової спілки. Вся його діяльність є виявом його любови і вірности селянській верстві, з якої він вийшов і для якої трудився.

Кость Кочій, нар. в 1878 р. в Плесківцях, пов. Тернопіль. Його батько-мати померли скоро і Кость лишився малим сиротою та мусів заробляти працею на життя. До школи не міг ходити, але прагнув світла знання і сам навчився від старших читати й писати. Відбувши військову службу в австрійській армії, він набув там більше освіти і практичного знання й це використав у господарській діяльності. Одружився з Анастасією, з роду Шелихевич, нар. в 1882 р. в Плесківцях. Обидвоє з успіхом своєю працею і вмінням поправили своє господарство до рівня ліпших. В подружжі було кількоро дітей, з якими мусіла дати собі раду і з господарством сама дружина, бо Костя Кочія змобілізовано в 1914 р. на війну. Попрощала вона його словами «Пам'ятай, що я тебе буду виглядати кожної години!» Вернувшись з війни він застав своє обійстя перекопане стрілецькими окопами та усюди з дротяними засіками, свої будинки знищені, а дружину з дітьми в чужій хаті. Треба було жити зразу в землянці, що осталась в стрілецькій рові. Але, незабаром прийшла революція українського народу проти австро-польської влади і

Кость Кочій знову пішов на фронт захищати Українську Народну Республіку проти імперіялістичної Польщі і Сов. Росії. По повероті додому в 1920 р. зразу польська поліція його катувала і тероризувала, але не зломилась. Він суспільною працею боронив української справи так само відважно, як раніше на фронті.

В 1951 р. помер Кость, а Анастасія померла в 1961 р.

Дмитро Кочій, нар. в 1904 р. в Плесківцях, пов. Тернопіль, в селянській родині. Коли Польща окупувала Західню Україну, то також в Плесківцях переводила плянову колонізацію мазурськими поселенцями на колишній панській землі. Д. Кочій постановив тоді виїхати до Канади, щоб звіттам помагати своїй родині у цих колоніальних обставинах. До Канади прибув у травні 1928 року з пляном, щоб заробити і вернутися в Україну. З огляду на нові окупації, німецьку і московсько-большевицьку, цей плян не міг бути виконаний. Тим то Д. Кочій залишився в Канаді, де працює активно в українським національним житті. Цінить високо добру українську книжку і тому помагає її видавати. Щоб утривалити славу пам'ять своїх батька-матері, він пожертвував також відповідну підтримку для видання цього тому історії України.

Олекса Матейко, народився 21 травня 1899 р. в Поздязі, повіт Перемишль. В 1923-тім році приїхав до З'єднаних Держав Америки. При допомозі брата Івана заложив пізніше у Брукліні ресторан, який провадив довгі роки. В громадській праці Олекса Матейко був чинний у різних діянках. Займав провідне місце в допомогові товаристві «Українські Козаки», яке набуло власний дім у Брукліні. Працював свого часу в «Обороні України». В 1949 році був членом основником першого відділу «Української Вільної Громади» в Нью Йорку, що діяв під назвою «За волю України». Разом з братом Іваном був активним у братським русі УРС; був обраний заступником голови Конвенції 1936 р., заст. го-

лови Контрольної Комісії УРС в 1946 р., а від 1950 р. займав пост голови Контрольної Комісії до 1958 р. Одночасно він був довголітнім секретарем «Українських Козаків», Відділу 82 Українського Робітничого Союзу аж до своєї смерті — 14 серпня 1963 р.

Одружений був О. Матейко з п. Марією з роду Лазорко. Дружина, знаючи його прихильність до видання цієї праці з історії України, передала по смерті подруга із спадщини ту суму, яку він бажав жертвувати на цю ціль.

Іван Панчук

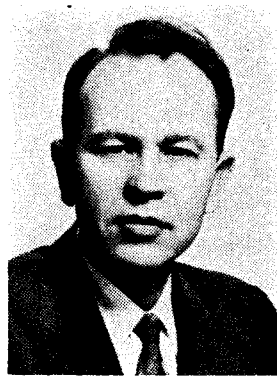
Теодор Миник

Лев і Текля Тягнибоки

Василь Довгань

Йосип Медвецький

Люба Кольцо Мурин

Теофіль Лотоцький

Олена і Тома Кобзеї

Степан Мокрій

Василь Дудар

Ольга Задорожна

Степан Задорожний

Дмитро Кочій

Олекса Матейко

Василь Осецький

Іван Кузич

Анастасія і Кость Кочії

ПОКАЗНИК ІМЕН

Авсьом 28, 146, 147	Вацетис 148
Ангел, от. 143	Вилсон, Вудров 212
Андрієвський, проф. Віктор 218, 220, 234, 236, 237	Винниченко, Володимир 17, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 53, 55, 57, 63, 67, 72, 86, 87, 88, 93, 110, 123, 124, 145, 146, 150, 160, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 204, 207, 208, 209, 212, 214, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 229, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 246
Андрієвський, Панас 76, 86, 93, 238, 242	Витвицький, д-р Степан 13, 14, 15, 22
д-Анзельм, ген. 29, 30, 86, 191, 214	Вітик, Семен 11, 13, 18, 22, 67, 221, 231
Антоній, митр. 207	Вітовський, полк. Дмитро 13, 259
Антонов-Овсенко, Вол. 149, 157, 159, 160, 161, 162, 167, 168, 171, 172, 239, 240, 241	Вороний, сам. соц. 18
Антонович, полк. 30	Гаврилюк, Л. 18
Антонович, Дмитро 127	Галаган, Микола 128, 129
Балабанов 110	Галайчук, д-р Богдан 236
Бачинський, д-р Лев 13, 15, 20, 22, 23, 25, 91, 217, 218, 219, 221, 233, 235	Галіп, д-р Артем 124, 199
Бачинський, Сергій 18, 49, 64, 67, 203, 226, 231	Гасенко 128
Бачинський, Юліян 128	Гладишовський, О. 128
Безпалко, Осип 25	Голинський, інж. Гриць 259
Берйозов 226	Голіцинський, Е. 128
Біберович, д-р Я. 130	Голубович, інж. Всеволод 153, 155, 235
Біск, І. 18	Греків, ген. Олександр 30, 35, 36, 37, 54, 58, 145, 156, 189, 191, 193, 203, 207, 211, 222, 224, 235, 237, 239, 244, 245, 246, 247
Богацький, Павло 239	Григоріїв, отаман Матвій 30,
Болбочан, полк. Петро 32, 59, 138, 223	
Бонн, о. Ф. К. 128	
Боріус, ген. 30	
Бурачинський, Осип 13	
Варга, Б. 235	
Василакіядес 189	
Василько, Микола 128, 130	

- 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 171, 237, 238
 Григоріїв, Никифор 155
 Грушевський, акад. Михайло 18, 38, 110, 151, 155
 Гольдельман, проф. Соломон 110, 226, 229, 235
 Грішчін-Алмазов, ген. 29, 30, 245
 Гучков 33
 Данченко, от. 142
 Дашкевич-Горбацький, В. 128
 Денікін, ген. Антон 164, 165, 166, 170, 192, 240, 247
 Дзєваніцький, полк. 29, 30
 Добриловський, М. 235
 Довгань, Василь 251, 264
 Донцов, д-р Дмитро 236
 Дорошенко, Дм. 223, 236
 Драгоманів, проф. Михайло 132, 245
 Дувірак, Григорій 13, 15
 Дудар, Василь 255, 265
 Дудар, д-р Володимир 256
 Дудар, Йосифа 256
 Енно, Еміль 189
 Євлогій, еп. 207
 Єфремів, проф. Сергій 156
 Єлланський-Блакитний 147
 Задорожна, Ольга Олійник 257, 258, 266
 Задорожний, Степан 256, 258, 266
 Залізник, Микола 128
 Зелений (Терпило), отаман Данило 30, 142, 148, 217
 Зінов'єв, нез. с. д. 43, 48
 Зіновєв, Григорій 182, 225
 Злотчанський, В. 18, 22
 Жуківський, полк. Олександр 155
 Каменєв 182
 Капустянський, ген. Мик. 237, 239
 Карамазов, Альоша 186
 Каролі, граф Михайло 74
 Карпинський 130
 Керенський, Александер 61, 120
 Кичун, сот. 143
 Кішка, інж. Андрій 246
 Клемансо, Жорж 212, 215
 Ковалєвський, Микола 218, 219
 Коваленко 129
 Козій 129
 Колєсса, проф. Олександр 130
 Колчак, адм. Олександр 59, 164, 212, 214
 Коновалець, полк. Євген 37, 67, 91, 156, 224, 226, 231, 233, 236, 244
 Корчинський, адв. Мих. 236
 Косєнко 49
 Кобзей, Олена Грегорійчук 253, 264
 Кобзей, Тома 252, 264
 Кочій, Анастасія Шелехевич 260, 261, 267
 Кочій, Дмитро 261, 267
 Кочій, Кость 260, 261, 267
 Крайківський, Юрій 249
 Красін, Леонід 163, 164
 Красковський, І. 129
 Красний, Пінкас 110
 Краснов, ген. П. 165, 166, 170, 171, 210
 Крезуб, А. 217, 237
 Кузич, Анна Атаманюк 260
 Кузич, Антін 258
 Кузич, Іван 258, 259, 266
 Кузич, Любомир 260
 Кузич, Мирослава 260
 Курах, сотн. Михайло 139
 Кучабський, сот. Василь 138, 143, 236, 237
 Левицький, д-р Дмитро 128
 Левицький, д-р Володимир 129
 Ленін (Ульянов), Владімір 159, 160, 161, 168, 169, 170, 177, 179, 180
 Пещінський, Яків 101, 103, 105, 234
 Лизанівський, Іван 151, 153, 155, 235
 Липинський, В'ячеслав 128, 233
 Лібкнехт, Карло 74
 Лівницький, Андрій 127, 130
 Ліхолат, В. 223, 237, 240, 241
 Лойд Джордж, Д. 212
 Лоський, К. 128
 Лотоцький, Олександр 129
 Лотоцький, Касіян 254
 Лотоцький, Теофіль 254, 265
 Лощенко, с. ф. 49
 Лукашевич, д-р Е. 128
 Любинський, Микола 23, 38, 39, 153
 Люксембург, Роза 74
 П'янжерон, капітан 30
 Мазєпа, проф. Ісаак 16, 20, 26, 49, 53, 66, 69, 77, 89, 90, 91, 155, 186, 194, 203, 204, 207, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 229, 250, 231, 232, 233, 235, 241, 243, 244, 245, 246, 247
 Мазуренко, Семен 159, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 183, 226, 241, 242, 243
 Мазуренко, Юрій 184
 Майстрєнко, Іван 237, 238
 Макаренко, Андрій 93, 238
 Мануїльський, Дмитро 27, 163, 164, 165, 168, 169, 221
 Марголін, д-р Арнольд 110, 124, 125, 127, 199, 236, 237, 238, 244
 Маркс, Карло 74, 227
 Мартос, проф. Борис 53, 88
 Марченко, боротьб. 147
 Матвіїв, ген. 29, 30, 222
 Матейко, Іван 261
 Матейко, Олекса 261, 267
 Матушевський, Ф. 128
 Матюшенко, д-р Борис 125
 Махно, от. Нєстор 143, 144, 146
 Мацієвич, проф. Кость 229
 Мацюк, сам. соц. 49
 Медведцький, Йосип 252, 264
 Мелєневський, М. 127
 Мєлєшко, Фотій 237
 Мєнжинський, В. 163
 Миколайчук, чл. ЦК УПСР 153
 Миник, Анна Цигиньків 249
 Миник, Володимир 249
 Миник, Микола 249
 Миник, Марія Станько 249
 Миник, Теодор 249, 263
 Миник, Теодор молод. 249
 Мирон, І. 13
 Михайличенко, Гнат 237
 Мицюк, проф. Олександр 64, 76, 91, 155, 218, 223, 224, 233, 234
 Мілюков, проф. П. 33
 Модрич-Верган, Василь 6
 Мокрій, Степан 255, 265
 Морачевський, Єнджей 213, 214
 Мурин, Іван 253
 Мурин, Люба Кольцо 253, 265
 Назарук, д-р Осип 91, 150, 197, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 217, 233, 235, 238, 244
 Нанюков, контрадм. 30
 Ніковський, Андрій 156
 Одрина, д-р Л. 153, 155
 Олесницький, д-р Ярослав 13, 14, 127

- Оссцький, Василь 258, 266
Остапенко, проф. Сергій 87, 89, 155, 187, 188, 193, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 211, 244, 245
Падеревський, Ігнаці 213, 214
Паливода, Іван 155
Панейко, д-р Василь 125, 127
Панчук, Гелена Лайтфорт 248
Панчук, адв. Іван 248, 263
Перфецький, д-р Роман 13
Петлюра, Гол. Отаман Симон 15, 25, 36, 37, 53, 60, 63, 67, 86, 87, 93, 96, 127, 138, 160, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 184, 186, 189, 191, 194, 195, 197, 198, 201, 207, 208, 214, 218, 224, 231, 232, 234, 235, 238, 243, 244, 246
Петренко, Андрій 129
Петренко, больш. старшина 146
Петренко, Назар 153, 235
Петрушевич, д-р Євген 87, 202
Пилипчук, інж. 130
Піلسудський, Юзеф 214, 247
Пільц, ген. 30
Порш, адв. Микола 129
Прокопович, В'ячеслав 130, 156
Пятаков, Л. 28, 45, 47, 147, 154, 169, 170, 177
Раковський, Християн' 27, 111, 114, 115, 147, 154, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 181, 221, 234, 238, 241
Рафес, Мойсей 19, 30, 48, 49, 55, 59, 60, 61, 220, 226, 229, 238
Ревуцький, Авраам 61, 110, 229
Рибалка, І. 223, 241
Рогульський, полк. 150
Рубач, М. 237, 238
Русова, Софія 219
Саліковський 25
Сандуляк, Іван 13
Серкаль 30, 189
Сидоренко, інж. Григорій 125, 127, 128
Симоненко, Р. 31, 223, 240, 241
Сінгалевич, д-р Володимир 130
Сіропонко, С. 274
Скловський 110
Скоропадський, гетьман Павло 150
Славинський, Максим 128
Смаль-Стоцький, проф. д-р Роман 129
Сталін (Джугашвілі), Йосиф 182
Старицька-Черняхівська, Людмила 25, 219
Старух, Тимотей 13, 15, 18, 21, 22, 24, 49, 221
Стахів, д-р Матвій 97, 221, 222, 225, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 236, 239, 243, 247
Стаховський, д-р М. 127
Степаненко, Арк. 38, 64, 67, 153, 155
Стефаник, Василь 13, 221
Стрібчинський 173
Сушко, полк. Роман 138, 149
Тараненко, Корній 48
Тишкевич, граф Андрій 129
Тишкевич, граф Михайло 127-128
Томашівський, проф. Степан 127
Троцький, Лев 59, 148, 182, 225
Троцький, Микола 225
Турок, чет. 141
Тютюнник, от. Юрко 145, 149
Тягнибік, Лев 250, 263
Тягнибік, Текля Ткачук 251, 263
Феденко, д-р Панас 49, 70, 91, 218, 220, 223, 225, 226, 229, 230, 232, 233, 236, 239, 243, 274
Фош, марш. Фердінан 212, 215
Фрайденберг, Анрі, полк. 30, 191, 196, 198, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 208-210, 211, 212, 215, 245, 246, 247
Фуке, кап. 214
Хименко, от. 139, 142, 143
Христюк, Павло 172, 174, 175, 177, 178, 181, 183, 217, 219, 221, 223, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 233, 238, 239, 240, 241, 242, 245
Цегельський, д-р Лонгин 13, 14, 219, 233
Цурковський, учит. 257
Чайківський, військовий старшина СС Юліян 12, 53
Часник, І. 153
Черіковер, І. 226, 234
Чехівський, Володимир 34, 35, 88, 89, 123, 124, 139, 150, 163, 170, 172, 175, 183, 184, 186, 187, 207, 208, 212, 214, 224, 235, 236, 243, 246
Чечель 155
Чикаленко, проф. Левко 239
Чічерін, Георгій 163, 164, 174, 177, 178, 180, 182
Чмола, підполк. 150
Чубатий, проф. д-р Микола 15, 91, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 226, 232, 233, 238
Шаповал, Микита 18, 25, 129, 155, 221, 228, 234, 238, 242
Швець, проф. Федір 18, 86, 87, 93, 150, 155, 238
Шекерик-Доників, Петро 13, 25, 26, 91, 233
Шелухин, проф. Сергій 76
Шинкар, боротьбист 226
Шмігельський, Андрій 13, 25
Шраг, Микола 129, 155
Штайнгель, барон 203, 207
Шульга 128
Шульгин, Олександр 125, 128
Шумицький, М. 128
Щадилів, О. 153
Яковлів, проф. Андрій 128
Янів, отаман 29, 144
Ярослав 173, 175, 178, 183, 184

ЗМІСТ

стор.

Частина перша: Перший всеукраїнський парламент.

Розділ перший: Конгрес Трудового Народу України	9
Хвилюючі передконгресові настрої	9
Делегація Західньої України в Києві	14
Відкриття і хід Конгресу Трудового Народу України	17
Схвалення Актів Суверенної Соборности	22
Фракційні наради і почесний бенкет для делегації УНРади	24
Звіт Директорії	26
Фальшивий договір	29
Внутрішні і зовнішні проблеми в звіті	31
Звіт Уряду УНРеспубліки	34
Деклярації окремих фракцій Конгресу	38
Становище жидівських депутатів	54
Розділ другий: Конституція з 28 січня 1919 р.	62
Конгрес ухвалює засади тимчасової конституції	62
Протидемократична заява "б'юоку лівиці"	68
Універсал до Українського Народу	69
Розділ третій: Правна і політична оцінка конституційних актів із січня 1919 року	74
Основи тимчасової конституції з січня 1919 року	80
Трудовий Конгрес у національнополітичній наслідженні	91
Розділ четвертий: Внутрішні і господарські справи	98
Внутрішня адміністрація	98
Жидівське населення в Україні	100
Економічна структура жидівства в Україні і російській імперії	103

Психологічна війна Росії і труднощі української адміністрації	108
Пролетаріат у містах України	111
Освітня справа в Україні	112
Великий рух за розбудову народної освіти	116
Бюджетова справа і промислово-торговельні питання	117
Товаровий голод і хліборобство	119

Розділ п'ятий: Адміністрація зовнішніх справ	123
Міністерство зовнішніх справ	123
Закордонні дипломатичні посольства УНР	125
Труidнощі в закордонних представництвах	131

Частина друга: Тимчасовий відступ з Києва.

Розділ перший: Перегрупування фронту і тимчасове перенесення уряду	137
Конечність перегрупування фронтівих сил	137
Бунт Григорієва і його перехід на бік ворога	144
Відступ із Києва	150
Конференція УПСР про ситуацію	151
Розділ другий: Розвіяні надії на мир з Москвою	159
Большевики з України радять Москві не гратися в переговори з Україною	159
Кінець переговорів у Москві і погодження Мазуренка	162
Легенда про переговори і мировий договір у Москві	174
Розділ третій: Зміна в Директорії і в Раді Міністрів	186
Причини зміни в Уряді УНР	186
Спроби порозуміння з антантою	188
Питання зміни в Директорії УНР	195
Переговори з антантою в Одесі	198
Відложення питання про зміни до державної наради	199
Хід державної наради в Винниці і переговори в Бірзулі	202
Оцінка переговорів з французьким командуванням	212
Примітки	217
Меценати-добродії видання цього тому історії	248
Показник імен	268

ДОТЕПЕРІШНІ ВИДАННЯ

Українська Наукова Історична Бібліотека до тепер видала такі книжки:

1. СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ. Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-33 роках. Написав Дмитро Соловей. Сторін 88.
2. ГЕТЬМАНСЬКИЙ РЕЖИМ В 1918 РОЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНО-ПРАВНА ЯКІСТЬ. Написав Д-р М. Стахів. Сторін 60.
3. ДОМАШНІЙ ВОРОГ. Як боротися проти ворожої підривної акції? Написав Никон Наливайко. Стор. 72.
- 4, 5 і 6. ПЕКЕЛЬНА МАШИНА В РОТЕРДАМІ. Історія убивства полк. Євгена Коновальця. Частина 1-ша, 2-га й 3-тя. Написав Ярослав Кутько. Разом ці три частини сторін 160.
- 7 і 8. УКРАЇНСЬКИЙ РОБИТНИЧИЙ ЛЮД У БОРОТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ДЕРЖАВУ. Дві частини. Написав Мар'ян Зореславич.
- 9 - 10. ТЕМНА СТОРОНА МІСЯЦЯ. Історія поліційної провокації Р. Барановського в українським підпіллі. Написав Я. Кутько. Сторін 92.
- 11 - 12 - 13. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР З 1654 РОКУ. Правна якість заложеного цим договором відношення договірних сторін. Написав Д-р Сократ Іваницький.
- 14 - 15. УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В СОЦІОЛОГІЧНІМ НАСВІТЛЕННІ. Написав Д-р Матвій Стахів.
- 16 - 17. ЗВІДКИ ВЗЯЛАСЯ СОВЕТСЬКА ВЛАДА В УКРАЇНІ ТА ХТО ЇЇ БУДУВАВ? — Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над країною. Написав Д-р М. Стахів. Частина перша. (вичерпана).
- 18, 19, 20, 21. ПЕРША СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ. Нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади над Україною. Написав Д-р М. Стахів. Частина друга. (вичерпана).
22. ЛЮДСЬКА І ГРОМАДСЬКА ПІДНІСТЬ І. ФРАНКА. Написав Мит. Стріблянський.
- 23 - 28. ДРУГА СОВЕТСЬКА РЕСПУБЛІКА В УКРАЇНІ. Написав Д-р М. Стахів. Частина третя.

Кожне ЧИСЛО коштує по 50 центів.

Крім цього в Українській Науковій Історичній Бібліотеці можна замовити ще історичну працю Д-ра Матвія Стахова — "ЗАХІДНЯ УКРАЇНА". — П'ять книжок коштує \$11.10.

ВАЖЛИВІШІ ПУБЛІКАЦІЇ ТОГО САМОГО АВТОРА:

1. Історія світової війни в рр. 1914 — 1918. Частина перша: Причини світової війни. Народний Університет Самоосвіти у Львові, ч. 17. Частина друга: Як провадилася світова війна. ч. 19. Львів, 1931.
2. Нарис історії революційного руху в Росії. Частина перша: Царі і люди. Видання Народного Університету Самоосвіти ч. 24. Частина друга: Як дійшли большевики до влади. ч. 29. Львів, 1932.
3. Народини нового людства. Доба абсолютизму і перші революції. Видання Народного Університету Самоосвіти. ч. 44 — 45. Львів, 1933.
4. Про державу. Видання Народного Університету Самоосвіти. І. 69 — 70. Львів, 1935.
5. Влада народу. Розвиток демократії в новіших часах. Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 65. Львів, 1935.
6. Історія українського політичного руху. Частина перша: Над берегом пропасті (до смерті Т. Шевченка). Видання Народного Університету Самоосвіти. Ч. 99 — 100. Львів, 1938. Частина друга: На хвилях революції (Революція в Австрії та її вплив на політичне відродження українського народу). Ч. 102 — 103. Львів, 1938. Частина третя: На переломі (1860 — 1870 рр.). Ч. 105. Львів, 1938. Частина четверта: Пробудження народних мас. Ч. 110 — 111. Львів, 1939. Частина п'ята: Народні маси в русі. Ч. 116 — 117. Львів, 1939.
7. Проти хвилі. Нарис історії українського соціалістичного руху на західних землях. Видання Української Соціалістично-Радикальної Парламентарної Репрезентації. Львів, 1932.
8. Вплив жмелниччини на формацію української нації. Записки Наукового Товариства імені Шевченка, том 156.
9. Зміна назви держави, як вислід розвитку держави. Науковий Збірник Українського Вільного Університету. Мюнхен, 1948.
10. Гетьманський режим в 1918 р. та його державно-правна якість. Українська Науково-Історична бібліотека. Скрантон, 1951.
11. Українські політичні партії у соціологічній наслідності. Те саме видавництво. Скрантон, 1954.
12. Нарис історії воєнної агресії Сов. Росії та конституційного розвитку советської влади над Україною. Частина перша: Звідки взялася советська влада в Україні і хто її будував. Скрантон, 1955. Частина друга: Перша советська республіка в Україні. Скрантон, 1956. Частина третя: Друга советська республіка в Україні. Скрантон, 1957. Частина четверта: Третя советська республіка в Україні. В друк.
13. Нога України в Америці. Нарис історії суспільно-політичного руху в ЗДА. Видання "Ювілейна книга Українського Робітничого Союзу", Скрантон, 1960.
14. Західна Україна. Томи I і II: Політика Польщі, Росії і Заходу в 1772 — 1918. Видання: Національно-Освітня Бібліотека УРСР Союзу. Скрантон, 1958. Томи III. — VI.: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 — 1923. Скрантон 1959 — 1961.
15. Soviet Statehood of Ukraine from Sociological Aspect. Published by Ukrainian Congress Committee of America, New York 1961.